

Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права

Випуск 2

**Видавничий дім
«Гельветика»
2022**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, академік НАПН України, Президент Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Фелик Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, ректор Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бородін Іван Лук'янович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Бортник Надія Петрівна**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та конституційного права, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова; **Воробей Петро Адамович**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу і криміналістики, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Галунько Валентин Васильович**, доктор юридичних наук, професор, академік Академії адміністративно-правових наук, професор кафедри адміністративного права, інтелектуальності власності та цивільно-правових дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Кваша Оксана Олександрівна**, доктор юридичних наук, професор, вчений секретар, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України; **Матвійчук Валерій Костянтинович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, процесу і криміналістики, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Мельник Володимир Петрович**, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Мірошниченко Сергій Сергійович**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Рябченко Олена Петрівна**, доктор юридичних наук, кандидат економічних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет Міністерства освіти і науки України; **Сидор Вікторія Дмитрівна**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; **Тильчик Ольга Віталіївна**, доктор юридичних наук, професор, Університет Барселони, Іспанія; **Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна**, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Журнал ухвалено до друку Вченою радою Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол засідання № 6 від 18.05.2022 р.)

Науковий журнал «Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права»
zareestrovano Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24217-14057P від 31.07.2019)

Офіційний сайт видання: journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskiivp

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

УДК 342.7

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-1

Букач Володимир Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу і криміналістики
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-9836-9524

КОНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті узагальнено та проаналізовано конституційний механізм забезпечення реалізації політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Особливу увагу приділено інститутам конституційного права, зокрема, парламенту, Президенту України, виконавчій та судовій влади що покликані забезпечувати зазначені права. Реалізація конституційних політичних прав і свобод неможлива без забезпечення організаційно-політичної діяльності її державних органів, громадських організацій, посадових осіб. Це прямо впливає з сутності права. Діяльність названих суб'єктів у даній сфері не самоціль, а свідчення реальності свободи особистості, проголошеної в суспільстві, необхідний фактор переводу правових можливостей у сферу реального використання соціальних благ, користування благами свободи, що закріплені в Конституції України. Тому так важливо визначити роль і значення як держави в цілому, так і окремих її органів у механізмі забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян.

Серед задач, які потребують свого вирішення, однією з найважливіших є дослідження механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян.

Охорона, захист, гарантування, дотримання і повага прав і свобод особи складають предмет великої кількості науково-теоретичних досліджень. Однак, вважаємо за необхідне розглянути вищезазначені питання з принципово нової точки зору, а саме «через призму» функціонування єдиного і цілісного механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян. Розкриття змісту механізму забезпечення політичних прав і свобод людини і громадянина дає можливість більш детально та конкретно визначити ланцюжок від закріплення їх у конституції до моменту користування ними.

Конкретизація конституційних політичних прав і свобод громадян передбачає наявність механізму, що забезпечує відповідність прав і свобод громадян.

Ключові слова: політичні права і свободи, конституційний механізм, забезпечення та охорона прав і свобод, інститути конституційного права.

Bukach Volodymyr. Constitutional mechanism for ensuring the realization of political rights and freedoms of man and citizen in Ukraine

The article summarizes and analyzes the constitutional mechanism for ensuring the realization of political rights and freedoms of man and citizen in Ukraine. Particular attention is paid to the institutions of constitutional law, in particular, the Parliament, the President of Ukraine, the executive and the judiciary, which are designed to ensure these rights. The realization of constitutional political rights and freedoms is impossible without ensuring the organizational and political activities of its state bodies, public organizations, and officials. This follows directly from the essence of law. The activity of these subjects in this area is not an end in itself, but evidence of the reality of individual freedom proclaimed in society, a necessary factor in the transfer of legal opportunities in the real use of social benefits, use of freedom, enshrined in the Constitution of Ukraine. That is why it is so important to determine the role and importance of both the state as a whole and its individual bodies in the mechanism of ensuring the constitutional political rights and freedoms of citizens.

Among the tasks that need to be solved, one of the most important is the study of the mechanism for ensuring the constitutional political rights and freedoms of citizens.

Protection, protection, guarantee, observance and respect of the rights and freedoms of the person are the subject of a large number of scientific and theoretical studies. However, we consider it necessary to consider the above issues from a fundamentally new point of view, namely "through the prism" of the functioning of a single and integrated mechanism for ensuring the constitutional political rights and freedoms of citizens. Disclosure of the content of the mechanism for ensuring the political rights and freedoms of man and citizen makes it possible to define in more detail and concretely the chain from their enshrinement in the constitution to the moment of their use.

The concretization of constitutional political rights and freedoms of citizens presupposes the existence of a mechanism that ensures compliance with the rights and freedoms of citizens.

Key words: political rights and freedoms, constitutional mechanism, provision and protection of rights and freedoms, institutions of constitutional law.

Постановка проблеми. Механізм забезпечення прав і свобод громадян поки що не став цілісним об'єктом спеціальної уваги дослідників. В попередніх дослідженнях піднімалися важливі, але лише окремі його аспекти, в працях М. Гуренко, О. Лукашової, О. Марцеляка, О. Мордовця, О. Негодченка, А. Олійника, В. Погорілка, П. Рабиновича та інших вчених, що надало значну допомогу в осмисленні проблеми забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян.

Метою статті є дослідження структурної характеристики конституційно-правового механізму забезпечення політичних прав і свобод людини і громадянина в Україні, обґрунтування складових категорій які визначають послідовність забезпечення зазначених прав;

- висвітлити зміст і поняття складових елементів механізму конституційних політичних прав та свобод;

- здійснити огляд наукових праць учених конституціоналістів, які досліджували питання механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина;

- узагальнити теоретичні підходи до проблем забезпечення конституційних прав і свобод та запропонувати способи їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося у попередньому підрозділі, конституційні політичні права і свободи громадян можна розглядати як можливості щодо участі в управлінні державними справами, об'єднання в політичні партії, участі в мирних зборах, мітингах, вуличних походах та демонстраціях, а також можливості звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що передбачено Конституцією та законами України.

Реалізація зазначених можливостей дозволяє громадянам у встановлених межах активно впливати на організацію і діяльність держави та її органів, інших суб'єктів політичної системи, а саме політичну сферу суспільного життя, так брати участь у суспільному житті держави.

Взаємодія між системою (механізмом) забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян та системою дій громадян по реалізації певних політичних прав і свобод виражається у впливі не лише на процес реалізації зазначеної групи прав, але й у впливі один на одного. Це виявляється у компенсації усього механізму забезпечення прав і свобод, завдяки чому недоліки одного елемента компенсуються іншими, що забезпечує його стабільність.

У новітній юридичній літературі, даючи характеристику різних динамічних правових процесів, а також функціонуючих соціально-правових інститутів, багато авторів користуються терміном «механізм». Наприклад, виділяють «механізм держави» [1, с. 95-110], «механізм управління» [2, с. 74], «механізм правового впливу» [3, с. 434-438], «механізм правового регулювання» [4, с. 341-342], «механізм реалізації норм права», «механізм державно-правового регулювання» [5, с. 307-310], «механізм адміністративно-правового захисту» [6, с. 9].

Досить новим у теорії права є поняття правового впливу, під яким розуміють результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як систему правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу) [3, с. 436].

Дія механізму державно-правового впливу направлена на досягнення цілей, що стоять перед державою, суспільством, правом. Мабуть, необхідно виходити з того, що цілі випливають з основних положень Конституції України є загальними для держави і права. На нашу думку, до них відносяться: по-перше, визнання та забезпечення основних прав і свобод людини та громадянина, зокрема, політичних згідно з загальноприйнятими принципами та нормами міжнародного права; по-друге, створення правової держави, в якій державна влада і право спираються на загальнолюдську ідеологію; по-третє, забезпечення соціального розвитку суспільства, в якому будуть створені умови для гідного життя та вільного розвитку людини; по-четверте, – це укріплення конституційної законності, що ґрунтується на бездоганному дотриманні, виконанні та застосуванні правового нормативного матеріалу, на якості нормативних актів, що приймаються, і нарешті встановлення міцного правового порядку, що гарантує стабільність суспільних відносин, охорону прав і свобод громадян, суспільства.

У літературі категорія «механізм» розглядається інколи як тотожне поняттю «процес» [7, с. 35]. Гадаємо, що така точка зору щонайменше є спірною. Справа в тому, що будь-який процес завжди детермінований певною сукупністю фактів, що визначають його виникнення, існування та розвиток [8, с. 76]. Іншими словами, процес завжди повинен бути обумовлений матеріально. Причому фактори, що лежать у площині процесу, повинні бути включеними до однієї з форм об'єктивного зв'язку, тобто виступати

обов'язковими умовами взаємодії «причини» та «наслідку», необхідності та випадковості, «можливості та дійсності». Саме сукупність активних факторів і є двигуном або механізмом процесу.

Окремі автори визначають механізм реалізації прав людини як сукупність передбачених та припустимих правових засобів, що забезпечують реалізацію конституційних норм, які закріплюють основи правового статусу особистості [9, с. 95]. І. Ростовщиков обстоює думку про те, що механізм реалізації прав людини – це соціально зумовлений і юридично передбачений комплекс узгоджених дій особистості як правовласника, зобов'язаних та інших суб'єктів, спрямованих на те, щоб особистість користувалася соціальним благом, яке опосередковане правом (свободою) [10, с. 46]. У свою чергу А. Олійник під механізмом реалізації прав і свобод людини і громадянина розуміє сукупність чинників, які рухають сам процес, тобто виступають необхідною передумовою переведення благ, закріплених нормою права, у практичну життєдіяльність конкретної людини. Цей процес об'єднує дві сторони: активна діяльність самої людини, яка є носієм права, та обов'язкова діяльність певного суб'єкта, що повинен виконати обов'язок або забезпечити його здійснення [11, с. 6].

Наведені аргументи дозволяють нам визначити механізм забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян, як сукупність суб'єктивних та об'єктивних чинників, що виступають необхідними умовами переведу благ, які визначені конституційними політичними правами і свободами, в практику як індивідуальної життєдіяльності кожної людини, так і функціонування інститутів громадянського суспільства, які є суб'єктами політичної системи суспільства.

Оскільки будь-який механізм являє собою систему з високим ступенем організованості, а всяка система, в свою чергу, структуру, то це в повній мірі відноситься й до механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян України.

У філософській літературі під структурою об'єкта розглядається «принцип, спосіб, закон зв'язку елементів цілого, система відносин елементів у межах даного цілого» [12, с. 4]. Однак, у даному визначенні відносини між елементами підміняють самі елементи [13, с. 67-72]. Жодна структура не існує поза її носіїв. У цьому зв'язку більш конструктивним вважається поняття структури, що об'єднує як відношення між елементами, так і самі елементи [14, с. 312-315].

Як у всякій складній системі, в структурі механізму забезпечення конституційних політичних

прав і свобод громадян існують компоненти різного порядку та різної складності. Кожний структурний елемент механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян має особливе призначення в сфері реалізації, охорони і захисту прав і свобод:

- правовий статус громадян та їхніх об'єднань як юридична передумова забезпечення прав і свобод закріплює у нерозривній єдності права, свободи і обов'язки як нормативно забезпечену можливість користуватись суспільними благами, що опосередковуються ними, та необхідність слідувати певним типам поведінки в інтересах інших осіб, суспільства та держави;

- нормативно-правові засоби забезпечення політичних прав і свобод громадян (юридичні гарантії) створюють належні юридичні можливості для ефективного здійснення, охорони та захисту прав і свобод громадян;

- загальносоціальні умови забезпечення політичних прав і свобод громадян як комплекс соціально-економічних, політичних, економічних та інших умов суспільної життєдіяльності виступають фактичними середовищем здійснення, охорони і захисту зазначених прав і свобод громадян.

Так, на думку вітчизняних правників А. Колодія та А. Олійника, механізм забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян повинен включати в себе наступні елементи: а) гарантії їх здійснення; б) юридичні елементи механізму реалізації; в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; г) умови і фактори такого процесу [15, с. 221]. Визначившись зі структурою механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян, зупинимось більш детально на кожному з його елементів.

Особливе значення для забезпечення конституційних політичних прав і свобод мають гарантії, що являють собою систему норм-принципів, умов і засобів, які забезпечують у своїй сукупності здійснення зазначених прав і свобод. Система гарантій політичних прав і свобод громадян включає в себе передумови політичного, економічного, соціального, ідеологічного, правового характеру, що необхідні для їх реалізації, включаючи механізм їх охорони і захисту.

Значне місце серед них займають політичні гарантії. Вони являють собою закріплені конституційними принципами політичні умови та засоби, що забезпечують здійснення основних прав і свобод людини і громадянина. До них відносять конституційні норми, що закріплюють обов'язки держави, її органів та інших суб'єктів

політичної системи суспільства зі створення умов та використання засобів здійснення конституційних політичних прав і свобод. Належне місце у системі органів державної влади щодо гарантування політичних прав і свобод відводиться Парламенту – Верховній Раді України. Адже на цей орган покладене завдання законодавчого закріплення різновиду політичних прав і свобод як правової основи механізму їх забезпечення. Так, на виконання положень Конституції України реалізація політичного права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36) можлива завдяки прийнятим Законам України «Про об'єднання громадян», «Про політичні партії». Деталізація положень ст. 38 Конституції України знайшла свій вияв у Законах України «Про державну службу», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» та інших. Порядок розгляду звернень, пропозицій, заяв і скарг громадян регламентується Законом України «Про звернення громадян» тощо.

Відповідно до норми ст. 85 Конституції України, кожний народний депутат входить до конституційного складу Верховної Ради України, здійснює захист прав і свобод громадян шляхом виконання покладених на нього посадових обов'язків. Так, громадяни часто звертаються до народних обранців з проханням вплинути на посадових осіб, які не бажають реагувати на звернення громадян. Актом реагування на такі звернення є депутатський запит.

Належне забезпечення політичних прав і свобод залежить від того, які нормативні акти прийме Верховна Рада України щодо регулювання зазначеної групи прав і свобод. У попередньому розділі нами були розглянуті нормативно – правові акти в означеній сфері правового регулювання, а тому не має сенсу повторного зупинятися на цьому питанні.

Не менш важливою функцією Верховної Ради в напрямку захисту прав і свобод, зокрема політичних, є установча функція. При її реалізації слід виділити такі напрями діяльності парламенту: а) участь у формуванні органів виконавчої влади; б) формування органів судової влади; в) створення парламентських структур; г) участь у формуванні інших державних органів; д) вирішення питання територіального устрою України і забезпечення формування органів місцевого самоврядування. Саме від належного виконання установчої функції парламентом і залежить належний рівень гарантування політичних прав і свобод громадян.

Крім вищезазначених повноважень, Верховна Рада України наділена правом законодавчого регулювання діяльності державних органів.

Складовою частиною установчої функції Верховної Ради України є призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на якого покладається здійснення функції парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина. Його щорічні доповіді Парламентові дозволяють виявити недоліки щодо стану дотримання та захисту політичних прав і свобод громадян в Україні. І нарешті при гарантуванні політичних прав і свобод громадян не менш важливою є функція парламентського контролю яка в свою чергу, включає контроль за додержанням прав людини.

Надійним гарантом політичних прав і свобод громадян є Президент України (ст. 102 Конституції України). Зміст зазначеного конституційного принципу, насамперед реалізується через здійснення конкретних повноважень Президента України, визначених у Конституції України. Вже те, що глава держави є гарантом Конституції України, забезпечення прав і свобод та обов'язків людини і громадянина, свідчить про його широкі повноваження у вирішенні різноманітних питань людини, функціонування громадянського суспільства та його членів. Численні Укази Президента, що розглядалися в першому розділі направлені саме на регулювання суспільних відносин, в межах яких реалізуються політичні права і свободи громадян.

Однією з важливих юридичних функцій забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян є діяльність виконавчої влади. Основний Закон держави покладає на органи виконавчої влади обов'язки створювати необхідні умови для участі громадян в управлінні справами держави, зокрема, реалізації їх права на об'єднання в громадські організації, на мирні збори, мітинги, вуличні походи, демонстрації тощо). Органи виконавчої влади зобов'язані розглядати звернення громадян, вчасно реагувати на них, забезпечуючи при цьому реалізацію важливого конституційного політичного права, визначеного в ст. 40 Конституції України. Сутність цього політичного права полягає в гарантованій державою можливості кожного громадянина безпосередньо звертатися, направляти індивідуальні та колективні письмові звернення до державних органів, органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб. Однією з форм звернення є пропозиції щодо поліпшення діяльності зазначених органів, або критику недоліків у їхній роботі, що є важливим

засобом виявлення правопорушень, усунення їхніх негативних наслідків та причин і умов, що їх породжують.

Важливою гарантією забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян є участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції України). Виходячи з конституційних положень про однакові можливості у доступі громадян до державної служби та органів місцевого самоврядування громадян, на відповідний орган покладається обов'язок розглянути заяву громадянина, визначити, керуючись Законом України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., чи відповідає дана особа вимогам, що висуваються до кандидата, який претендує на заняття конкретної посади, в необхідних випадках забезпечити проведення конкурсу тощо.

На місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу на місцях, згідно зі ст. 119 Конституції України покладається обов'язок забезпечувати додержання прав і свобод громадян. Це, у свою чергу, вимога. Зокрема, з метою забезпечення політичних прав і свобод громадян місцеві органи виконавчої влади зобов'язані надавати приміщення, площі для проведення зборів, мітингів демонстрацій.

Саме належне виконання зазначених завдань є важливою гарантією забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян, усуває можливі причини та умови порушення останніх.

Особливе місце в системі гарантування конституційних політичних прав і свобод громадян належить судовим органам. Конституційне право судового захисту прав і свобод людини і громадянина закріплене у ст. 55 Конституції України. Так, якщо громадянин вважає, що за якихось обставин мало місце порушення його політичних прав і свобод, відповідно до Конституції України він може звернутися до суду. Розглянувши заяву, суд повинен об'єктивно встановити всі обставини справи та притягти винних у порушенні конституційних політичних прав і свобод до юридичної відповідальності. У необхідних випадках поновлюються порушені права громадян, що є одним із шляхів їх забезпечення.

Норма ст. 15 Конституції України закріплює ідеологічні гарантії, тобто ідеологічні умови і засоби, що забезпечують здійснення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. В нашій державі відповідно до зазначеного положення суспільне життя ґрунтується на принципі

ідеологічного плюралізму, і жодна ідеологія не може бути обов'язковою.

Для безперешкодної реалізації конституційних політичних прав і свобод громадян важливе значення мають юридичні гарантії. Це, насамперед, визначені в ст. 22 та 157 Конституції України положення стосовно гарантованості конституційних прав і свобод та неможливості їхнього скасування чи обмеження. На практиці маємо непоодинокі факти порушення політичних прав і свобод громадян. З великою вірогідністю можна констатувати, що кожний громадянин хоча б раз у житті стикався з безпідставним зволіканням чи не реагуванням на звернення. У цих випадках у Конституції України передбачені норма ст.56 щодо відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної шкоди.

Юридичні гарантії знаходять своє вираження, по – перше, у встановленні правового режиму, а саме у порядку їх правомірної реалізації; по – друге, у визначенні юридичного змісту організаційно-правових засобів забезпечення правового режиму. Правові гарантії існують лише в комплексі з організаційними, а, по суті – це єдина система, складовими якої вони виступають. Організаційні гарантії виражаються у діяльності державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян дотриманні правового режиму реалізації прав і свобод та застосування засобів його забезпечення.

Розглянуті гарантії здійснення політичних прав і свобод громадян є важливим елементом механізму забезпечення їх реалізації.

Одним з елементів механізму забезпечення реалізації політичних прав і свобод громадян є його юридичний склад. Юридичними елементами механізму реалізації політичних прав і свобод громадян є правові норми. Так, політичні права і свободи закріплені конституційними нормами ст. 36-40 та нормами інших законів. Реалізація політичних прав і свобод громадян, як зазначалося раніше, закріплюється в індивідуально-правових документах. Це акти використання, виконання та застосування права.

Призначення механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян розкривається через систему функцій, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини. Критерієм розмежування функцій механізму забезпечення політичних прав і свобод громадян служить їх соціально-юридична спрямованість, на основі чого можна виділити сприяючу (допоміжну), стимулюючу, превентивну, відновлювальну і виховну функції.

Сприяюча (допоміжна) функція механізму забезпечення політичних прав і свобод громадян виявляється у створенні державою практичних можливостей для безперешкодного користування зазначеними правами та свободами. Так, закріплена ст. 36 Конституції України норма розвиває та конкретизує положення ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права щодо свободи асоціацій і передбачає, що право на свободу об'єднання є невід'ємним правом громадян України, яке гарантується Конституцією України. За радянських часів, в умовах панування моно ідеології, фактично існувала одна комуністична партія. На сьогодні в Україні зареєстровано більше 100 політичних партій, що є свідченням демократизації суспільства. Обмеження щодо діяльності політичних партій та громадських організацій визначаються нормою ст.37 Конституції України.

Якщо говорити про право громадян на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38), сприяюча функція механізму забезпечення зазначеного права полягає у створенні державою належних умов громадянам щодо права кожного брати участь в управлінні своєю державою як безпосередньо, так і через вільно обраних представників, а також право на рівний доступ кожного до державної служби.

Реалізація політичного права на мирні збори, мітинги, вуличні походи та демонстрації не була б можливою без створення належних умов державою. По-перше, ніхто не може заборонити проведення даних заходів. По-друге, державні органи надають громадянам приміщення, площі, вулиці. Що стосується працівників міліції, то вони забезпечують громадський порядок, перекривають рух транспорту для просування колон тощо.

Нарешті, норма ст.40 Конституції України містить положення, згідно з яким всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення, або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Стимулююча функція забезпечення політичних прав і свобод громадян полягає у спонуканні суб'єктів до правомірної поведінки.

Превентивна функція забезпечення політичних прав і свобод громадян спрямована на запобіжні заходи для недопущення будь-якої мож-

ливості порушення прав і свобод особи. Так, за порушення виборчих прав передбачена як кримінальна, так і адміністративна відповідальність. За відмову або несвоєчасний розгляд звернень громадян посадові особи несуть відповідальність включаючи позбавлення права займати відповідну посаду.

Відновлювальна функція механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян має на меті поновлення порушених прав і свобод. Якщо громадянин вважає, що порушені його політичні права і свободи, він може безпосередньо звернутися з заявою до суду який повинен з'ясувати обставини та поновити порушені права громадян.

Виховна функція механізму забезпечення політичних прав і свобод громадян виражається у цілеспрямованому впливі на свідомість індивідів з метою переконання їх у цінності зазначених прав і свобод, формування непримиренного ставлення до їх порушень та вміння будь-якими дозволеними законом засобами захищати їх.

Для всебічного й об'єктивного аналізу дії механізму забезпечення політичних прав і свобод громадян необхідно розглянути основні форми, в яких здійснюється безпосередній процес забезпечення зазначених прав і свобод. Залежно від конкретних цілей і завдань, які ставляться перед механізмом забезпечення політичних прав і свобод громадян, формами забезпечення названих прав і свобод є зовнішні прояви взаємоузгодженого функціонування складових елементів механізму забезпечення, що спрямовані на перенесення закріплених в законі прав і свобод у дійсність. Вони відображають забезпечення реалізації політичних прав і свобод громадян, забезпечення охорони та захисту конституційних політичних прав і свобод громадян.

Нами визначено, що забезпечення реалізації конституційних політичних прав і свобод громадян – це форма забезпечення указаних прав і свобод, в якій відображається діяльність щодо створення належних юридичних і фактичних умов безперешкодного і найбільш повного використання соціальних благ, опосередкованих політичними правами і свободами, з метою максимального задоволення інтересів і потреб. У цій ланці механізму забезпечення прав і свобод залучаються всі його складові елементи: як суто юридичні, так і загальносоціальні.

На нашу думку, забезпечення охорони політичних прав і свобод, зміст якої виражає діяльність державних органів, спрямоване на запобігання будь-яких порушень політичних прав і свобод громадян шляхом витіснення негативних факторів

соціального середовища, що можуть спровокувати або полегшити порушення прав і свобод громадян. Охорона політичних прав і свобод, як профілактична діяльність націлена на безпосереднє утвердження правомірної поведінки, на формування соціально зрілої і відповідальної особистості, яка поважає соціальні норми, на формування у індивідів активної позиції та розвиток почуття громадського обов'язку. Засобами охорони політичних прав і свобод людини виступає цілеспрямована діяльність компетентних органів державної влади та різноманітних суспільних інституцій.

Механізм захисту конституційних політичних прав і свобод громадян – це форма забезпечення прав і свобод, яка відображає дію даного механізму, спрямовану на:

- припинення порушень політичних прав і свобод громадян;
- ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; відновлення порушених прав і свобод;
- притягнення особи, винної у скоєнні правопорушення, до юридичної відповідальності.

Через те, що захист конституційних політичних прав і свобод виступає необхідним і законним наслідком їх порушення, особливе місце в ньому посідає юридична відповідальність, яка виступає правовим засобом забезпечення охорони і захисту зазначених прав і свобод громадян і засобом забезпечення реалізації юридичних обов'язків. На відміну від попередніх форм забезпечення прав і свобод особи, забезпечення захисту порушених прав і свобод здійснюється переважно за допомогою юридичних засобів.

Фундаментальне значення для механізму реалізації конституційних політичних прав і свобод громадян має забезпечення. Термін «забезпечення» може розглядатися в двох значеннях: по-перше, як діяльність державних органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян щодо здійснення своїх функцій, компетенції, обов'язків з метою створення оптимальних умов для суворого неухильного дотримання правових приписів та правомірного здійснення конституційних політичних прав і свобод; по-друге, як підсумок, результат цієї діяльності, що виражається в фактичній реалізації правових приписів, політичних прав і свобод громадян.

В юридичній літературі забезпечення прав і свобод розглядається як система загальних умов та спеціальних засобів, що забезпечують їх правомірну реалізацію [16, с. 195-196]. Гадаємо, що в даному випадку мова йде про поняття забезпечення прав і свобод у широкому значенні. Однак,

політичні, економічні, ідеологічні передумови і умови самі собою ще не забезпечують реалізацію прав і свобод особистості. Вони стають власне гарантіями лише через юридичну форму та організаційні зусилля держави і суспільства.

Важливим елементом механізму забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян є процес їх практичного втілення. Реалізація політичних прав і свобод означає певний процес, що дає реальну можливість одержати ті матеріальні й духовні блага, що закріплені в суб'єктивному праві. Цей процес передбачає наявність у суспільства, держави та інших суб'єктів права обов'язку забезпечити реалізацію права та певний рівень правосвідомості й правової культури у самого носія суб'єктивного права. Будь-який процес – це певна послідовність стадій, за допомогою яких досягається матеріалізація права та одержання матеріального чи духовного блага. Процес практичного втілення прав та обов'язків людини повинен базуватися на ряді принципів: а) простота в здійсненні людиною своїх прав та обов'язків; б) чітко визначений законодавством демократичний порядок їх здійснення; в) економія часу, соціальних зусиль і засобів у ході реалізації; г) ефективність такого процесу здійснення прав.

Простота в здійсненні людиною своїх прав та обов'язків передбачає наявність: а) зрозумілих і доступних для кожної людини правових приписів, що закріплюють процес здійснення прав і обов'язків; б) самих прав та обов'язків у вигляді можливих матеріальних і духовних благ та необхідних моделей поведінки людини; в) зобов'язаних суб'єктів забезпечення реалізації прав; г) відповідних коштів, що складають економічну основу здійснення прав; д) ефективних механізмів охорони, захисту та відновлення порушеного права та ін.

У рамках всієї системи гарантування прав і свобод людини і громадянина можна виділити спеціальні фактори, що складають підсистему організаційно-правового забезпечення останніх. У сфері реалізації прав і свобод організаційно-правові гарантії повністю співпадають зі всією системою гарантування, що дозволяє розглядати їх стосовно до цієї сфери як однозначні поняття.

Висновки. Отже, механізм забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян – це складний процес, сутність якого полягає в переведенні благ, які закріплені правовими нормами, зі стану можливого у стан дійсного користування особою з метою задоволення своїх розумних потреб. Механізм забезпечення конституційних політичних прав і свобод людини і громадянина являє собою відносно відокремлену сукупність конституційних елементів, за допомогою

яких в умовах додержання законності здійснюються їхні конституційні можливості, їх реалізація яка забезпечується державними органами.

На підставі викладеного можна дійти до висновку, що механізм забезпечення конституційних політичних прав і свобод громадян є комплексним поняттям та включає в себе:

1. Механізм реалізації – створення державою умов для реалізації конституційних політичних прав і свобод громадян (ідеологічні, економічні, політичні гарантії тощо).

2. Механізм охорони конституційних політичних прав і свобод пов'язаний із профілактикою

правопорушень в означеній сфері. Значне місце у цьому належить зверненням громадян стосовно реалізації політичних прав, діяльність контрольних та наглядових органів.

3. Механізм захисту, пов'язаний із діяльністю державних органів щодо виявлення правопорушень, їх припинення, притягнення винних до юридичної відповідальності, а також поновлення порушених політичних прав і свобод. Особлива роль у цьому процесі належить суду, прокуратурі та міліції. Притягнення до юридичної відповідальності має на меті яскраво виражену виховну функцію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матузов Н.И., Малько А.В.; Теория государства и права. Курс лекций. М.: Юрист, 1997. 671 с.
2. Бобылев А.И., Балашенко С. А. Вопросы общей теории экологического права. Минск, 1991. 432 с.
3. Общая теория государства и права. Академический курс: В 2 т. / Учеб. для вузов. От. ред. М. Н. Марченко; МГУ им. Ломоносова. М.: Зерцало, 2000. Т. 2 : Теория права. 639 с.
4. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Изд. 2-е, доп. и исправ. Под ред. В.Г. Стрекозова. М.: «Дабакхов, Ткачев, Димов», 1995. 378 с.
5. Общая теория права и государства: Учебник для юрид. Вузов / В.С. Афанасьев, В.В. Лазарев (ред). М.: Юрист, 1994. 366 с.
6. Лапка О.С. Соціально-правовий захист працівників міліції України (адміністративно-правовий аспект) : Автореф.дис...канд. юрид. наук: 12.00.07. / Академія державної податкової служби України. Ірпінь, 2003. 20 с.
7. Плетников Ю.К. Некоторые направления разработки теории исторического материализма. *Коммунист.* 1978. № 17. С. 9–12.
8. Паркин В.Ф. Социальный детерминизм как проблема развитого социализма. М.: Наука, 1981. 209 с.
9. Воеводин Л.Д., Краснов М.А., Федотов М.А. Конституционные права, свободы и обязанности советских граждан как объект системного анализа. Изв. вузов. *Правоведение.* 1982. № 2. С. 16–23.
10. Раствовщиков И.В. Обеспечение прав и свобод личности в СССР: Вопр. теории. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1988. 117 с.
11. Олійник А.Ю. Механізм, форми, методи та особливості забезпечення органами внутрішніх справ реалізації прав людини і громадянина: Лекція. Київ, Національна академія внутрішніх справ України, 1997. 32 с.
12. Свидерский В.И. Современные проблемы философской науки. Л., 1968. 188 с.
13. Григорьев Ф.А., Макаревич Н.С. О системном анализе предмета правового регулирования. *Вопросы теории государства и права.* Саратов, 1974. С. 67–75.
14. Керимов Д.А. Философские проблемы права. М., «Мысль», 1972. 472 с.
15. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
16. Словник іншомовних слів за редакцією члена–кореспондента АН УРСР О.С. Мельничука. К., 1974. 776 с.

REFERENCES:

1. Matuzov N.Y., Malko A.V. Teoriya hosudarstva y prava. Kurs lektsyi. [Theory of Government and Rights. Lecture course]. M.: Yuryst, 1997. 671 s.
2. Bobylev A.Y., Balashenko S.A. Voprosy obshchei teoryi ekolohycheskoho prava [Questions of the general theory of environmental law]. Mynsk, 1991. 432 s.
3. Obshchaia teoriya hosudarstva y prava. Akademicheskyy kurs: V 2 t. / Ucheb. dlia vuzov. Ot. red. M. N. Marchenko; MNU ym. Lomonosova [General theory of state and law. Academic course: In 2 volumes / Proc. for universities. From. ed. M. N. Marchenko; Moscow State University Lomonosov]. M.: Zertsalo, 2000. T. 2 : Teoriya prava. 639 s.
4. Khropaniuk V.N. Teoriya hosudarstva y prava. Yzd. 2-e, dop. y ysprav. / Pod red. V.H. Strekozova [Theory of Government and Rights. Ed. 2nd, add. and correct. / Ed. V.G. Strekozova]. M.: «Dabakhov, Tkachev, Dymov», 1995. 378 s.
5. Obshchaia teoriya prava y hosudarstva: Uchebnyk dlia yuryd. Vuzov / V.S. Afanasev, V.V. Lazarev (red) [General theory of law and state: Textbook for legal. Universities / V.S. Afanasiev, V.V. Lazarev (ed.)]. M.: Yuryst, 1994. 366 s.
6. Lapka O.S. Sotsialno-pravovyi zakhyst pratsivnykiv militsii Ukrainy (administrativno-pravovyi aspekt) : Avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.07. / Akademiia derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy [Socio-legal protection of police officers of Ukraine (administrative and legal aspect): Author's dissertation. jurid. Science: 12.00.07. Academy of State Tax Service of Ukraine]. Irpin, 2003. 20 s.
7. Pletnykov Yu.K. Nekotorye napravleniya razrabotky teoryy ystorycheskoho materyalizma [Some directions in the development of the theory of historical materialism]. *Kommunist.* 1978. № 17. S. 9–12.

8. Parkyn V.F. Sotsyalnyi determinyzm kak problema razvytoho sotsyalyzma [Social determinism as a problem of developed socialism]. M.: Nauka, 1981. 209 s.
9. Voevodyn L.D., Krasnov M.A., Fedotov M.A. Konstytutsyonnye prava, svobody y obiazannosti sovetskykh grazhdan kak ob'ekt systemnoho analiza [Constitutional rights, freedoms and obligations of Soviet citizens as an object of system analysis]. *Izv. universities. Jurisprudence – Yzv. vuzov. Pravovedenye*. 1982. № 2. S. 16–23.
10. Rastovshchikov Y.V. Obespechenye prav y svobod lychnosti v SSSR: Vopr. Teoryy [Ensuring the rights and freedoms of the individual in the USSR: Vopr. theories]. Saratov: Yzd-vo Sarat. un-ta, 1988. 117 c.
11. Oliinyk A.Iu. Mekhanizm, formy, metody ta osoblyvosti zabezpechennia orhanamy vnutrishnikh sprav realizatsii prav liudyny i hromadianyna: Lektsiia [The mechanism, forms, methods and features of ensuring the implementation of human rights and civil rights by law enforcement agencies: Lecture]. Kyiv, Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, 1997. 32 s.
12. Svyderskyi V.Y. Sovremennye problemy fylosofskoi nauky [Modern problems of philosophical science]. L., 1968. 188 s.
13. Hryhorev F.A., Makarevych N.S. O systemnom analize predmeta pravovoho rehulyrovanyia [On the system analysis of the subject of legal regulation]. *Voprosy teoryy gosudarstva y prava – Questions of the theory of state and law*. Saratov, 1974. S. 67–75.
14. Kerymov D.A. Fylosofskie problemy prava [Philosophical problems of law]. M., «Mysl», 1972. 472 s.
15. Kolodii A.M., Oliinyk A.Iu. Prava liudyny i hromadianyna v Ukraini: Navch. posib [Human and civil rights in Ukraine: Textbook. way]. K.: Yurinkom Inter, 2003. 336 s.
16. Slovyk inshomovnykh sliv za redaktsiieiu chlena – korespondenta AN URSS O.S. Melnychuka [Dictionary of foreign words edited by the corresponding member of the Academy of Sciences of the USSR O.S. Melnichuk]. K., 1974. 776 s.

УДК 343.36.126

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-2

Матвійчук Валерій Костянтинівич,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-3459-0056

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЯ СПОРУД БЕЗ СИСТЕМ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлюються теоретичні та практичні проблеми суб'єктивної сторони кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України - надалі ст. 253 КК).

Акцентується увага на тому, що питання суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і досліджуваного складу діяння відноситься до числа недостатнього опрацьованих. Автор звертає увагу на те, що кожна ознака суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення повинна бути вичерпно досліджена у випадку застосування кримінально-правової норми (ст. 253 КК), щоб юридична характеристика вказаної норми повністю співпадала із законодавчим її описанням.

У роботі підняті дискусійні питання стосовно поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення в порядку постановки проблеми, особлива увага приділяється співвідношенню суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та вини.

Значна увага торкається методологічної основи пізнання психіки особи щодо вчиненого нею кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК і критерію її з'ясування через аналіз діяльності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

З метою більш поглибленого з'ясування досліджуваного питання автор звертається до існуючих поглядів на суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК, та піддає їх критичному аналізу. Крім того в статті проводиться опитування працівників правоохоронних органів, суддів, захисників, викладачів закладів вищої освіти, студентів старших курсів юридичних вузів, факультетів для розуміння їх позиції в досліджуваному питанні.

У публікації обґрунтовуються положення вини, з'ясовуються мета і мотив кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля.

Автором визначається суть мотиву та мети кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, мотив, мета, кримінальне правопорушення, психічне ставлення.

Matviichuk Valerii. The subjective side of the criminal offense of designing or operating buildings without environmental protection systems: theoretical and practical problems

The article highlights the theoretical and practical problems of the subjective side of the criminal offense of designing or operating buildings without environmental protection systems (Article 253 of the Criminal Code of Ukraine - hereinafter referred to as Article 253 of the Criminal Code).

Emphasis is placed on the fact that the issue of the subjective side of the criminal offense and the investigated composition of the act is one of the insufficiently studied. The author draws attention to the fact that every feature of the subjective side of this criminal offense must be thoroughly investigated in the case of application of the criminal law norm (Article 253 of the Criminal Code), so that the legal characteristics of the specified norm fully coincide with its legislative description.

The work raises debatable issues regarding the concept of the subjective side of a criminal offense in the order of setting the problem, special attention is paid to the correlation between the subjective side of a criminal offense and guilt.

Considerable attention is paid to the methodological basis of knowing the psyche of a person in relation to the criminal offense committed by him, provided for in Art. 253 of the Criminal Code and the criterion for its clarification through the analysis of the activity of the person who committed the criminal offense.

For the purpose of a more in-depth clarification of the researched issue, the author refers to the existing views on the subjective side of the criminal offense provided for in Art. 253 of the Criminal Code, and subjects them to critical analysis. In addition, the article conducts a survey of law enforcement officers, judges, defense attorneys, teachers of higher education institutions, senior students of law schools, faculties to understand their position on the issue under study.

The publication substantiates the provisions of guilt, elucidates the purpose and motive of the criminal offense of designing or operating buildings without environmental protection systems.

The author defines the essence of the motive and purpose of the criminal offense of designing or operating structures without environmental protection systems.

Key words: subjective side, guilt, motive, goal, criminal offense, mental attitude.

Основний текст статті. Питання суб'єктивної сторони кримінального правопорушення і досліджуваного складу кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, зокрема, відноситься до числа недостатньо з'ясованих. Поведінка людини, в тому числі й злочинна, являє собою «органічну єдність зовнішньої (фізичної) і внутрішньої (психологічної) сторін, тому злочин характеризується з допомогою ознак, що відносяться не тільки до зовнішньої, але й до внутрішньої сторони діяння. Кожна з цих ознак, в тому числі і ознаки суб'єктивної сторони, повинні бути вичерпно досліджені у випадку застосування кримінально-правової норми (ст. 253 КК), щоб, юридична характеристика указаної кримінально-правової норми повністю співпала з законодавчим її описанням».

В юридичній літературі суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення і, зокрема, кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 253 КК, визначається «як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння із певною формою вини, мотивом і метою» [1, с. 115]. Таким чином, як вірно указують деякі автори, що «однією і тією ж формулою психічного ставлення позначається і ціле, і частина – суб'єктивна сторона й вина» [2, с. 5]. Крім того, є й інше розуміння суб'єктивної сторони, зокрема «це є психічне ставлення особи до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та до його наслідків, яке характеризується виною, мотивом і метою злочину» [3, с. 161]. Маємо переконання, що і таке визначення не повністю обґрунтоване, оскільки психічне ставлення суб'єкта представляє собою вину у формі умислу і необережності, а вся суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, а й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці. Зазначені питання залежать від вирішення проблеми про співвідношення суб'єктивної сторони і вини, а тому в загальних рисах розглянемо ці загально-теоретичні питання з врахуванням обмеженого обсягу статті. З означеного питання висловлені три основні погляди: 1) П. С. Дагель переконує, що «вина представляє собою внутрішню, суб'єктивну сторону злочину, психічне відношення суб'єкта до свого суспільно небезпечного діяння і його наслідків, виражене в злочині» [4, с. 78], тобто цей вчений ототожнював суб'єктивну сторону і вину, наголошуючи на тому, що інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно зв'язана з мотивацією і емоційною діяльністю [5, с. 41]. П. С. Дагель зазна-

чав, що «точка зору, яка обґрунтовує тезис про те, що суб'єктивна сторона не вичерпується виною, а включає в себе поряд з виною мотив і мету злочину, заснована на змішанні суб'єктивної сторони кримінального правопорушення (вини) і ознак складу кримінального правопорушення, що характеризують цю суб'єктивну сторону (умисел, необережність, мотив, мету, афект, завідомість тощо), а також на змішанні понять змісту і форми вини» [6, с. 123]. Характеризуючи таку позицію слід погодитися з твердженням А. І. Рарога: «1) що ця позиція не переконлива в теоретичному відношенні і несприйнятлива – в практичному; 2) що ототожнення вини і суб'єктивної сторони не відповідає законодавчій характеристиці вини (закон розглядає вину як родові поняття умислу і необережності і інші психологічні моменти до поняття вини не виключає). Законодавець до змісту вини (умислу і необережності) відносить лише свідомість і волю; 3) у трактуванні П. С. Дагеля вина не конкретизована з позиції юридичної характеристики і включення до вини мотиву, мети, емоцій, завідомості та інших психологічних ознак, коло яких точно не визначено, позбавляє ці ознаки самостійності (хоча в законі таке значення їм нерідко надається); 4) ця концепція страждає логічною непослідовністю, оскільки П. С. Дагель, характеризуючи вину, ставив мотив і мету на один рівень з умислом і необережністю, але аналізуючи останні він ставить мотив і мету в один ряд не з умислом і необережністю, а вже зі свідомістю і волею (тобто, що це елемент самого умислу); 5) вона суперечить положенням філософії, тому що автор стверджує, що форма вини визначається лише свідомістю і волею, а інші психологічні елементи за його ствердженням на форму вини не впливають, хоча і входять до змісту вини (що форма вини вужча, ніж її зміст)» [7, с. 5-8]. Викладене вище свідчить, що ототожнення суб'єктивної сторони і вини є необґрунтованим.

Існує думка, що вина як поняття більш широке, ніж суб'єктивна сторона, зокрема Ю. А. Демидов запевняє, що «вина не може зводитися до якого-небудь елементу злочину, чи до умислу і необережності, чи до діяння, взятого з його об'єктивної сторони (вона однаково виражається як в об'єктивній, так і в суб'єктивній стороні злочину)» [8, с. 114]. Також Г. А. Злобін переконує, що «вина, яка складає суб'єктивну сторону злочинного діяння одночасно виступає як цілісна характеристика злочину в усіх його істотних для відповідальності відношеннях і що ці властивості вини роблять її необхідною і достатньою підста-

вою кримінальної відповідальності (в рівній мірі протилежним як об'єктивному, так і абстрактно-суб'єктивному інкримінуванню)» [9, с. 23]. Проте Б. А. Протченко, оцінюючи погляди Ю. А. Демидова і Г. А. Злобіна, запевняє, що «вони помилково вважають, що вина є одним із елементів (ознакою) суб'єктивної сторони, а натомість, що вона включає в себе як об'єктивну так і суб'єктивну сторону злочинного діяння, а також пропонує погодитися з думкою А. І. Рарога, що це є не що інше, як відродження концепції «двох вин» Б. С. Утевського, яка не була сприйнята наукою і судовою практикою» [10, с. 9]. Слід погодитися з думкою А. І. Рарога, що «такі судження Ю. А. Демидова, Г. А. Злобіна та інших науковців мають під собою ґрунт непорозуміння, що в досудовому слідстві та судовій практиці термін вина застосовується в двох значеннях: а) в науці кримінального права поняття вини означає наявність в діяннях особи умислу і необережності; б) на практиці про вину говорять як про доказовість факту вчинення злочину конкретною особою» [11, с. 15].

У вітчизняній доктрині кримінального права переважає думка, що психологічний зміст суб'єктивної сторони кримінального правопорушення розкривається з допомогою таких юридичних ознак, як вина, мотив і мета, що характеризують різні форми психологічної активності людини, оскільки ці ознаки зв'язані між собою, проте є самостійними психологічними явищами та не підміняють одна одну і не переходять одна в іншу та мають різне значення. Ми переконані, що до суб'єктивної сторони кримінального правопорушення необхідно віднести і таку психологічну ознаку, як емоції, оскільки вона знайшла закріплення в законі про кримінальну відповідальність [2, с. 6]. Отже вина не вичерпує повністю суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Вина, як відомо, виражається в психічному ставленні особи до вчиненого кримінального правопорушення у формі умислу й необережності [1, с. 179]. Зміст форми вини розкривається в статтях 24 і 25 КК [11]. Наука кримінального права розглядає вину особи, яка проявляється в кримінальному правопорушенні як факт об'єктивної дійсності (тобто як об'єктивну істину), яку повинен встановити суд. У сенсі нашого дослідження можна стверджувати, що структура об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК, як діяння з формальним складом свідчить, що це кримінальне правопорушення може вчинятися лише умисно.

Характер та зміст вини у кримінальних правопорушеннях з формальним складом, до яких

належить діяння, передбачене ч. 1 ст. 253 КК, не передбачає необхідності психічного відношення особи до суспільно небезпечних наслідків, а свідомість і воля людини встановлюється лише стосовно вчинених нею дій. Інтелектуальна ознака умислу в даних кримінальних правопорушеннях включає лише усвідомлення особою суспільної небезпечності своїх дій. Ставлення до наслідків за ч. 1 ст. 253 КК відсутнє. Натомість вольова ознака кримінальних правопорушень, що нами аналізуються, реалізується у бажанні вчинення конкретних дій, зазначених в диспозиції ч. 1 ст. 253 КК, тому кримінальне правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (за ч. 1 ст. 253 КК) може бути вчиненим тільки з прямим умислом. Це зумовлено тим, що злочинний вольовий акт стає можливим лише тоді, коли спонукання суб'єкта стають дійсними, шлях і засоби їх задоволення знайдені і набувають чітко вираженої протиправності у вигляді прагнення до досягнення мети, акумулюючи свідомість і волю індивідуума. Однією з основних ознак, які характеризують кримінальне правопорушення, передбачене ст. 253 КК, є суспільна небезпека. Визначаючи зміст інтелектуального критерію вини, треба встановити і фактор усвідомлення особою вчиненого нею діяння. Таке усвідомлення повинно включати дві складові: по-перше, усвідомлення особою фактичного змісту та характеру події яка утворює діяння як акт вольової поведінки людини; і, по-друге, усвідомлення особою соціальної корисності або, навпаки, шкідливості її поведінки для охоронюваних законом інтересів суспільства, громади чи окремої людини. Послідовність такого усвідомлення, етапи формування думок особи щодо своєї поведінки, може бути різною. В одних випадках, особа взагалі не зважає на суспільну небезпечність, заборонність, караність свого діяння, зосереджуючи свою увагу лише на своїх бажаннях щодо певних дій, передбачених ст. 253 КК. При цьому, якщо людина не усвідомлює фактичного змісту та характеру свого діяння, то усвідомлення його суспільної небезпечності також виключається. У той же час, усвідомлення суспільно небезпечного характеру поведінки передбачає розуміння і змісту дій, що описані в ч. 1 ст. 253 КК. Аналіз змісту умислу кримінальних правопорушень, що досліджуються, дає нам можливість стверджувати, що суспільно небезпечний характер цих діянь охоплюється повним розумінням особи. Враховуючи зазначене, особа має можливість у повному обсязі оцінити майбутні наслідки своєї поведінки, її заборону, а отже і усвідомити, що караність діяння передбачає

його підвищену суспільну небезпеку. Це складає, на нашу думку, перший етап формування умислу винного – інтелектуальний критерій вини. На другому етапі особа приймає рішення діяти у заборонений ч. 1 ст. 253 КК спосіб чи утриматись від нього. У цьому випадку винний усвідомлює, що вчиняючи дії, передбачені ч. 1 ст. 253 КК, особа бажає їх вчинити. На думку певного кола науковців, умисним вважаються також дії особи, яка, не усвідомлюючи самої суспільної небезпечності свого діяння, але бажає його вчинити [12, с. 134]. Дане правило може бути застосовано і для аналізованих кримінальних правопорушень як діянь із формальним складом, які можуть бути вчинені лише з прямим умислом і для наявності складу кримінального правопорушення немає кримінально-правового значення передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Здійснюючи проектування чи експлуатацію споруд без систем захисту довкілля, винний взагалі може не приділяти уваги можливому розвитку подій як результату його поведінки, зосереджуючись лише на самому змісті своїх вчинків, їх обґрунтованості та важливості в момент заподіяння.

Суть мотиву кримінальних правопорушень, передбачених ст. 253 КК може проявлятися у: 1) впливі зацікавлених осіб; 2) користі; 3) з інших причин. Цікаво, що подібною є градація мотивів вчинення й інших кримінальних правопорушень. Враховуючи те, що мотив не входить в зміст психічного відношення особи до вчиненого нею діяння за ч. 1 ст. 253 КК, він лежить поза сферою інтелекту і волі як ознаки умислу, то вони таким чином складають психологічну основу, на якій зароджується вина. Як складові психічного процесу в зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення, вони складаються із незлочинних мотивів, які не оцінюються кримінальним правом на відміну від вини. Тому мотив – це завжди психологічна причина вчинку, в цій якості виступають усвідомлені спонукання, інтереси тощо. Хоча мотиви кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля не визначені законом (ст. 253 КК), однак в кримінальному провадженні вбачається необхідним на стадії досудового розслідування встановити мотив та обґрунтувати його в обвинувальному вирокі. Тому правильно, на наш погляд, відзначав Б. С. Вікторов, що «безмотивних діянь не існує...» [13, с. 15]. У відповідності з п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК у кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма

вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення [14].

Мотиви цього умисного діяння можуть бути різними, однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час призначення певної міри покарання. Під мотивом кримінального правопорушення розуміють як обумовлене певними потребами внутрішнє спонукання, яким винний керувався при вчиненні діяння [15, с. 71]. Мета (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності, уявна модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій) [15, с. 71]. При цьому «в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує і це логічно, тому що вона має певні порядки домінант. Мета та мотив по-різному характеризують вольовий процес, якщо мотив кримінального правопорушення відповідає на питання, чим керується особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, то мета діяння визначає направленість дій, тобто – якого наслідку хоче досягти особа» [15, с. 72].

Метою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК можуть бути: 1) отримання певної матеріальної вигоди, чи іншої винагороди; 2) задоволення будь-яких власних егоїстичних інтересів.

Маючи за мету більш поглиблено з'ясувати питання, звернемося до існуючих поглядів на суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 253 КК. Зокрема, І. В. Самошенко зазначає, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується щодо діяння – умислом, щодо наслідків непрямым умислом, або необережністю» [16, с. 458]. О. О. Дудоров заявляє, що суб'єктивна сторона цього діяння характеризується умислом або необережністю (при цьому ставлення до наслідків відповідно до ч. 2 ст. 253 може бути тільки необережним) [17, с. 779]. В. А. Клименко наполягає на тому, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується необережною формою вини або непрямым умислом до створення небезпеки настання перерахованих у ч. 1 наслідків (саме діяння вчиняється умисно) [18, с. 576]. Автори «Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України», за заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. наполягають на тому, що суб'єктивна сторона цього діяння характеризується умисною виною (особа усвідомлює, що розробляє і здає замовнику технічну документацію без обов'язкових інженерних систем захисту

навколишнього природного середовища, що створює загрозу заподіяння шкоди і небезпеку настання тяжких наслідків, передбачених законом, і бажає передати замовнику таку документацію (а до настання можливих наслідків вина характеризується необережністю)» [19, с. 451].

Аналіз поглядів О. О. Дудорова, І. В. Самоценка, В. А. Клименка, свідчить, що ці автори не сприймають того факту, що кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 253 КК, відноситься до діянь з формальним складом, а ч. 2 цієї статті передбачає кримінальне правопорушення з матеріальним складом, а тому й описують суб'єктивну сторону не враховуючи положень об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення стосовно частин 1 і 2 цієї статті. Автор переконаний, що для того, щоб запропонувати якісь теоретичні пояснення і практичні рекомендації правоохоронним органам, судам із зазначеної проблеми, необхідно звернутися до дій, які винний вчинив під час проектування чи експлуатації споруд без належних інженерних систем захисту довкілля.

Кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 ст. 253 КК, належать до так званих діянь з матеріальним складом, а отже, і можуть вчинятися з подвійною формою вини – до дій властивий умисел, а до наслідків – лише необережна

форма вини. Опитування прокурорів, слідчих, суддів, захисників стосовно суб'єктивної сторони кримінального правопорушення за ч.2 ст. 253 КК України свідчить, що з цього питання були такі відповіді респондентів: 290 осіб (96,67%) заявили, що тут характерна подвійна форма вини: до дій умисна вина, а до наслідків необережна форма вини – 10 осіб (3,33%). Щодо необережності, то слід погодитися з думкою В. І. Антипова, що вина за ч. 2 ст. 253 КК може виявлятися як у вигляді злочинної самовпевненості так і у вигляді злочинної недбалості [20, с. 526].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна визначити такі основні положення: 1) суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 253 КК характеризується виною у формі умислу. Умисел тут може бути лише прямий (це підтверджується конструкцією описання об'єктивної сторони ч. 1 ст. 253 КК); 2) діяння, передбачене ч. 2 ст. 253 КК може вчинятися з подвійною формою вини (до дій з прямим умислом, а до наслідків можлива лише необережна форма вини); 3) у відповідності до п. 1 ст. 91 КПК органи досудового розслідування, суд у кожному кримінальному провадженні зобов'язаний встановити форму вини, мотив і мету вчинення цього кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Учебник уголовного права. Общая часть / [С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова и др.] / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. Москва : Изд-во «Спартак», 1998. 412 с.
2. Матвійчук В. К., С. А. Тарарухін. Суб'єктивна сторона складу злочину: [лекція]. Київ : Українська академія внутрішніх справ, 1994. 36 с.
3. Светлов А. Я. Субъективная сторона преступления. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: часть Общая. Київ, 1995. С. 160–168.
4. Дагель П. С. Содержание, форма и сущность вины в советском уголовном праве. Изв. вузов. Правоведение. 1969. № 1. С. 77–81.
5. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установления / П. С. Дагель, Д. П. Котов. Воронеж : Воронеж. университет, 1974. 230 с.
6. Дагель П. С. Понятие вины в советском уголовном праве. Материалы XIII научной конференции ДВГУ. Владивосток : 1968. Ч. IV. С. 121–129.
7. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений. Москва : ООО «Профобразование», 2001. 135 с.
8. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве. Москва : Юрид. лит, 1975. 184 с.
9. Злобин Г. А. Виновное вменение в историческом аспекте. Уголовное право в борьбе с преступностью. Москва : 1981. С. 20–26.
10. Протченко Б. А. Понятие невменяемости в советском уголовном праве. Изд. Вузов Правоведение. 1987. С. 82–86.
11. Кримінальний кодекс України: Кодекс, Закон від 05 квітня 2001р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001. 2001 р., № 25, стаття 131(в редакції на 16.10.2020 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
12. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2000. 343 с.
13. Викторов Б. А. Цель и мотив в тяжких преступлениях. Москва : Госюриздат, 1963. 82 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон, Закон України від 13 квітня 2012 №4651-VI. Відомості Верховної Ради України від 08.03.2013. 2013 р., / № 9-10 /, стор. 474, стаття 88 (в редакції на 11.09.2020 р.) [Електронний ресурс]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
15. Кримінальне право України. Загальна частина : Практикум [Навч. посібник] / Костенко О. М., Козаченко І. П., Матвійчук В. К. та ін. ; за заг. ред. В. К. Матвійчука. Київ : КНТ, 2006. 432 с.

16. Самощенко І. В. Коментар до ст. 253 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. - Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; [5-те вид., допов.] Харків : Право, 2013. С. 457-459.
17. Дудоров О. О. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2012. С. 720-782.
18. Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002р. С. 521-579.
19. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч. – Ч. 2 / Під заг. ред. Потебен'ка М. О., Гончаренка В. Г. Київ : Форум, 2001. 944 с.
20. Антипов В. І. Коментар до ст. 253 КК України. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С. С. Яценка. Київ : АСК, 2001. С. 520-536.

REFERENCES:

1. Uchebnik ugovnogo prava. Oshchaya chast' / [S. V. Borodin, V. N. Kudryavtsev, N.F. Kuznetsova i dr.] / pod red. V. N. Kudryavtseva, A. V. Naumova. Moskva : Izd-vo «Spartak», 1998. 412 s.
2. Matviychuk V. K., S. A. Tararukhin. Sub'ektivna storona skladu zlochinu: [leksiya]. Kiiv : Ukrain'ska akademiya vnutrishnikh sprav, 1994. 36 s.
3. Svetlov A. YA. Sub'yektivnaya storona prestupleniya. Ugolovnoye pravo Ukrainской SSR na sovremennom etape: chast' Obshchaya. Kiiv, 1995. S. 160–168.
4. Dagal' P. S. Soderzhaniye, forma i sushchnost' viny v sovetskom ugolovnom prave. Izv. vuzov. Pravovedeniye. 1969. № 1. S. 77-81.
5. Dagal' P. S. Sub'yektivnaya storona prestupleniya i yeye ustanovleniya / P. S. Dagal', D. P. Kotov. Voronezh : Voronezh. universitet, 1974. 230 s.
6. Dagal' P. S. Ponyatiye viny v sovetskom ugolovnom prave. Materialy KHIII nauchnoy konferentsii DVGU. Vladivostok : 1968. CH. IV. C. 121-129.
7. Rarog A. I. Sub'yektivnaya storona i kvalifikatsiya prestupleniy. Moskva : OOO «Profobrazovaniye», 2001. 135 s.
8. Demidov YU. A. Sotsial'naya tsennost' i otsenka v ugolovnom prave. Moskva : Yurid. lit, 1975. 184 s.
9. Zlobin G. A. Vinovnoye vmeneniye v istoricheskom aspekte. Ugolovnoye pravo v bor'be s prestupnost'yu. Moskva : 1981. S. 20-26.
10. Protchenko B. A. Ponyatiye nevmenyayemosti v sovetskom ugolovnom prave. Izd. Vuzov Pravovedeniye. 1987. S. 82-86.
11. Kriminal'niy kodeks Ukraini: Kodeks, Zakon vid 05 kvitnya 2001r. № 2341-III // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini vid 29.06.2001. 2001 r., № 25, statiya 131 (v redaktsii na 16.10.2020 r.) [Yelektronniy resurs]. Rezhim dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
12. Malinin V. B. Prichinnaya svyaz' v ugolovnom prave. SPb. : Izd-vo «Yuridicheskiy tsentr Press», 2000. 343 s.
13. Viktorov B. A. Tsel' i motiv v tyazhkiykh prestupleniyakh. Moskva : Gosyurizdat, 1963. 82 s.
14. Kriminal'niy protsesual'niy kodeks Ukraini: Zakon, Zakon Ukraini vid 13 kvitnya 2012 №4651-VI // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini vid vid 08.03.2013. 2013 r., / № 9-10 /, stor. 474, statiya 88 (v redaktsii na 11.09.2020 r.) [Yelektronniy resurs]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
15. Kriminal'ne pravo Ukraini. Zagal'na chastina : Praktikum [Navch. posibnik] / Kostenko O. M., Kozachenko I. P., Matviychuk V. K. ta in.; za zag. red. V. K. Matviychuka. Kiiv : KNT, 2006. 432 s.
16. Samoshchenko I. V. Komentar do st. 253 KK Ukraini. Kriminal'niy kodeks Ukraini. Naukovo-praktichniy komentar: u 2 t. - T. 2 : Osobliva chastina / YU. V. Baulin, V. I. Borisov, V. I. Tyutyugin ta in.; za zag. red. V. YA. Tatiya, V. P. Pshonki, V. I. Borisova, V. I. Tyutyugina; [5-te vid., dopov.] Kharkiv : Pravo, 2013. S. 457-459.
17. Dudorov O. O. Zlochini proti dovkillya. Naukovo-praktichniy komentar Kriminal'nogo kodeksu Ukraini ; Za red. M. I. Mel'nika, M. I. Khavronyuka. Kiiv : Yuridichna dumka, 2012. S. 720-782.
18. Klimenko V. A. Zlochini proti dovkillya. Naukovo-praktichniy komentar do Kriminal'nogo kodeksu Ukraini / Za red. S. S. Yatsenka. Kiiv : A.S.K., 2002r. S. 521-579.
19. Naukovo-praktichniy komentar do Kriminal'nogo kodeksu Ukraini: U 2-kh ch. – CH. 2 / Pid zag. red. Poteben'ka M. O., Goncharenka V. G. Kiiv : Forum, 2001. 944 s.
20. Antipov V. I. Komentar do st. 253 KK Ukraini. Naukovo-praktichniy komentar do Kriminal'nogo kodeksu Ukraini / Za red. S. S. Yatsenka. Kiiv : ASK, 2001. S. 520-536.

УДК 343.137
DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-3

Микитчик Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-4973-2670

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ

Стаття присвячена дослідженню складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 2861 Кримінального кодексу України, на підставі висвітлення об'єктивних і суб'єктивних його ознак. Проаналізовано проекти законів України, зареєстровані у Верховній Раді України, серед яких: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію транспортних засобів у стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння» реєстр. № 3812 від 23 грудня 2013 року; «Про доповнення Кримінального кодексу України статтею 2861 (керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин)» реєстр. № 2310 від 19 лютого 2013 року; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння» реєстр. № 1373 від 2 лютого 2015 року; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» реєстр. № 2897 від 19 травня 2015 року; «Про внесення змін до статті 2861 Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за керування транспортним засобом в стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння)» реєстр. № 3836 від 14 липня 2020 року; а також закони України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень”» від 17 червня 2020 року № 720-IX; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 року № 1231-IX. Сформульовано пропозиції з удосконалення кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння.

Ключові слова: законопроект, кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, транспортний засіб, безпека дорожнього руху, експлуатація транспорту, стан сп'яніння.

Mykytchuk Oleksandr. Criminal liability for violating the rules of road traffic safety or driving the vehicle being intoxicated

The article is attributed to the previous investigation of criminal offence, provided in the article 2861 of the Criminal Code of Ukraine, on the basis of presence of objective and subjective signs of criminal offence.

The following draft laws of Ukraine, registered by the Verkhovna Rada of Ukraine were analyzed: No. 3812 dated December 23, 2013 «On amending of legal acts of Ukraine on allocation of criminal liability on exploitation of vehicles being intoxicated»; No. 2310 dated February 19, 2013 «On supplementing the Criminal Code of Ukraine with article 2861 driving vehicles or ships by intoxicated persons»; No. 1373 dated February 2, 2015; "On Amending the legislative acts of Ukraine on implementation of Criminal liability on driving vehicles or ships by intoxicated persons; No. 2897 dated 19 May 2015; No. 3836 dated July 14, 2020 "On amending the article 2861 of the Criminal Code of Ukraine on implementation of the institute of criminal offences (increasing liability on driving the vehicle being intoxicated; also laws of Ukraine: «On amending to the current legislative acts of Ukraine on simplification of pre-trial investigations of some categories of criminal offenses» dated 22 November 2018 No. 2617-VIII; «On amending the legislative acts of Ukraine in lieu with the adoption of the Law of Ukraine «On amending certain legislative acts of Ukraine regarding the simplification of pre-trial investigation of other categories of criminal offenses»» dated 17 March 2020 No. 720-IX; «On amending certain legislative acts of Ukraine on strengthen the liability on criminal offences in the sphere of road traffic safety» dated February 16, 2021 No. 1231-IX.

Propositions have been formulated for the improvement of criminal liability for violating the rules of safety of road traffic and vehicle exploitation by intoxicated persons.

Key words: draft law, criminal liability, elements of criminal offence, vehicle, road traffic safety, exploitation of vehicles, intoxication.

Вступ. Процес законотворчості у сфері кримінального права нерозривно пов'язаний з реалізацією принципу криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Упродовж останніх десяти років до Верховної Ради України на розгляд й обговорення надійшла низка проєктів законів щодо криміналізації суспільно небезпечних дій за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, зокрема це: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію транспортних засобів у стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння» (реєстр. № 3812 від 23 грудня 2013 року), «Про доповнення Кримінального кодексу України статтею 286¹ (керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин) (реєстр. № 2310 від 19 лютого 2013 року), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння» (реєстр. № 1373 від 2 лютого 2015 року), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (реєстр. № 2897 від 19 травня 2015 року).

З 1 липня 2020 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII, що встановлював кримінальну відповідальність за керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (ст. 286¹ Кримінального кодексу (КК) України), однак Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень”» від 17 червня 2020 року № 720-IX ст. 286¹ було виключено з КК України.

Попри це, до Верховної Ради України надійшов на розгляд й обговорення ще один проєкт Закону «Про внесення змін до статті 286¹ Кримінального кодексу України (щодо посилення

відповідальності за керування транспортним засобом в стані алкогольного, наркотичного та іншого сп'яніння)» (реєстр. № 3836 від 14 липня 2020 року), який так і не був прийнятий.

У всіх зазначених вище проєктах законів і законах запропоновано передбачити новий склад злочину – ст. 286¹ або внести зміни в уже наявну ст. 286 КК України.

Лише прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» від 16 лютого 2021 року № 1231-IX встановив кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286¹).

Оскільки ця кримінально-правова норма є новою, постає необхідність ґрунтовно дослідити ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286¹ КК України, і розробити відповідні пропозиції з її вдосконалення.

Матеріали та методи

З огляду на зазначене, а також у зв'язку з тим, що в теорії кримінального права немає наукових напрацювань із цієї проблематики, *метою* статті є аналіз концептуальних засад кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння. Відповідно до поставленої мети слід виконати такі *завдання*: висвітлити об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286¹ КК України, сформулювати пропозиції з удосконалення цієї кримінально-правової норми.

Актуальність теми, а також окреслені мета й завдання обумовили вибір для дослідження таких філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів: системного – для вивчення аналізованого складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності; догматичного – з метою виявлення недоліків і з'ясування напрямів удосконалення кримінально-правової норми; логіко-семантичного – у процесі поглибленого вивчення категоріально-понятійного апарату щодо кримінальної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння; діалектичного – під час розгляду єдності та взаємодії протилежностей у процесі дослідження кримінально-правових понять

і категорій стосовно відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, для отримання істинного результату шляхом розгляду різних підходів, позицій; системно-структурного аналізу – для визначення внутрішньої побудови аналізованої кримінально-правової норми, взаємозв'язку та взаємообумовленості елементів у структурі досліджуваної статті; моделювання – для формулювання пропозицій з удосконалення розглядуваної кримінально-правової норми; індукції – для отримання узагальненого висновку шляхом здійснення формально-логічних умовиводів, на підставі чого буде сформовано понятійно-категоріальний апарат предмета дослідження [1, с. 284].

Результати. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, як і будь-який інший склад кримінального правопорушення, передбачає наявність обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначають склад кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності.

Елементами складу кримінального правопорушення є невід'ємні складові, які утворюються пов'язаними між собою ознаками, що характеризують кримінальне правопорушення: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення [2, с. 34].

Розглянемо детальніше ці елементи складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286¹ КК України.

Родовим об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту. Безпосереднім об'єктом є безпека дорожнього руху або експлуатації автомобільного, міського електротранспорту й деяких інших видів транспорту, перелік якого наведено в примітці до ст. 286 КК України. Додатковими безпосередніми об'єктами є життя і здоров'я особи.

Кримінальне правопорушення може бути вчинене тільки під час керування транспортними засобами, зазначеними в примітці до ст. 286 КК України.

Відповідно до примітки ст. 286 КК України, транспортними засобами в контексті цієї статті й ст. 286¹, 287, 289 і 290 слід вважати всі види автомобілів, трактори й інші самохідні машини, трамваї, тролейбуси, а також мотоцикли й інші механічні транспортні засоби [3].

Законодавець визначив термін «транспортний засіб», перелічивши конкретні його види.

Для того щоб схарактеризувати їх, проаналізуємо положення чинного законодавства.

Згідно з п. 1.10 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306, механічний транспортний засіб – це транспортний засіб, що приводиться в рух з допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини й механізми, а також тролейбуси й транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт [4]. До транспортних засобів, зокрема, належать: усі види автобусів; усі види автомобілів, серед яких спеціальні й спеціалізовані (наприклад, санітарні, пожежні, спортивні та поливальні, автокрани, навантажувачі); трактори – самохідні машини (колісні або на гусеничному ході), призначені для перевезення вантажів чи виконання сільськогосподарських, будівельних, лісових та інших робіт; самохідні машини, призначені для виконання сільськогосподарських, дорожніх, будівельних, меліоративних і лісових робіт, комбайни, грейдери, бульдозери, екскаватори, крани тощо; міський електротранспорт – трамваї, тролейбуси, зокрема пасажирські, вантажні, ремонтні, спеціального обслуговування, колієукладачі; мотоцикли, зокрема дорожні, спортивні, спеціального призначення, з боковим причепом або без нього; моторолери, мотоколяски й інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг; інші механічні транспортні засоби – всюдиходи, аеросани, амфібії тощо; а також причепа. Не є транспортними засобами рухомий склад метрополітену, фунікулера й інших видів залізниць (пасажирські й вантажні потяги, локомотиви, дрезини тощо) [5].

Поняття «автомобіль» визначено в ст. 1 Закону України «Про автомобільний транспорт» від 5 квітня 2001 року, у якій закріплено, що автомобіль – це колісний транспортний засіб, який приводиться в рух джерелом енергії, має не менше ніж чотири колеса, призначений для руху безрейковими дорогами й використовується для перевезення людей та (чи) вантажів, буксирування транспортних засобів, виконання спеціальних робіт [6]. До автомобілів належать і всі види автобусів, що є транспортними засобами, які за своєю конструкцією та обладнанням призначені для перевезення пасажирів з кількістю місць для сидіння більше ніж дев'ять з місцем водія включно [6]. Мотоцикл – це двоколісний механічний транспортний засіб з боковим причепом або без нього, що має двигун з робочим об'ємом 50 см³ і більше. До мотоциклів прирівнюють моторолери, мото-

коляски, триколісні й інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг [6].

Трамвай – це дорожній транспортний засіб для перевезення пасажирів, який з'єднаний з електричним дротом або приводиться в рух за допомогою дизельного двигуна та пересувається коліями. Тролейбус – дорожній транспортний засіб для перевезення пасажирів, який з'єднаний з електричним дротом і не пересувається коліями [7]. Усі вони належать до міського електричного транспорту, рух якого здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху.

На підставі зазначеного доходимо висновку, що наведений перелік конкретних видів транспортних засобів (автомобілі, автобуси, тролейбуси, трамваї, мотоцикли тощо) не є вичерпним.

Об'єктивна сторона порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, як кримінального правопорушення з матеріальним складом має три обов'язкові ознаки: 1) суспільно небезпечне діяння – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту; 2) суспільно небезпечні наслідки у виді спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 286¹ КК України), заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 286¹ КК України), спричинення: смерті потерпілого (ч. 3 ст. 286¹ КК України); загибелі кількох осіб (ч. 4 ст. 286¹ КК України); 3) причиновий зв'язок між порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння, й окресленими в статті наслідками.

Порушення правил безпеки дорожнього руху – дія або бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, пов'язана з порушенням однієї або кількох вимог правил безпеки дорожнього руху чи інших нормативних актів, що регламентують безпеку дорожнього руху або експлуатацію транспорту.

Порушення правил експлуатації транспорту – дія чи бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, тобто невиконання тих нормативно-правових актів, які регламентують безпечне використання транспортного засобу під час його руху (наприклад, порушення правил перевезення людей або вантажу, експлуатація транспортного засобу з несправною гальмовою системою або рульовим керуванням) [8].

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла віку 16-ти років

і керує транспортним засобом, незалежно від того, чи має вона на це право.

Обов'язковою ознакою особи, яка керує транспортним засобом (суб'єкт кримінального правопорушення), є стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Порядок проведення огляду водія на стан сп'яніння визначений в Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, затвердженій спільним наказом Міністерства внутрішніх справ України й Міністерства охорони здоров'я України від 9 листопада 2015 року № 1452/735 [9], а також у Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2008 року № 1103 [10].

Алкогольне сп'яніння – це психічний стан людини, який виникає внаслідок вживання алкогольних напоїв (алкогольної інтоксикації), що призводить до фізіологічних, психічних, вегетативних і неврологічних розладів [11, с. 80]. Ознаками алкогольного сп'яніння є: запах алкоголю з порожнини рота; порушення координації рухів; порушення мови; виражене тремтіння пальців рук; різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя; поведінка, що не відповідає обстановці [9].

Розглянемо відповідний приклад із судової практики: ОСОБА_1 23 травня 2021 року в стані алкогольного сп'яніння, не маючи права керувати транспортним засобом, без законних на те підстав керував технічно справним автомобілем марки Ford, рухався проїзною частиною до ділянки, на якій тривали ремонтні роботи. ОСОБА_1, діючи з необережності, порушив вимоги п. 12.9 (б) Правил дорожнього руху України, а саме – перевищив максимально дозволену швидкість, унаслідок чого не зміг вчасно зреагувати на зміну дорожньої обстановки та виїхав у першу смугу проїзної частини, де не було асфальтного покриття, на ній поруч із будинком на той момент перебувала пішохід ОСОБА_2, на яку ОСОБА_1 здійснив наїзд. Під час дорожньо-транспортної пригоди потерпіла отримала множинні тілесні ушкодження, які в комплексі визначені експертом

такими, що мають ознаки тяжких і знаходяться в причиново-наслідковому зв'язку з її смертю, яка настала на місці пригоди [12].

Наркотичне сп'яніння – це психічний стан людини, викликаний вживанням наркотичних засобів або психотропних речовин [12, с. 80]. Ознаками наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, є: наявність однієї чи декількох ознак стану алкогольного сп'яніння (крім запаху алкоголю з порожнини рота); звужені чи надто розширені зіниці, які не реагують на світло; сповільненість або, навпаки, підвищена жвавість чи рухливість ходи, мови; почервоніння обличчя або неприродна білість [9].

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення передбачає необережну форму вини. Водночас порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту може бути як умисним, так і необережним.

Крім ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286¹ КК України, також слід зосередити увагу на деяких питаннях встановлених санкцій.

Зміст санкцій цієї кримінально-правової норми засвідчує, що відбулося суттєве посилення кримінальної відповідальності за вчинення передбаченого ст. 286¹ КК України діяння (порівняно із санкціями ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»).

Зокрема, кваліфікований склад досліджуваного кримінального правопорушення передбачає настання наслідків у виді заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження. Віднесення такого порушення правил безпеки руху й експлуатації транспорту до категорії тяжких злочинів через встановлення в санкції меж основного покарання (від трьох до восьми років позбавлення волі) є обґрунтованим і логічним, однак, зіставивши склад кримінальних правопорушень у частині другій ст. 286 та 286¹ КК України, можна констатувати, що характер і ступінь суспільної небезпечності діянь, кримінальна відповідальність за які передбачена в частині другій ст. 286¹ та 286 КК України, різняться, а отже, і санкції з включеними до них покараннями (види й межі таких покарань) не можуть бути ідентичними.

У зв'язку із цим видається доцільним збільшити розмір покарання для санкції частини другої ст. 286¹ КК України щодо основного покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти

до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк від п'яти до восьми років.

Висновки. На підставі здійсненого в публікації аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286¹ КК України, аргументовано, що досліджуване кримінальне правопорушення може бути вчинено тільки під час керування транспортними засобами, визначеними в примітці до ст. 286 КК України (це всі види автомобілів, трактори й інші самохідні машини, трамваї, тролейбуси, а також мотоцикли й інші механічні транспортні засоби).

З'ясовано, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286¹ КК України, є фізична осудна особа, яка досягла віку 16-ти років і керує транспортним засобом, незалежно від того, чи має вона на це право, у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Особу, яка вчинила порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту й керувала транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебувала під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, не звільняють від кримінальної відповідальності у зв'язку з: дійовим каяттям (ст. 45 КК України), примиренням винного з потерпілим (ст. 46), передачею особи на поруки (ст. 47), зміною обстановки (ст. 48). Така особа не може бути звільнена від відбування покарання з випробуванням (ст. 75). Також до таких осіб передбачено певні особливості щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (п. 1, 2 ч. 3 ст. 81), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 1, 2 ч. 4 ст. 82), амністії (ч. 4 ст. 86), помилування (ч. 3 ст. 87 цього Кодексу).

Запропоновано посилити кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, якщо вони заподіяли потерпілому тяжке тілесне ушкодження, змінивши санкцію ч. 2 ст. 286¹ КК України, яку слід викласти в такій редакції: «*карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк від п'яти до восьми років*».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Shepitko M. To the problem of structure and classifications of criminal policy formation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 27 (4). P. 282–293. doi: 10.37635/jnalsu.27(4).2020.282-293.
2. Кримінальне право України. Загальна частина. Альбом схем : навч. посіб. Київ : Алерта, 2015. 212 с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>.
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text>.
6. Про автомобільний транспорт : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2344-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text>.
7. Інструкція про порядок обліку пасажирів, що перевозяться громадським транспортом на маршрутах : наказ Міністерства статистики України від 27 травня 1996 р. № 150. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0258-96>.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [уклад.: Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
9. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : наказ Міністерства внутрішніх справ України і Міністерства охорони здоров'я від 9 листоп. 2015 р. № 1452/735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>.
10. Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду : постанова Кабінету Міністрів України від 17 лют. 2008 р. № 1103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text>.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
12. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 23 травня 2022 р. (справа № 752/15695/21). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

REFERENCES:

1. Shepitko, M. (2022). To the problem of structure and classifications of criminal policy formation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27 (4), 282–293. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.282-293](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.282-293) [In Ukrainian].
2. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. Albom skhem [Criminal law of Ukraine. The general part. Album of schemes]. (2015). Kyiv, Ukraine: Alerta, [In Ukrainian].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001). *Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [In Ukrainian].
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pravyla dorozhnogo rukhu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Traffic rules»]. (2001). *Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
5. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy «Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro deiaiki zlochyny proty bezpeky dorozhnogo rukhu ta ekspluatatsii transportu, a takozh pro administratyvni pravoporushennia na transporti» [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine «On the practice of application by the courts of Ukraine of legislation in cases of certain crimes against road safety and transport operation, as well as on administrative offenses on transport»]. (2005). *Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text> [In Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro avtomobilnyi transport» [Law of Ukraine «On Road Transport»]. (2001). *Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text> [In Ukrainian].
7. Nakaz Ministerstva statystyky Ukrainy «Instruktsiia pro poriadok obliku pasazhyriv, shcho perevoziatsia hromadskym transportom na marshrutakh» [Order of the Ministry of Statistics of Ukraine «Instruction on the procedure for registration of passengers transported by public transport on the routes»]. (1996). *Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0258-96> [In Ukrainian].
8. Azarov, D., Hryshchuk, V., & Savchenko, A. (Eds.). (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. (2 ed.). Kyiv, Ukraine: Yurinkom Inter. [In Ukrainian].
9. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy i Ministerstva okhorony zdorovia «Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyvialnennia u vodiiv transportnykh zasobiv oznak alkoholnogo, narkotynohoho chy inshoho spianinnia abo perebuvannia pid vplyvom likarskykh preparativ, shcho znyzhuie uvahu ta shvydkist reaktsii» [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Ministry of Health «On approval of the Instruction on the procedure for detecting signs of alcohol, drug or other intoxication in drivers of vehicles or being under the influence of drugs that reduce attention and speed of reaction»]. (2015). *Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text> [In Ukrainian].

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vyivlennia u vodiiv transportnykh zasobiv oznak alkoholnoho, narkotychnoho chy inshoho spianinnia abo perebuvannia pid vplyvom likarskykh preparativ, shcho znyzhuiut uvahu ta shvydkist reaktsii» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Procedure for Sending Drivers of Vehicles for Examination to Identify Alcohol, Narcotic or Other Intoxication or Being Under the Influence of Drugs Reducing Attention and Speed of Reaction, and Conducting the following examination»]. (2008). *Verkhovna Rada of Ukraine: Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-2008-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

11. Melnyk, M., & Khavroniuk, M. (Eds.). (2019). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. (11 ed.). Kyiv, Ukraine: Dakor. [In Ukrainian].

12. Vyrok Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva. (sprava № 752/15695/21). [Judgment of the Holosiivskyi District Court of Kyiv]. (2022). Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua> [In Ukrainian].

УДК 347.91/95:347.77:004.738.5
DOI 10.32782/chasopyskiiivp/2022-2-4

Мудрицька Катерина Олексіївна,
доктор філософії за спеціальністю 12.00.03,
викладач кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін,
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-3759-8897

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИКО – ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ОБҐРУНТОВАНІСТІ» ТА «ВМОТИВОВАНІСТІ» СУДОВОГО РІШЕННЯ

У процесуальному правовідношенні рішення суду відноситься до юридичного факту, яким завершується судово-ве провадження в суді першої інстанції, при цьому зумовлює право на оскарження і відповідно, можливість подальшого розвитку процесуальних правовідносин в судах апеляційної та касаційної інстанціях.

Рішення суду, яке набрало законної сили, є підставою для подальшого провадження. Водночас рішення суду є найважливішим актом матеріального права, тобто актом здійснення судової влади.

Проте, аналізуючи судову практику господарських судів виявлено ряд процесуальних проблем пов'язаних з виконанням суддями імперативних вимог визначених у статті 236 ГПК України щодо рішення, яке приймає суд за результатами розгляду справи. Перш за все рішення має ґрунтуватися на засаді верховенства права та законності, по-друге бути обґрунтованим.

Стосовно верховенства права та законності, не виникає питань щодо їх змісту. Однак, деякими суддями неоднозначно розуміється, яке саме рішення вважається обґрунтованим, так-як деякі обґрунтованість ото-тожнюють з вмотивованістю.

На сьогоднішній день, обґрунтованим рішенням, вважається таке рішення суду, коли воно приймається на підставі досліджених судом всіх обставин справи, які повністю та всебічно з'ясовуються на підставі поданих суду доказів.

Разом з цим, вмотивоване рішення – це рішення суду, в якому належним чином зазначаються підстави, на яких воно ґрунтується.

Відсутність мотивувальної частини судового рішення призводить до неналежного судового рішення і, як результат, до порушення прав, свобод та законних інтересів сторін у справі, права та інтереси якої можуть бути порушені рішенням суду.

Таким чином, мотивація судових рішень є механізмом прийняття обґрунтованих рішень, а також реалізації принципу гласності, доступу до правосуддя, який сприяє справедливості судових рішень і є частиною права на захист.

В свою чергу мотивувальна частина рішення є суттєвою для майбутнього формування юридичної сили рішення на тій підставі, що резолютивна частина відображає обставини, встановлені судом, на підставі яких суд розглядає існування правових відносин між сторонами.

Таким чином, від повноти обґрунтованості винесеного судового рішення, ясності і правильності викладу його резолютивної частини, в результаті, залежить ефективний захист прав і законних інтересів учасників спору та можливість реального виконання винесеного судового рішення.

Ключові слова: рішення, суд, обґрунтованість, вмотивованість, юридичний факт.

Mudrytska Kateryna. Problemal aspects of theoretical – procedural distinction of the concepts of “reasonability” and “motivation” of a judicial decision

In procedural law, the court decision refers to the legal fact that ends the proceedings in the court of first instance, while determining the right to appeal and, accordingly, the possibility of further development of procedural relations in the courts of appeal and cassation.

The court decision, which has entered into force, is the basis for further proceedings. At the same time, the court decision is the most important act of substantive law, ie the act of exercising judicial power.

However, analyzing the case law of commercial courts revealed a number of procedural problems related to the implementation by judges of the mandatory requirements set out in Article 236 of the Code of Civil Procedure of Ukraine on the decision of the court based on the case. First of all, the decision must be based on the rule of law and legality, and secondly, it must be justified.

With regard to the rule of law and legality, there are no questions about their content. However, some judges are ambivalent about which decision is considered reasonable, as some equate validity with motivation.

To date, a reasoned decision is a court decision when it is made on the basis of all the circumstances of the case investigated by the court, which are fully and comprehensively clarified on the basis of evidence submitted to the court.

At the same time, a reasoned decision is a court decision that duly states the grounds on which it is based. The lack of a motivating part of the court decision leads to an improper court decision and, as a result, to a violation of the rights, freedoms and legitimate interests of the parties in the case, whose rights and interests may be violated by a court decision.

Thus, the motivation of court decisions is a mechanism for making informed decisions, as well as the implementation of the principle of publicity, access to justice, which promotes the fairness of court decisions and is part of the right to protection.

In turn, the motivational part of the decision is essential for the future formation of the legal force of the decision on the grounds that the operative part reflects the circumstances established by the court, on the basis of which the court considers the existence of legal relations between the parties.

Thus, the complete protection of the validity of the court decision, clarity and accuracy of its operative part, as a result, depends on the effective protection of the rights and legitimate interests of the parties and the impossibility of actual implementation of the court decision.

Key words: decision, court, validity, motivation, legal fact.

Вступ. Як і будь-який інший акт застосування права, судові рішення – це державно-владний, індивідуально-конкретний акт, що приймається на основі норми матеріального права, що наділений юридичною силою, має правові наслідки і забезпечується заходами державного примусу.

На наш погляд, будь-яке рішення суду являється юридичний факт, пов'язаним з визнанням, розвитком правовідносин, реалізацією прав та обов'язків, що складають матеріально-правові відносини.

Проте, рішення суду повинно бути мотивованим для настання таких правових наслідків. Мотивацію судових рішень слід розглядати як самостійну вимогу, яка не є рівнозначною вимогам законності та обґрунтованості.

Так, в статті 236 ГПК України законодавцем встановлені імперативні вимоги до рішення, яке приймає суд за результатами розгляду справи. Перш за все рішення має ґрунтуватися на засаді верховенства права та законності, по-друге бути обґрунтованим.

Стосовно верховенства права та законності, не виникає питань щодо їх змісту. Однак, неоднозначно розуміється, яке саме рішення вважається обґрунтованим, так-як деякі обґрунтованість отождожують з вмотивованістю.

Матеріали та метод. Для вирішення цієї проблеми ми використовуємо емпіричне дослідження, засноване на аналізі документів, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень. За допомогою пошукових запитів було зроблено запит за такими параметрами «обґрунтованість», «вмотивованість» (у всіх варіантах словосполучення) разом з пошуковим запитом «рішення суду» (усі варіанти відразу). Предметом аналізу судових рішень були критерії на відповідність вимогам закону судових рішень щодо «обґрунтованості» та «вмотивованості».

Результати. За загальними імперативними вимогами зазначеними у статті 236 ГПК України, рішення ухвалюється на підставі фактів, наведених сторонами у справі та на які посилаються як

на підставу вказаних ними вимог та заперечень, що підтверджуються доказами дослідженими в судовому засіданні, з обов'язковим наданням оцінки аргументам всіх сторін [1].

На сьогоднішній день, обґрунтованим рішенням, вважається таке рішення суду, коли воно приймається на підставі досліджених судом всіх обставин справи, які повністю та всебічно з'ясовуються на підставі поданих суду доказів.

Разом з цим, вмотивоване рішення – це рішення суду, в якому належним чином зазначаються підстави, на яких воно ґрунтується. Також, обов'язково зазначається чому деякі докази були враховані або відхилені, а також позиція суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права. Більш того, мотивація рішення є відображенням усіх мотивів та обґрунтувань судження за його змістом, тобто, фактично, двох взаємних вимог, пов'язаних із формою «мотивації» та «обґрунтованості», а також змісту.

Таким чином, мотивація судового рішення є демонструє, що:

- аргументи з доводами, міркуваннями сторін та/або учасників судового процесу належним чином оцінені судом, враховані або відхилено з обов'язковим зазначенням таких мотивів;

- всі докази, зібрані у справі (судом або представлені сторонами у справі), отримали відповідну правову оцінку, з наданням обґрунтування прийняття та/або відхилення кожного доказу;

- з урахуванням двох попередніх пунктів, норми права, що регулюють спірні правовідносини, також повинні бути зазначені з обґрунтуванням чому в конкретному спорі слід застосовувати саме такі правові норми.

Справді, для прийняття якісного судового рішення воно повинно відповідати певним критеріям.

Для визначення специфічних особливостей (критеріїв) вмотивованості судового рішення необхідно проаналізувати досвід національних судів та Європейського суду з прав людини.

Так, аналізуючи прецеденту практику Європейського суду з прав людини, можна виділити наступні критерії вмотивованості рішення суду:

1) в рішенні мотивується правові питання та факту, але обсяг мотивації може змінюватися залежно від характеру рішення та обставин справи;

2) рішення містить відповіді на основні аргументи сторін;

3) у рішенні чіткі та доступні аргументи та мотиви, що обґрунтовують позицію суду, що дозволить стороні, вразі необхідності, подати апеляційну чи касаційну скаргу з належним їй обґрунтуванням;

4) рішення підтверджує, що сторони були заслухані судом;

5) рішення є результатом неупередженого розгляду судом зауважень, аргументів та доказів, представлених сторонами;

6) рішення демонструє дії суду щодо відбору аргументів та прийняття доказів сторін.

Консультативна рада європейських суддів у своєму Висновку № 11 (2008), пункти 32-41, звернула увагу Комітету Міністрів Ради Європи на вимоги якості судових рішень, а саме:

- воно повинно бути чітким, стислим і простою мовою, і це є необхідною умовою для розуміння рішення сторін та громадськості;

- рішення повинно бути побудовано логічно та подано у чіткому стилі, доступному кожному;

- судові рішення мають бути обґрунтовані в принципі;

- виклад мотивів рішення повинен відповідати аргументам сторін та відповідним аргументам, які можуть вплинути на вирішення спору;

- зазначення підстав з яких прийнято рішення не повинно бути довгим, оскільки необхідно знайти правильний баланс між аббревіатурою та правильним розумінням рішення;

- обов'язок суддів пояснювати ті чи інші підстави з яких було прийнято рішення не означає, що вони повинні відповідати на кожен аргумент заявника на підтримку кожного захисту; сфера застосування цього обов'язку суду може змінюватись залежно від характеру рішення [2].

Водночас у вказаному Висновку акцентується увага і на тому факті, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини, обсяг очікуваного обґрунтування залежить від різних аргументів та різних правових положень, які можуть висунути кожна сторона, враховуючи звичаї та доктринальні принципи.

Дійсно, в ряді рішень ЄСПЛ включений та відображений такий підхід до обґрунтованості судового рішення.

Наприклад, у справі "Салов проти України" ЄСПЛ наголосив, що згідно зі статтею 6 Конвенції судові рішення містять достатні підстави для того, щоб визначити, чи сторони були заслухані, та забезпечити громадський нагляд за правосуддям (справа «Hirvisaari v. Finland», пункт 30)) [3; 4].

Однак, у рішенні зазначено, що пункт 1 статті 6 не можна тлумачити як вимагання детальної відповіді на аргументи кожної зі сторін. Отже, питання про те, чи виконав суд зобов'язання наводити підстави, можна розглядати лише з огляду на обставини кожної справи (справа «Ruiz Torija v. Spain», пункт 29) [5].

У справі «Серявін та інших проти України», ЄСПЛ зауважив, що національний суд мав певну привілею у виборі аргументів у конкретній справі та прийнятті доказів на підтримку позицій сторін [6]. Інша мета обґрунтованого рішення – продемонструвати сторонам те, що вони були почуті судом.

Крім того, мотивоване рішення дозволяє стороні оскаржити та отримати перегляд у вищому суді (справа «Hirvisaari v. Finland») [4].

Також, у рішеннях «Богатова проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України» ЄСПЛ наголосив на дотриманні судами вимог щодо необхідності вмотивованості рішень [7; 8].

Таким чином, ЄСПЛ у прийнятих ним рішеннях демонструє сталу практику, згідно з якою національні рішення мають бути аргументованими, зрозумілими для сторін та чітко викладеними, так-як рішення суду мають давати юридичну оцінку аргументам сторін, але це не означає, що суди повинні оцінювати кожен аргумент та детально на нього відповідати.

Одже, мотивація рішення залежить від особливостей кожної справи, суду, який прийняв рішення, а також інших обставин, які характеризують індивідуальні особливості справи.

Однією зі складових справедливості судового рішення є, звичайно, його мотивація. У судовій практиці та у фаховій літературі відсутні чіткі критерії відмінностей та меж обґрунтованості та мотивації судових рішень.

Однак, якщо в законі чітко зазначені підстави з яких приймаються певні рішення, та вимоги на яких воно ґрунтується, то в такому випадку – це є достатнім для його обґрунтування.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» № 14 від 18 грудня 2009 р. викладені загальні вимоги до змісту судового рішення.

Так, в мотивувальній частині рішення, суду необхідно зазначити обставини, що мають значення для

справи, їх правова оцінка та встановлені відповідно до них правовідносини, а також оцінка всіх доказів, розрахунки, узгоджені судом, грошові та інші майнові вимоги; зазначити наявність чи відсутність фактів, на яких ґрунтуються твердження чи заперечення, які докази приймаються судом, а які відхиляються з обов'язковою вказівкою таких мотивів. Також, суд повинен мотивувати свої дії та враховувати, що докази не ґрунтуються на припущеннях.

Крім того, у мотивувальній частині кожного рішення, суд повинен посилається на закони та інші нормативно – правові акти як матеріального так і процесуального права.

Також, у певних випадках, у мотивувальній частині рішення суд повинен посилається на статті Конституції України, які визначають зобов'язання сторін спірних правовідносин та положення Конвенції, рішення ЄСПЛ [9]. Це означатиме, що посилання судом на прецеденту практику ЄСПЛ та Конвенцію є: відповідним (з урахуванням положень конвенції, що відповідає характеру відносин у конкретній справі суду); правильне (тобто без спотворення змісту умовних норм); розумним та пропорційним (у певній ситуації стан закону дозволяє та / або вимагає застосування положень конвенції).

Однак, ці категорії більш відповідають мотивувальній частині рішення та мають загальний характер. Мотивувальна частина є найважливішою частиною судового рішення, яка забезпечує аналіз фактів справи, забезпечує та аналізує докази, визначає їх доказову силу, тобто ця частина судового рішення містить фактичне та юридичне обґрунтування висновки суду.

Аналізуючи деякі судові рішення, можна зробити висновок, що в деяких випадках суд детально оцінює та аналізує в мотивувальній частині рішення лише ті докази, які відповідають висновку суду, часто навмисно утримуючи інші докази, які не відповідають його позиції, або залишає їх поза увагою і без аналізу.

Однак на підставі аналізу сукупності доказів необхідно вказати інформаційну складову доказів, подану сторонами, яка відповідає та не відповідає обставинам справи. Недостатньо зазначити, що певні докази, представлені однією із сторін, є допустимими, лише на основі їх узгодженості з іншими доказами у цій справі. Необхідно надати інформацію та зміст інформації, що узгоджується з певними доказами, та викласти внутрішні причини її оцінки як достовірні, що стосуються виникнення юридично значущих обставин.

Водночас у мотивувальній частині рішення суд не вказав результати оцінки окремих доказів, на яких базується позиція учасників справи та аргументи, відхилені судом, що призводить до необґрунтованих висновків, а отже, до прийняття необґрунтованих судових рішень.

Суд, беручи до уваги та враховуючи лише деякі докази, наявні в матеріалах справи, зазвичай підтверджуючи аргументи та заперечення однієї зі сторін, визнає порушення принципу *audi alteram partem* та рівності сторін.

Мотивація судових рішень також є перешкодою для прийняття неправильних рішень.

Висновки. Судова практика відображає слабку мотивацію або повну відсутність мотивів судового рішення. Свідченням чого є те, що суддя підходив до справи поверхнево і не дослідив належним чином усіх необхідних обставин. Наприклад, розглядаючи позовні вимоги про стягнення моральної шкоди, суди регулярно обмежуються визначенням розміру компенсації, не мотивуючи цього.

Досить складно мотивувати неправильне рішення по суті. Скільки б не намагався суддя спонукати його до неправильного з'ясування обставин справи, саме неправильна мотивація чи його відсутність змушує суд вищої інстанції сумніватися у правильності рішення.

Слід також зазначити, що вищі суди все частіше скасовують або переглядають ті рішення інтелектуальної власності, в яких рішення насправді є правильним, але непропорційним.

Дотримання цих вимог є надзвичайно важливим для особи, чії права та / або інтереси порушені, яка має намір шукати судового захисту, вивчати прецедентну практику з метою оцінки можливого результату судового розгляду, але без мотивації правових актів це буде важко. Популярність судової практики створює правову визначеність.

Таким чином, мотивація судових рішень є механізмом прийняття обґрунтованих рішень, а також реалізації принципу гласності, доступу до правосуддя, який сприяє справедливості судових рішень і є частиною права на захист.

Отже, мотивувальна частина рішення є суттєвою для майбутнього формування юридичної сили рішення на тій підставі, що резолютивна частина відображає обставини, встановлені судом, на підставі яких суд розглядає існування правових відносин між сторонами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Господарський процесуальний кодекс України із змінами та доповненнями, прийнятий Верховною Радою України 06 листопада 1991 року // Офіц. сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798>.
2. Висновки № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень // Офіц. сайт Судової влади України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 року // Офіц. сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Hirvisaari v. Finland» від 27 вересня 2001 року // Офіц. сайт Європейського суду з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-59682%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-59682%22]).
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ruiz Torija v. Spain» від 9 грудня 1994 року // Офіц. сайт Європейського суду з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57909%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57909%22]).
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Серявін та інші проти України» від 10 лютого 2010 року // Офіц. сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Богатова проти України» від 21 лютого 2011 року // Офіц. сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_670.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 липня 2011 року // Офіц. сайт Верховної ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434.
9. Про судові рішення у цивільній справі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року № 14 // Офіц. сайт Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

REFERENCES:

1. Commercial Procedural Code of Ukraine as amended by the Verkhovna Rada of Ukraine on November 6, 1991 // Ofits. website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798>.
2. Conclusions № 11 (2008) of the Advisory Council of European Judges on the quality of judicial decisions // Ofits. site. Judiciary of Ukraine. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.
3. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Salov v. Ukraine" of September 6, 2005 // Ofits. website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428.
4. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Hirvisaari v. Finland" of September 27, 2001 // Ofits. website of the European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-59682%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-59682%22]).
5. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Ruiz Torija v. Spain" of December 9, 1994 // Ofits. website of the European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57909%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57909%22]).
6. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Seryavin and others v. Ukraine" of February 10, 2010 // Ofits. website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672.
7. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Bogatova v. Ukraine of 21 February 2011 // Ofits. website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_670.
8. Judgment of the European Court of Human Rights in the case "Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine" of July 21, 2011 // Ofits. website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434.
9. On the court decision in a civil case: the decision of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 18, 2009 № 14 // Ofits. website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

УДК 342.922
DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-5

Панова Наталя Сергіївна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-9139-3580

Бондаренко Степан Юрійович,
старший методист кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Київського
інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
студент III курсу
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
сертифікований партнер освітнього проєкту «Всеосвіта»
ORCID ID: 0000-0001-8328-5117

ЧИННИКИ, ЩО ФОРМУЮТЬ ОСОБИСТІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДЕЛІНКВЕНТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ, ЧИЯ ПОВЕДІНКА ХАРАКТЕРИЗУЄТЬСЯ ПОРУШЕННЯМ ЮРИДИЧНОЇ НОРМИ: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Для зниження рівня адміністративних правопорушень, що розглядається нами щодо позитивного впливу як на рівень адміністративної деліктності, а й злочинності, необхідно зрозуміти природу правопорушень і самого механізму скоєння делікту.

А для того, щоб простежити механізм, необхідно, на наш погляд, насамперед розглянути особистість адміністративного делінквента, особливості його формування.

Розглядаючи механізм скоєння правопорушення, не можна не звернути увагу на те, що одні громадяни в конкретній ситуації, вчиняють правопорушення, а іноді йдуть і на скоєння злочину, а інші – у тій самій ситуації долають спокусу і продовжують вести законослухняний спосіб життя. Різний результат в одній і тій же ситуації обумовлений цілою низкою факторів, і не в останню чергу особливостями особистості.

Зрозуміло, навіть за наявності негативних властивостей особистість які завжди реалізує себе формах протиправного поведінки. Іноді, утворившись, деякі уявлення про межу допустимого в порушенні заборон обмежуються думкою про допустимість «легких» порушень, таких як запізнення на роботу, прогул, незначні приписки у нарядах на виконану роботу.

У цьому варіанті процес може або зупинитися, або розвиватися в одному з двох напрямків: викорінення таких уявлень принаймні набуття життєвого досвіду або поглиблення їх, якщо складаються відповідні умови. Важливим є та обставина, що провина може бути здійснена як у разі якщо вплив зовнішніх обставин було суттєвим, так і тоді, коли цей вплив здійснювався незначною мірою або зовсім не виявлялося, тобто не було. Це свідчить про те, що вчинок людини не можна розглядати як просту реакцію на довкілля.

Кожна конкретна ситуація породжує вольовий акт не як така, лише у взаємодії з особистістю даної людини, переломлюючись через його інтереси, погляди, звички, особливості психіки та інші індивідуальні риси. Саме сукупність цих особистісних властивостей людини, що реагує на відповідну ситуацію, і визначає зміст та спрямованість вчинку.

Ключові слова: право, психологія, адміністративне право, делінквент, особистість делінквента.

Panova Natalia, Bondarenko Stepan. The factors that shape the personality of administrative offenders as subjects whose behaviour is characterised by a breach of the legal norm: a psychological and legal dimension

To reduce the level of administrative offenses, which we consider in terms of positive impact on both the level of administrative tort, but also crime, it is necessary to understand the nature of the offense and the mechanism of the offense.

And in order to trace the mechanism, it is necessary, in our opinion, first of all to consider the personality of the administrative delinquent, the peculiarities of its formation.

Considering the mechanism of committing an offense, we must pay attention to the fact that some citizens in a particular situation, commit an offense, and sometimes go to commit a crime, and others – in the same situation overcome temptation and continue to lead a law-abiding life. Different results in the same situation are due to a number of factors, not least personality traits.

Of course, even in the presence of negative personality traits that always realize themselves forms of illegal behavior. Sometimes, some notions about the limits of what is permissible in violation of prohibitions are limited to the idea of the permissibility of "minor" violations, such as lateness to work, absenteeism, minor additions to work orders.

In this case, the process can either stop or develop in one of two directions: the eradication of such ideas at least the acquisition of life experience or deepening them, if the right conditions. It is important that the guilt can be committed both if the influence of external circumstances was significant, and when this influence was insignificant or not detected at all, ie was not. This suggests that human action cannot be considered as a simple reaction to the environment.

Each specific situation generates a volitional act not as such, only in interaction with the personality of the person, refracted through his interests, views, habits, mental characteristics and other individual traits. It is the set of these personal characteristics of a person who responds to the situation, and determines the content and direction of the action.

Key words: law, psychology, administrative law, delinquent, delinquent personality.

Примітно, що реакція людини на однотипні ситуації може бути різною та виявлятися у широкому діапазоні. Це відноситься і до законослухняної особи та до осіб з антигромадською, антисоціальною установкою. У другому випадку антигромадська установка особи може бути реалізована у різних формах: від порушення норм моралі до суспільно небезпечної, протиправної поведінки у вигляді вчинення адміністративного правопорушення (проступку) або злочину.

Вибір форми поведінки залежить, передусім, від індивідуальних, зокрема вольових, якостей самої людини і лише потім – від конкретної життєвої ситуації. Невизнання цього рівносильне ігнорування ролі морального вибору, формування якого є важливим завданням профілактики адміністративних правопорушень (проступків) та злочинів.

Крім того, людина характеризується не тільки певною соціальною позицією, а й ставленням до інших людей та суспільства в цілому, що знаходить прояв у різних психологічних та фізичних особливостях та властивостях.

Вважаємо, що у взаємодії людини із зовнішнім середовищем важлива роль належить соціальним якостям людини. Але ці якості не можна вважати даними людині від народження, вони формуються протягом усього життя, в залежності від того соціального середовища, в якому він (індивід, суб'єкт) живе, того соціального середовища, яке на нього впливає, а також від його оточення, яке не може не надає прямого чи опосередкованого, але реального впливу на нього.

Змалку і до старості найближче оточення озброює людину стереотипами – спрощеними формулами та образами. Процес стереотипізації, необхідний спосіб людського мислення, що дозволяє узагальнено включати минулий соціальний досвід групи до сьогоденних рішень.

Стереотипи негативного плану є типовими для соціального вигляду правопорушників: хуліганів, порушників громадського порядку тощо. Численні чинники безкарного знування з людей,

безглуздої жорстокості та вбивства тварин і птахів формують перекручені уявлення про норми поведінки, про межу допустимого. Однак у механізмі переростання провини у злочин стереотип поведінки не спрацьовує автоматично, тобто тут немає фатальної неминучості.

Разом з тим, було б невірним говорити про односторонній вплив середовища на людину, оскільки сама людина є активним елементом соціального середовища і сама впливає на неї. Цей вплив на зовнішнє для індивідуума середовище може виявлятися по-різному: безпосередньо чи опосередковано, мати як позитивний, і негативний характер.

Але вплив людини на оточення пов'язаний не з образом її думок, а з реальними, конкретними діями. Безумовно, індивід може нести відповідальність лише за свої вчинки, проте для розуміння генези адміністративного правопорушення (проступку) є вкрай необхідним вивчення того, як і на підставі чого суб'єкт приймає рішення.

Цілком очевидно, що прийняття рішення про скоєння адміністративного правопорушення (проступку), так само як і злочини, є психологічним процесом, що полягає в усвідомленні, оцінці, порівнянні факторів, що визначають цінність протиправної поведінки для даної особи, можливість або необхідність її здійснення в обстановці, що склалася, а також вибір поведінки суб'єктом з урахуванням відображеної інформації про можливі наслідки.

У цьому процесі важливу роль відіграють попередній протиправний (асоціальний) досвід та конкретна життєва ситуація. Абсолютно прав Храмцов О. М. стверджуючи, що вольовий акт виникає в результаті взаємодії трьох причинних зв'язків, що своєрідно відображають стосовно даної особи його минуле, сьогодення та майбутнє [2].

Як фактори, що з минулого впливають на особистість, необхідно розглянути її становлення, яке відбувається протягом усього життя людини.

Одним із таких факторів слід визнати формування у особи ставлення до закону, законодавства.

Нерідко діти повторюють ті чи інші жести своїх батьків, кажуть або чинять так само. Звідси можна дійти невтішного висновку, що спочатку впливом геть вчинки людей надає середовище, сім'я (як соціальний інститут) у якій вони виростили.

Іншим важливим аспектом вивчення особистості делінквенту та механізму скоєння правопорушення є розгляд факторів, що впливають на вчинок людини безпосередньо в момент її скоєння. По-перше, можна назвати соціальне середовище і конкретне оточення, по-друге, конкретну ситуацію, по-третє, рівень його правової свідомості та ставлення до можливості настання шкідливих наслідків протиправного вчинку.

Вибір рішення між суспільно-правовою та антигромадською поведінкою залежить чималою мірою і від матеріального становища особи. Виникають ситуації, коли громадяни йдуть на вчинення делікту від безвиході.

Наочним прикладом може стати адміністративне переслідування проституції. Представниць цієї професії можна розділити на дві категорії: першу групу складають професійні повії, які займаються лише цією роботою. Інша група – це особи, які займаються проституцією, але мають певне місце роботи. Цю групу можна також поділити на дві підгрупи.

Для одних робота у державних чи інших організаціях є ширмою прикриття основних джерел доходу. Для іншої групи «державна» робота є бажаною, заснованою на їх потреби реалізувати потенційні можливості принести користь суспільству, отримуючи при цьому задоволення. Хоча останнє найчастіше носить моральний характер, оскільки завжди дозволяє реалізувати матеріальні потреби, оскільки основна робота оплачується щонайменше, з чим пов'язані з затримками виплати заробленої плати. Основні представники цієї групи: медсестра, викладачі, вихователі, дитячі дошкільні заклади, секретарі та інші особи, що належать до низькооплачуваної категорії службовців.

У ряді випадків на поведінку, а значить і на вчинок людини, впливає конкретне оточення. Так, людина, роблячи вчинок, може намагатися справити враження на оточуючих. Наприклад, якщо у компанії переважає негативна сторона поведінки, то для самоствердження пріоритет між правомірними та неправомірними діями віддається останнім. Причому це може виявитися в одній і тій життєвій ситуації, що можна проілюструвати на конкретному прикладі. Дорогою додому молодик зустрічає групу підлітків, які всіляко ображають його. Якщо він буде один, то можливо

намагатиметься уникнути конфліктної ситуації, але якщо ж поруч з ним перебуватиме улюблена ним дівчина, то дуже велика ймовірність того, що молода людина намагатиметься захищати себе і свою супутницю.

Нерідко правопорушення можуть вчиняти навіть законслухняні громадяни, наприклад, під впливом сильного душевного хвилювання, або збіг особистих чи сімейних обставин. Хоча ці обставини і включені до переліку, що пом'якшують відповідальність за адміністративні правопорушення, проте вони все ж таки певним чином змінюють ситуацію, привносячи до неї інший варіант її вирішення (ст. 34 КУпАП) [1].

Не менш суттєвим є і рівень правосвідомості особистості, що пов'язано з інформаційним і поведінковим аспектами при визначенні індивідуумом власного бачення правомірної поведінки. Так, у першому випадку суб'єкт може здійснювати адміністративні правопорушення (проступки) через незнання про існування відповідної норми права, у другому – особа може помилятися щодо правомірних способів її реалізації.

Негативний вплив зустрічається в житті кожної людини, проте співвідношення негативних і позитивних впливів у кожній особі в силу особливостей її соціальних зв'язків, а також в силу індивідуальних якостей проявляється по-різному [5]. Якщо загалом переважання позитивних чинників надають значний вплив формування особистості і призводить до того, що переважна більшість людей не скоюють злочинів, оскільки володіють позитивною, активною соціальною установкою, то в деяких процес формування особистості складається несприятливим чином.

Важливо, що особистість правопорушника, як і законслухняного громадянина, формується у тих самих зовнішніх сферах життя. Ми виділяємо з них три, із зазначенням по кожній із сфер негативних факторів, що сприяють асоціальному розвитку особистості делінквенту:

1. сім'я, ненормальна обстановка, внутрішній розлад, неправильне виховання, антигромадська поведінка батьків тощо;

2. школа або трудовий колектив, відрив навчання від виховання, придушення ініціативи та самодіяльності учнів, слабка дисципліна праці, низька культура праці та побуту тощо;

3. найближче побутове оточення (аморальна поведінка сусідів, знайомих, друзів; відсутність культурно – виховної роботи, матеріально-побутові проблеми тощо.

Зазначимо, що втратило свого методологічного значення твердження у тому, що особистість

людини визначається реальним буттям, справді життям людини і формується у його конкретної діяльності. Вона формується у міру того, як людина в процесі виховання і навчання опановує зміст матеріальної і духовної культури, що історично склався.

Природно необхідно скоригувати дане твердження стосовно нинішньої дійсності. Не можна не помітити те, що зміст і матеріальної та духовної культури згодом піддається змінам. Зокрема, це можна простежити на прикладі зміни музичних уподобань та уподобань молоді [6]. Разом з тим, ці зміни, зазвичай, що неспроможні служити, як раз і служать поясненням, чому формування особистості може призвести до різних, часом діаметрально протилежним, результатах.

Розглядаючи різні аспекти формування особистості, які можуть стати об'єктивними причинами вчинених правопорушень, звернемо увагу так само на те, обставина, що наслідки цих причин можуть носити не однаковий характер, навіть багатозначність слідства означає, по-перше, що завжди настає кілька результатів; по-друге, що з однієї й тієї причини у разі зміни умов можуть виникнути різні слідства.

Не можна погодитися з твердженням Голіної В. В. у тому, що «поведінка є результат нескінченних безлічі випадків вибору людиною між постійно покладеними перед ним навколишнім середовищем можливими варіантами поведінки [4]. Справді у суб'єкта найчастіше є кілька варіантів поведінки і все залежить від того, який з них він обере. Проте вибір того чи іншого варіанту поведінки, зокрема правомірного чи протиправного, залежить від внутрішньої готовності індивіда до здійснення дій тій чи іншій спрямованості.

Для характеристики внутрішньої готовності людини до здійснення протиправних дій, зокрема актів насильства під час реалізації злочинних мотивів, кримінологи застосовують поняття антисупільної установки. Цілком логічним буде пояснення як злочинної поведінки, так й скоєння адміністративних правопорушень, що порушують громадський порядок антигромадською установкою, що впливає на загальну спрямованість особистості.

При цьому Головкін Б.М. зазначає, що ступінь інтенсивності цієї спрямованості коливається в досить широкому діапазоні, на одному його кінці – незначні відхилення від системи ціннісних орієнтацій, властивих більшості громадян, на іншому – різкий розрив з прийнятою в нашому суспільстві системою цінностей, правових та етичних норм [6]. Це пов'язано з тим, що людина, що піддається негативному впливу свого оточення, будучи включеною в процес здійснення протиправних дій, буває змушена дотримуватися дисципліни групи у зв'язку з моральними і матеріальними негативними наслідками, що загрожують їй.

Цілком очевидно, що адміністративне правопорушення (проступок), точніше період, що передуює йому, виступає якоюсь конфліктною ситуацією і природно постає питання про реальні можливості суб'єкта у вирішенні тієї конкретної конфліктної ситуації, в якій суб'єкт перебуває в даний момент.

Найчастіше є можливість вибору правомірного випадку вирішення конфлікту. Однак виникають випадки коли суб'єкт у своїх діях не може вийти за межі можливостей, що відкриваються в природі та суспільстві в даній просторово-часовій обстановці, але він здатний зробити вибір між цими можливостями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 31.05.2022).
2. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Харків : НікаНова, 2015.
3. Денисова Т. А. Поняття функцій покарання та їх загальна характеристика. Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького ун-ту управління та права. 2006. № 1. С. 224.
4. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 30.
5. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.В. Нікітенко. Х., 2004. 214 с.
6. Головкін Б.М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін. Х., 2011. 406 с.

REFERENCES:

1. Code of Ukraine on Administrative Offences (Articles 1 to 212-24): Code of Ukraine; Law, Code of 07.12.1984 № 8073-X // Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (date of appeal: 31.05.2022) [in Ukrainian].

2. Khramtsov O. M. Criminally-legal and criminological security of person's protection from violence : a monograph. Kharkiv : NikaNova, 2015 [in Ukrainian].
3. Denisova T.A. Notion of punishment functions and their general characteristic. University Scientific Notes. Chapters of the Khmelnsky University of Management and Law. 2006. № 1. P. 224 [in Ukrainian].
4. Golina V. V. Prevention of malevolence (theory and practice) : tutorial. Kharkiv : National Law. Academy of Ukraine. Ukraine, 2011. P. 30 [in Ukrainian].
5. Nikitenko S.V (2004). Prevention of corrosive and corrosive-violent crimes committed by women on the basis of drug addiction : dissertation. ... Cand. of Law : 12.00.08 / S.V. Nikitenko. X., 2004. 214 P. [in Ukrainian].
6. Golovkin B.M (2011). Theoretical and applied problems of determination and prevention of corrosive violent crime in Ukraine : dissertation. D. in law : special. 12.00.08 / B.M. Golovkin. X., 2011. 406 p. [in Ukrainian].

УДК 341.48

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-6

Рибачек Валентин Кіндратович,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри конституційного,
міжнародного права та цивільно-правових дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ЗАБОРОНА ЗЛОЧИНУ ЕКОЦИДУ

Проведено аналіз правової сутності екоциду та його місця в системі злочинів з міжнародного кримінального права. Доведено, що екоцид є міжнародним злочином, завдаючи суспільну небезпеку через посягання на порушення громадського порядку та створення загрози життю населення конкретної території, держави і людства в цілому, руйнуючи або весь комплекс довкілля, або його окремі компоненти. Розглянуто міжнародне співробітництво з питань боротьби з екоцидом, найбільш ефективною формою якого є розробка міжнародних нормативних актів щодо попередження та відповідальності за неправомірні дії. Охарактеризовано діяльність міжнародних організацій з питань криміналізації екоциду на міжнародному рівні, а також встановлено позитивний вплив даного процесу на реалізацію міжнародної безпеки.

Ключові слова: екоцид, екологічна шкода, міжнародне співробітництво, військові конфлікти.

Rybachek Valentyn. International legal prohibition of the crime of ecocide

The analysis of legal essence is conducted of ecocide and its places in the system of crimes from an international criminal law. It is well-proven that ecocide is an international crime, inflicting a public danger through trenching upon a public nuisance and creation of threat to life of population of certain territory, state and humanity on the whole, destroying or all complex of environment, or him separate components. International cooperation is considered on questions a fight against ecocide the most effective form of that is development of international normative acts in relation to warning and responsibility for wrong acts. Activity of international organizations is described on questions of criminalization of ecocide at an international level, and also positive influence of this process is set on realization of international safety.

Key words: ecocide, ecological harm, international cooperation, soldiery conflicts.

Постановка проблеми. Однією із головних проблем людства на сьогодні разом із забезпеченням миру, подоланням голоду, є вирішення екологічної безпеки на планеті та збереження біорізноманіття, проблеми яких обумовлюються інтенсивним забрудненням і погіршенням якості навколишнього природного середовища, що спричиняється різними господарсько-економічними, військово-політичними факторами, і, насамперед, умисними діями. Одним із найнебезпечніших правопорушень при цьому є екоцид, що дає підстави розглядати його як злочин проти безпеки людства та довкілля.

Стан опрацювання. Теоретичною та практичною основою для написання цієї статті слугували міжнародні правові акти та конвенції з питань екологічної безпеки, праці вчених-правознавців: Балюк Г.І., Гетьмана А.П., Куцевич М.П., Орехова С.М., Поліщук Г.С., Турлової Ю.А., Яцик А.В. та ін.

Виклад основного матеріалу. Актуальність даної теми обумовлена порушенням і значним погіршенням екологічної безпеки на міжнародному і національних рівнях, а також у зв'язку зі здійсненням певної діяльності деяких держав, зростанням кількості правопорушень проти людства

і проти екології. Так, в Україні внаслідок військових дій РФ (з лютого 2022 р.) зафіксовано понад 300 випадків екоциду: понівечені снарядами та бомбами поля, спалені ліси, небезпечне для людей повітря через пожежі на нафтобазах, забруднення Чорного та Азовського морів тощо. Війна не проходить безслідно ні для людей, ні для міст, ні для довкілля [1]. Міжнародне співробітництво держав і міжнародних організацій спрямовується на забезпечення всебічного розвитку і захисту навколишнього середовища, а також міжнародної криміналізації екоциду і прийняття уніфікованого міжнародного нормативного акту, що регулюватиме і регламентуватиме захист всього людства від екологічної катастрофи, викликаной антропогенними і природними чинниками.

Екоцид (від грец. *oikos* – дім, середовище і лат. *caedere* – убивати, букв. знищення роду, племені) – знищення життєвого простору народу за допомогою застосування дефоліантів, гербіцидів, руйнації дамб та інших споруд, знищення рослинного чи тваринного світу, є міжнародним злочином [2, с. 115-116].

Відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і дотримання еколо-

гічної рівноваги на території України є обов'язком держави [3]. Кримінальна відповідальність за найбільш соціально небезпечні діяння в сфері екології встановлена Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Так, у ньому екологічними злочинами визначаються передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо). На думку фахівців, найбільш тяжким та серйозним екологічним злочином є саме екоцид, відповідальність за який визначена ст. 441 КК України. Так, саме за цією статтею – екоцид – це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [4]. Тобто, з урахуванням даної норми, можна стверджувати, що об'єктивну сторону злочину екоциду становлять: масове знищення рослинного або тваринного світу, погіршення стану (отруєння) атмосфери або водних ресурсів, отруєння, забруднення земельних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Слід підкреслити, що кожна із зазначених у ст. 441 КК України протиправних дій характеризується можливістю спричинити екологічну катастрофу. Це має принципове значення для відмежування даного злочину – екоциду, від злочинів проти довкілля. Згідно з Кримінальним кодексом України здійснення екоциду карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років, тобто до винних осіб у вчиненні цього злочину застосовуються значно жорсткіші та серйозніші санкції [4, с. 80].

Екоцид, в міжнародному праві розглядається, як протиправні і навмисні дії одного або декількох суб'єктів міжнародного права щодо руйнування навколишнього середовища і (або) його компонентів, мають широкі і довготривалі наслідки і зв'язані з серйозним порушенням зобов'язань перед міжнародною спільнотою і заподіянням шкоди життєвим інтересам нинішнього і майбутніх поколінь людей [5].

Особливо тяжкою формою екоциду є воєнний екоцид – порушення екосистем середовища проживання людини в результаті бойових дій, які мають військову і політичну мету. Тож не дарма, вважається, що проблема екоциду бере свій початок з війни США у В'єтнамі, коли протягом 1967 – 1972 рр. збройними силами США проводились операції з використанням хімікатів дефоліантів, через що були знищені тропічні ліси на площі близько 2 млн га і понад 40% площі сільськогосподарських угідь. Все це підірвало лісове та сільське госпо-

дарство багатьох районів Індокитаю і призвело до загибелі та каліцтва понад 2 мільйонів людей [6]. Але, слід зазначити, що прояви екоциду відбувалися і раніше: це і застосування хімічної зброї масового ураження поблизу містечка Іпр (Бельгія) у 1915 р., що спричинило не лише смерті солдатів, але й завдало значної шкоди довкіллю; вивезення німецькими загарбниками чорнозему з Північної та Східної України під час Другої Світової війни, що значно зменшило гумусний прошарок певних територій тощо. Із новітньої історії слід вказати на використання у 2004 р. американськими військами боєприпасів, які містили фосфорні сполуки, при бомбардуванні м. Фалуджа (Ірак), що спричинило не лише масові жертви серед людей, але й катастрофічне забруднення навколишніх ґрунтів фосфорними сполуками; цілеспрямовані обстріли Авдіївського коксохімічного заводу (Донецька область) у 2014–2015 рр. Руйнування інфраструктури цього підприємства становило величезну загрозу викидів небезпечних хімічних сполук у довкілля [7], а також бомбардування у 2022 р. нафтобаз та газопроводів, ТЕС, знаходження невідготтовлених осіб на територіях АЕС України, пограбування їх тощо. Так, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України понад 900 заповідних територій знаходяться у небезпеці: лісові та степові пожежі, загибель рідкісних видів фауни, забруднення ґрунтів трупними сполуками, паливом, залишками розбитої техніки, нерозірваними снарядами та інш. Як приклади можна навести знищення Кінбурської коси та екологічну катастрофу багатостраждального Маріуполя [8].

Особливе місце в теоретичній розробці поняття екоциду як міжнародного злочину, способів його здійснення в умовах агресивної війни належить в'єтнамським юристам.

У травні 1977 р. була підписана Міжнародна конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів знищення природного середовища. Згідно з Конвенцією, країни (в т. ч. і РФ) не повинні вдаватись до військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які (засоби) мають широкі, довгострокові чи серйозні наслідки, в якості методів руйнування, завдання шкоди чи нанесення збитків іншій державі-стороні Конвенції [9].

Слід підкреслити, що юридичне визначення екоциду з'явилося відносно недавно в контексті шкоди екосистемам та зміни клімату.

У доктрині міжнародного права не вироблено загальноновизнаного поняття «екоцид» як серйозного міжнародно-протиправного діяння, що

вимагає встановлення особливого режиму відповідальності. Виділення даного виду протиправних дій і встановлення відповідальності за них визначаються життєвими інтересами забезпечення миру і безпеки, в т. ч. екологічної. Інтереси міжнародного співтовариства вимагають встановлення особливої відповідальності не тільки за такі серйозні міжнародні правопорушення, як геноцид, апартеїд, а й за руйнування навколишнього середовища.

Міжнародні організації неодноразово зверталися до питання криміналізації екоциду. Так, у 1954 р на шостій сесії Комісії міжнародного права ООН до проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства включалися злочини, що завдають серйозної шкоди навколишньому середовищу, однак які, на наступних сесіях (через незадоволення деяких держав) були виключеними зі складу злочинів, що регламентують нанесення значної шкоди навколишньому середовищу [10].

Комісія міжнародного права ООН ще в 1976 р. в Проекті статей про міжнародну відповідальність держав за правопорушення (ст. 19) віднесла до міжнародних злочинів «серйозне порушення міжнародного зобов'язання, основоположного для охорони навколишнього середовища, також як і зобов'язань, які забороняють масове забруднення атмосфери і морів». Проте в доктрині міжнародного права даний підхід отримав неоднозначну оцінку, в зв'язку з чим в 2000 р. Комісія ООН з міжнародного права виключила поняття «злочин» при оцінці міжнародних протиправних діянь держав [5].

Міжнародне співробітництво по боротьбі з правопорушеннями, що завдають шкоди навколишньому середовищу, передбачає різні форми взаємодії держав і міжнародних організацій з метою недопущення нанесення неоправданої шкоди природному середовищу і людству в цілому. Так, найбільш ефективним засобом взаємодії є створення нормативних актів і вироблення рекомендацій з окремих питань.

Основними міжнародними актами з охорони довкілля і протидії екологічним правопорушенням є: Положення про закони і звичаї сухопутної війни від 18.10.1907 р.; Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою від 29.11.1969 р.; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 р.; Додатковий Протокол I до Женевських Конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятий на дипломатичній

конференції в Женеві від 08.06.1977 р.; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979 р.; Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 р.; Всесвітня Хартія природи від 28.10.1982 р.; Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку від 14.06.1992 р.; Конвенція про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального законодавства від 04.11.1998 р. [5].

Вказані міжнародні акти регламентують: військові права і обов'язки, склад збройних сил воюючих сторін, правовий статус військовополонених і їх зміст, правовий статус хворих і поранених, права і обов'язки воюючих сторін щодо них, заборона застосування певних засобів нанесення шкоди; підстави відшкодування і звільнення від відшкодування шкоди особам від забруднення, витоку, зливу нафти з суден; обов'язок держав не застосовувати використання засобів впливу на природне середовище у ворожих цілях, що мають серйозні наслідки; обов'язок при веденні військових дій піклуватися про захист природного середовища від довготривалого збитку; обов'язок охорони людини і довкілля від забруднення повітря, скорочувати і запобігати його забруднення, здійснювати обмін інформацією, науково-дослідною роботою по питань викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; запобігання скороченню чисельності популяцій морських живих ресурсів в певних територіях, підтримка екологічних зв'язків між популяціями, вжиття заходів до збереження і відновлення морських живих ресурсів; проголошення людини як частини природи, повагу природи і не порушення її основних процесів, помірне використання природних ресурсів; право на здорове життя в гармонії з природою.

Великим зрушенням у питанні міжнародної заборони екоциду стала заява Міжнародного кримінального суду (МКС) у 2016 р. про те, що також прийматимуться до уваги злочини, пов'язані з «руйнуванням довкілля», «експлуатацією природних ресурсів», «незаконним відчуженням» землі тощо – але в контексті злочинів проти людяності [11]. 22 червня 2021 р. було оголошено про нове юридичне визначення терміну «екоцид» після того, як група незалежних експертів (далі – ГНЕ) на замовлення Фонду «Стоп екоцид» розробила його визначення з метою встановлення нового міжнародного кримінального злочину відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (РС МКС). На їхню думку, подібний вид міжнародного злочину міг би підпадати під юрисдикцію МКС. Автори ГНЕ визначають

екоцид як вчинення «незаконних чи умисних дій, із усвідомленням значної ймовірності того, що ці дії спричинять серйозну або масштабну чи довгострокову шкоду навколишньому середовищу» [12]. У грудні 2019 р. в письмовій заяві члена парламенту Мальдів А. Саліма містився заклик до держав-учасниць МКС визнати жертви зміни клімату «невід'ємною частиною міжнародної системи кримінального правосуддя». Він пояснив, що незважаючи на те, що такі країни, як Мальдіви, «борються з часом», аби запобігти кліматичній катастрофі, найбільші в світі країни-джерела викидів залишаються бездіяльними. «Прийшов час, – заявив він, – розглянути поправку до РС МКС, яка оголошувала б злочинними дії, рівнозначні екоциду». Вищезазначені факти обумовили відновлення діяльності з криміналізації екоциду, який було почато ще з 1970-х років [13].

У більшості країн світу екоцид позиціонується як різновид військового злочину, причому сам термін «екоцид» не вживається. Наприклад, згідно зі ст. 104 Кримінального кодексу Естонії, встановлена відповідальність за «свідомий вплив на навколишнє середовище в якості методу ведення війни, якщо це спричинило заподіяння великої шкоди навколишньому середовищу» [5].

Статус самостійного злочину екоцид має в кримінальних кодексах всього лише декількох держав світу (країни СНД, В'єтнам, Колумбія, Монголія). Однак і тут повної уніфікації з даного питання не спостерігається. Зокрема, в КК РФ і більшості країн СНД (Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан) під екоцидом розуміється «масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, здатних викликати екологічну катастрофу», тоді як в КК Вірменії і Монголії в якості обов'язкової ознаки цього злочину виступає не можливість, а сам факт настання екологічної катастрофи [5].

Що стосується Республіки Таджикистан, то вона окремою ст.399 свого КК узаконила як злочинне діяння «біоцид» – застосування ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної, бактеріологічної або іншої зброї масового враження з метою знищення людей та навколишнього природного середовища. Покарання за цей злочин – позбавлення волі на строк від 15 до 25 років або довічне ув'язнення чи смертна кара [14].

Робота з криміналізації екоциду на міжнародному рівні триває. Так, у грудні 2020 р. було оприлюднене прагнення групи юристів під керівництвом Ф. Сендсома (колишнього судді МКС) сформулювати юридичне визначення «екоциду»

та віднести його до міжнародних злочинів проти людства, як військові злочини, геноцид тощо [15]. Міжнародне суспільство прагне вивести екоцид із рангу злочину, що обумовлюється військовими діями, в окремий вид злочинної дії, що може існувати й поза військовими діями. Цю ідею підтримує уряд Бельгії, острівні держави Тихого та Індійського океанів, суддя Верховного суду Республіки Замбія, президент Франції Е. Макрон. Так, юрист П. Хіггінс спільно з колегами розробили нормативну базу з питань екоциду. Основною ідеєю даного законопроекту є здійснення дій щодо запобігання і заборони екоциду як антропогенного, так і природного. Законопроект передбачає обов'язок на міжнародному рівні з надання допомоги урядам різних держав з метою запобігання ризику значних порушень екосистем і довгострокового екологічного збитку, а також запобігання загибелі всього людства. Також пропонується надання допомоги державам, які в тих чи інших ситуаціях схильні до екологічної катастрофи [16].

Отже, екоцид – це протиправні та навмисні дії суб'єкта міжнародного права щодо руйнування довкілля або його компонентів, які мають значні та довготривалі наслідки та пов'язані із серйозними порушеннями зобов'язань перед міжнародною спільнотою щодо заподіяння шкоди життєвим інтересам нинішнього й майбутнього поколінь людей.

Таким чином, можна стверджувати, що екоцид – це:

- міжнародний екологічний злочин, метою якого є спричинення руйнації або нанесення втрат довкіллю (або його окремим компонентам);
- може відбуватися як в період військових дій, так і в мирний час;
- наслідки протиправних дій носять значний та тривалий характер;
- вчинені з усвідомленням значної ймовірності завдання шкоди такими діями;
- стосуються як загрози біоценозам та всього природного комплексу, так і руйнації антропогенних об'єктів, які спричиняють погіршення безпеки життєдіяльності;
- порушують міжнародні зобов'язання щодо правил дотримання екологічної безпеки;
- забезпечують стійке погіршення та забруднення значних територій;
- сприяють довготривалим екологічним порушенням, ускладненням екологічної ситуації, настанню екологічної катастрофи.

Наразі в Україні існує дисциплінарна, адміністративна, цивільна і кримінальна відповідаль-

ність за порушення екологічного законодавства, про що вказано у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Кримінальна відповідальність за екологічні злочини – це найсуворіший вид відповідальності. Він конкретизується у розділі 8 Кримінального кодексу України, і по окремих статтях передбачає до 10-12 років позбавлення волі. До таких злочинів відноситься і екоцид [4].

Слід вказати, що досвід притягнення РФ до відповідальності через її воєнні злочини уже існує. Так, маємо прецедент притягнення РФ до відповідальності та вимоги щодо компенсації громадянам України моральної та матеріальної шкоди через анексію Криму. Військові дії РФ в Україні порушують не лише національне, але й міжнародне право та міжнародні звичаї. Передусім це порушення Статуту ООН, а також порушення додаткового Протоколу до Женевських конвенцій 1949р., який у ст. 55 говорить про захист довкілля та вказує на необхідність виявлення турботи про захист природного середовища від широкої, довготривалої і серйозної шкоди при веденні воєнних дій. Також дії сторони-агресора порушують низку міжнародних угод у сфері захисту довкілля, ядерної безпеки та інших сферах. Як зазначають експерти, «такі дії без сумніву стануть предметом розгляду на міжнародному рівні, і Україна повинна бути готова надати переконливі докази вчинення армією РФ злочину-екоциду, завдання збитків елементам довкілля, і рішення національних судів в кримінальних, цивільних, господарських справах проти агресора слугуватимуть доказами на міжнародному рівні та можуть стати правовою передумовою для пред'явлення вимог про виплату таких збитків через міжнародні механізми» [8].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що зростання кількості злочинів, спрямованих проти природного середовища, здатне привести до негативних наслідків і загрози біологічним основам життя на Землі. Міжнародна боротьба з проявами екоциду повинна мати відповідну правову регламентацію, яка кореспондувалась би зі ступенем суспільної небезпеки протиправних дій та ступеня тяжкості наслідків, а також враховувати причини та умови скоєння протиправних дій.

Міжнародне співробітництво щодо боротьби з екоцидом має важливе значення для реалізації та підтримки міжнародного миру і безпеки, а отже, захисту всього людства. Вказані напрями вдосконалення міжнародного визнання екоциду, свідчать про наявну існуючу можливість того, що екоцид буде криміналізованим, а наявність такої статті буде не лише простою формальністю (бо зараз її називають «мертвою» статтею) в багатьох кримінальних кодексах, а й дозволить реалізуватись в реальних кримінальних справах, які не будуть маскувати цю статтю під інші менш тяжкі кримінальні злочини.

Закріплення на міжнародному рівні екоциду як злочини проти миру і безпеки людства дозволить впливати на певні держави, щоб їхні рішення, які можуть спричинити та обумовити значні збитки або загибель довкілля, кваліфікувалися вже як міжнародні злочини. Також криміналізація екоциду на міжнародному рівні дозволить заповнити прогалини законодавства про охорону навколишнього середовища, сприяти захисту і розвитку довкілля.

Таким чином, екоцид обов'язково має бути закріплений на рівні міжнародних нормативних актів, з єдиним та ефективним механізмом протидії цьому злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В. Приседська, В. Шрамович. Спустошені землі. Якою буде природа України після війни. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/extra/mwu5sxghvc/ukraine_war_damaged_nature.
2. Яремчук В. Д. Історія держави і права зарубіжних країн: універсальний довідник. Львів: Видавництво «БОНА», 2015. 400 с.
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
5. Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид: вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455 - Problemi_vregyuvannya_sklady_zlochiny_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm.
6. Екоцид. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
7. Василенко І. П. Прокуратура відкрила кримінальне провадження через екоцид на Донбасі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29245689.html>.
8. Лиховид І. За екоцид теж відповідатиме Росія. URL: <http://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/za-tkocyd-tezh-vidpovidatyme-rosiya> 10 травня 2022.
9. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text.

-
10. Проект кодекса преступлений против мира и безопасности человечества. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_comv/conventions/code_of_offences.shtml.
 11. ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, publishes comprehensive Policy Paper on Case Selection and Prioritisation of 15 September 2016. URL: www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1238.
 12. Ambos K. Protecting the Environment through International Criminal Law. Blog of the European Journal of International Law. Oxford, 2021. URL: <https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-internationalcriminal-law/>.
 13. Phillips S. K. Unpacking «Ecocide»: a Note of Caution for International Criminalization. SEI. Stockholm. 2021. URL: <https://www.sei.org/perspectives/unpacking-ecocide-international-law/>.
 14. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.06.1998 г. (с изменениями и дополнениями). URL: <https://jonline.zakon.kz/Document/?doc-id=30397325#pos=3814;-46>.
 15. International lawyers draft plan to criminalise ecosystem destruction. URL: <https://www.theguardian.com/law/2020/nov/30/international-lawyers-draft-plan-to-criminalise-ecosystem-destruction>.

УДК 342

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-7

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-1224-346X

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Важливою та необхідною умовою сучасної української держави є формування та розвиток відкритого, демократичного та проєвропейського інформаційного суспільства. Стрімке розширення інформаційних відносин породжує еволюцію інформаційного права та інформаційного законодавства, проте, очевидно, що сучасна наука, освіта та право загалом, не завжди встигають за цим прогресом. Окрім того, прихильники концепції «інформаційного суспільства», вважаючи її певним узагальненням суспільних трансформацій, самі визнають наявність протиріч в даній концепції та її термінології. Дослідження даних питань є актуальним з позиції впливу величезного об'єму інформації на духовний світ людини, свідомість цілих груп осіб, розвиток держав. Психологічний вплив здійснюється за допомогою засобів масової інформації, а підставою для використання такого впливу є легкість сприйняття та поверховість. Очевидно, що в умовах коли цілі комплекси інформації розраховані на маніпуляцію суспільною думкою, свідомістю людини та подаються з використанням фізіологічних та психологічних методів та засобів її сприйняття, важливого значення набуває питання низького рівня інформаційної культури, що породжує зниження спроможності людини до критичного сприйняття, аналізу та оцінки отриманої інформації. Сам термін «інформаційна культура» є багатоаспектним для розгляду не тільки в якості феномена, що є присутнім практично в усіх сферах людської діяльності, але й з позиції інтегрального поняття, що включає інформаційну грамотність як компонент який є життєво необхідним в сучасних умовах виживання людської цивілізації.

Пріоритетним завданням сучасної держави є сприяння формуванню інформаційної культури суспільства, як складової загальної культури в цілому. В умовах формування глобального інформаційного суспільства, інформаційна культура є чинником, який впливає на формування інформаційних потреб, впровадження і використання інформаційних технологій, удосконалення інформаційної діяльності та законодавства, яке регулює відповідні правовідносини. Одним із елементів такої культури в особистісному плані є здатність людини аналізувати інформацію та фільтрувати джерела її поширення. Даний аспект набуває особливого значення в контексті питання інформаційної безпеки в умовах війни і є питанням виживання людини, суспільства і держави загалом. Окрім того, сьогодні сама інформація стала основною культурною цінністю.

Ключові слова: інформаційна культура, інформаційне суспільство, інформаційна безпека, загрози інформаційній безпеці, інформаційне право.

Frantsuz-Yakovets Tetiana. Information and legal culture as a necessary element of the formation of a modern information society

An important and necessary condition of the modern Ukrainian state is the formation and development of an open, democratic and pro-European information society. The rapid expansion of information relations is giving rise to the evolution of information law and information legislation, but it is clear that modern science, education and law in general do not always keep up with this progress. For example, there are some supporters of the concept of «information society», considering it as a generalization of social transformations, who has the contradictions in this concept and its terminology. The study of issues is relevant from the standpoint of the impact of a huge amount of information on the spiritual world of person, the consciousness of entire groups of people and development of the states. Psychological influence is carried out through the media and is the basis for the use of such influence is the ease of perception and superficiality. Obviously, when the whole complex of information is designed to manipulate public opinion, human consciousness and is presented using physiological and psychological methods and means of its perception, the issue of low level of information culture is important, which reduces human capacity for critical perception, analysis and evaluation of the received information. The term «information culture» is multifaceted for consideration not only as a phenomenon present in almost all spheres of human activity, but also from the standpoint of an integrated concept that includes information literacy as a component that is vital in modern survival of human civilization.

The priority of the modern state is to promote the formation of information culture of society as part of the general culture as a whole. In the conditions of formation of the global information society information culture is a factor influencing formation of information needs, introduction and use of information technologies, improvement of information activity and the legislation regulating the corresponding legal relations. One of the elements of such a culture in personal

terms is the ability of a person to analyze information and filter the sources of its dissemination. This aspect is especially important in the context of information security in times of war and is a matter of survival of man, society and the state as a whole. In addition, today the information itself has become a great cultural value.

Key words: *information culture, information society, information security, threats to information security, information law.*

Вступ. В сучасних умовах розвитку, глобалізації та інформатизації суспільства особливе місце серед феноменів інформаційної сфери займає інформаційна культура. Терміни «інформаційна війна», «інформаційна зброя» та «інформаційний тероризм» давно набули поширення і увійшли у загальний вжиток, проте в умовах воєнного часу вони набувають зовсім іншого значення з огляду на загрози які існують.

Сучасне інформаційне суспільство суттєво відрізняється від попередніх типів суспільств багатократним збільшенням кількості інформаційних потоків, технічних засобів і виявленням нових проблем у зв'язку з цим. Інтеграційні процеси та процеси глобалізації також мають значний вплив на сферу інформаційної культури та розвиток інформаційного суспільства. Змінюється людина, її поведінка та культура загалом, що безперечно впливає на суспільні зміни, з'являється потреба не лише в сприйнятті інформації, але її аналізі та диференціації.

Матеріали та метод. Окремі питання розвитку інформаційного суспільства та інформаційної культури досліджували науковці: Арістова І.В., Беляков К. І., Кормич Б.А., Крусян А.О., Колодюк А.В., Новицька Н.Б., Новицький А.М., Онопрієнко С.Г., Панченко О.А., Панченко Л.В., Пруднікова О.В. та ін. Результати аналізу наукових публікацій свідчать, що питання та проблематика інформаційно-правової культури, в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства є актуальними. В контексті їх розвитку та трансформації існує потреба у їх комплексному, інтегрованому науковому осмисленні, що зумовлено рядом чинників, серед яких: аналіз інформаційно-правової культури як соціального явища, дослідження особливостей формування та розвитку інформаційно-правової культури, морального та правового аспекту в контексті відображення її у нормах, що регулюють інформаційні відносини.

Результати. Зв'язок між формуванням інформаційного суспільства та інформаційною культурою є очевидним, адже під інформаційним суспільством розуміється «громадянське суспільство з розвиненим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформаційно-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпе-

чується розмаїттям послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях і технологіях зв'язку [3, с. 98].

Інформаційна культура в інформаційному суспільстві передбачає не тільки інформаційну свободу та використання інформаційних комунікацій, але й нові можливості для розвитку людини як особистості та реалізації нею своїх громадянських прав і свобод.

Разом з тим, розвиток інформаційного суспільства передбачає не тільки реалізацію прав та свобод людини у інформаційній сфері, але й забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства та держави. І завдання сучасного суспільства відшукати баланс між інформаційною свободою та інформаційною безпекою. Категорія «інформаційна безпека» в контексті інформаційної культури з одного боку, слугує вектором її розвитку, а з іншого сама є результатом розвитку. Варто погодитись з думкою, що інформаційна культура є одним з головних чинників забезпечення інформаційної безпеки, інформаційна поведінка суб'єкта (людини, суспільства) у сучасному світі може носити активний і пасивний характер, це визначається рівнем його інформаційної культури [7, с. 38]. Тобто чим вищий рівень інформаційної культури суб'єкта, тим менше загроз інформаційній безпеці суспільства.

Цілком слушною є думка, що інформаційна безпека передбачає: належний рівень інформаційної культури, тобто теоретичної та практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток в умовах інформаційного суспільства незалежно від наявності інформаційних загроз; здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особи в інформації незалежно від наявності інформаційних загроз; гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості; захищеність від різного роду інформаційних загроз [5, с. 98].

Феномен інформаційної культури включає в себе як культуру, що визначає інформаційні потреби людини і суспільства, так і культуру поведінки в інформаційних відносинах. Інформаційна культура являється інтегральним поняттям, що включає світоглядні ціннісні, когнітивні,

комунікативні та інструментальні компоненти життєдіяльності людини, соціальних груп та держави, які у сукупності спрямовані на формування інформаційного суспільства, виступають орієнтиром розвитку інформаційного законодавства і знаходять свій прояв в інформаційній діяльності та забезпеченні інформаційної безпеки [4, с. 31].

Складовою частиною інформаційної культури є інформаційно-правова культура, що закріплюється в нормах права та відображається в правомірній діяльності або поведінці. В умовах формування інформаційного суспільства інформаційно-правова культура є тим соціальним явищем, яке синтезує феномен інформаційної та правової культури. Основи інформаційно-правової культури закладаються у теорії права, інформатиці, інформаційному праві. Тобто, інформаційно-правова культура формується у сфері інформаційно-правових явищ, правомірної діяльності, поведінки, правосвідомості.

Інформаційно-правова культура з особистісної позиції - це інформаційно-правова культура особистості, що проявляється в сукупності знань, правомірній діяльності чи поведінці суб'єкта.

Інформаційно-правову культуру можна розглядати з позиції правового забезпечення суспільних інформаційних відносин, тобто діяльності відповідних суб'єктів суспільних відносин щодо формування комплексу норм правил поведінки, прав і обов'язків учасників у сфері суспільних інформаційних відносин.

Варто сказати, що виключно за умови ефективного врегулювання суспільних відносин в інформаційній сфері ймовірним є створення та розвиток інформаційного суспільства як такого. В даному контексті, вважається за необхідним є удосконалення інформаційного права та інформаційного законодавства. В Україні інформаційне право є тією галуззю, яка динамічно розвивається. Проте, дискусійними залишаються питання стосовно системи, змісту, джерел даної галузі. Сучасне інформаційне законодавство України характеризується наявністю нормативно-правової бази з великою кількістю законів у галузі інформації. Водночас цьому законодавству притаманна фрагментарність, неповнота та суперечливість. Наприклад, як неодноразово визначали вчені, «настав час для проведення кодифікації відповідного законодавства, прийняття єдиного Інформаційного кодексу України» (Ю. С. Шемшученко). Така пропозиція була та залишається слушною та обґрунтованою [6, с. 260].

У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, роль права і культури в регулюванні

інформаційних відносин значно підвищується з огляду на необхідність чіткого упорядкування інформаційно-соціальних процесів з метою прискорення соціально-економічного розвитку. Право в даному випадку має забезпечити права і свободи людини в інформативній сфері спонукаючи її до ініціативи і самостійності та забезпечити організованість суспільних відносин у цій сфері. При цьому на інформаційно-правову сферу впливає як економічний розвиток держави, так і рівень цивілізованості самого суспільства, його ментальна та правова культура. Тобто нормативно-правове регулювання суспільних інформаційних відносин передбачає їх відносну стабільність та певним чином встановлює рівень культури суспільства, його здатність до поєднання ментальних традицій та сучасних новаційми.

В нормах законодавства ми не знаходимо правового закріплення категорії «інформаційно-правової культури». З наукових джерел бачимо, що під інформаційно-правовою культурою можна вважати якісний стан правового життя всього суспільства та окремих індивідів, який є втіленням єдності системи правових та інформаційних цінностей, набутих у процесі світового прогресу [8, с. 262].

Інформаційно-правова культура втілюється в таких проявах сучасної культури, як: інформаційна культура у сфері права; правова культура в інформаційній сфері; культура інформаційних правовідносин; культура задоволення інформаційних потреб; культура інформаційної діяльності; культура поширення і пошуку інформації; культура інформаційних ресурсів; «мережева» культура» [8, с. 262].

Дані прояви інформаційно-правової культури в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, а тим більше в умовах воєнного часу, з огляду на питання безпеки, мають надзвичайно важливе значення. Адже, ми є свідками того, як ведеться інформаційний вплив спрямований на свідомість людини. Об'єктом даного впливу є як окремі особи, групи осіб, так і цілі держави. Психологічний вплив здійснюється за допомогою засобів масової інформації, а підставою для використання такого впливу є легкість сприйняття та поверхневисть. Створення масових інформаційних атак, ботів, фейків, як свідчать сучасні реалії, є дієвими інструментами для дезорієнтації суспільства, залякування, маніпулювання та паніки. Спеціально створені інформаційні ресурси привчають людину бездумно сприймати інформацію та вірити в неї.

Питання інформаційної безпеки та культури в умовах війни є питанням виживання людини,

суспільства і держави. Адже забезпечення інформаційної безпеки обумовлено не тільки інтересами держави але і інтересами людини в контексті забезпечення її прав та свобод. Основою сучасної інформаційної безпеки є цілісність даних, доступність інформації, конфіденційність та достовірність.

Сьогодні активно використовується термін «емоційний фейк», коли використовуючи емоційно забарвлені слова поширюється інформація, що впливає на психіку людини і дозволяє нею маніпулювати. Загалом, критично підходити до оцінки інформації потрібно завжди, а особливо у випадках: коли джерело, яке поширює інформацію є невідоме, заголовок є явно маніпулятивним, зміст містить оціночні судження і є емоційно забарвленим, відсутнє посилання на офіційне джерело інформації. Тенденція до маніпуляцій є небезпечним чинником в умовах війни, яка, безперечно, ведеться в повній мірі також і на інформаційній площині.

Інформаційно-правова культура включає також навички оцінки якості, актуальності, важливості та достовірності інформації, це робота з джерелами інформації, інформаційна грамотність через призму наявних знань, в тому числі в сфері права. Навички людини в сфері отримання, обробки, використання інформації, дотримання норм інформаційної етики свідчить про її рівень її інформаційної культури.

В умовах розвитку інформаційного суспільства саме інформаційна культура загалом, та інформаційно-правова культура, зокрема, становлять важливу передумову ефективного функціонування особистості, факторами формування інформаційного світогляду та правосвідомості, які дозволяють ефективно поєднати і узагальнити погляди на інформацію, інформаційні джерела, інформаційні системи, інформаційні технології, інформатизацію та ставлення людини до інформаційного середовища, формування її ідеалів та реалізації практичної діяльності в даній сфері.

Висновки. Прогрес інформаційного суспільства диктує умови при яких розвиток інформаційно-правової культури формує новий тип спілкування, в якому особистість володіючи широким вибором в інформаційному просторі використовує інформацію у всіх можливих формах діяльності при цьому інформаційна культура постає своєрідним ступенем досконалості людини та суспільства загалом.

Інформаційно-правова культура як частина інформаційної культури є вельми індивідуальною, адже пов'язана не тільки з нормативно-правовим

регулюванням та інституційним функціонуванням але також із інформатизацією суспільства та формуванням інформаційних якостей особистості. Це не тільки певний рівень знань, що дозволяє людині орієнтуватися в інформаційному просторі, якісне опрацювання інформації але також інтелектуальна діяльність, що ґрунтується на отриманих знаннях, вміння влучно формулювати інформаційні потреби, ефективно здійснювати пошук інформації, визначати та раціонально опрацьовувати великі потоки інформації, знання норм інформаційної етики.

Сучасний стан забезпечення інформаційно-правової культури визначено в Концепції Національної програми інформатизації, Національній програмі інформатизації, Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні та інших нормативно-правових актах, проте існують неточності та прогалини стосовно організаційного аспекту діяльності органів державної влади, які пов'язані з формуванням інформаційної культури. Окрім того, в сучасному інформаційному суспільстві загрози інформаційній безпеці кидають виклик далеко за межі держави і посягають не тільки на національний простір але мають важкі глобальні наслідки. Для того аби попередити та протидіяти сучасним інформаційним загрозам, необхідно не лише прийняти нормативну основу але й забезпечити функціонування інституційного механізму забезпечення інформаційної безпеки. Мова йде про послідовну системну діяльність державно-правових інституцій, які б ефективно реалізовували національні інтереси в інформаційній сфері, були б здатними не тільки вчасно реагувати на поширення інформаційних фейків та неправдивої інформації але й були б здатними загалом попереджувати інформаційні конфлікти та формувати інформаційну культуру суспільства загалом. З огляду на те, що сьогодні функції компетентних органів влади в цій сфері, визначено не повно, це перешкоджає реалізації діяльності в сфері побудови інформаційного суспільства в повній мірі, ефективно формувати інформаційно-правову культуру суспільства та відслідковувати результати такої діяльності.

Окрім того, з огляду на існуючі глобальні загрози та виклики, ефективно протидіяти інформаційній агресії видається вможливленим залучаючи до цього процесу міжнародні організації, інституції та міжнародну спільноту. Адже як свідчать реалії сьогодення, кордону при проведенні війни в інформаційному полі не існує.

Важливо також відзначити, що при формуванні інформаційно-правової культури необхідно від-

значити важливість освітньої складової, яка полягає в систематичному навчанні сучасним аспектам інформаційно-культурної у закладах середньої та вищої освіти, а також підвищенні кваліфікації для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, які працюють з інформацією. Адже, інформаційна культура в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства є базовою необхідністю, показником рівня розвитку особистості, її освіченості, грамотності. Особливо важлива в цьому контексті роль вищої освіти, адже заклади вищої освіти шляхом визначення відповідних цінностей та методів навчальної роботи, мають бути здатними готувати фахівців, які б

володіли навичками і вміннями щодо диференціації інформації та її джерел, визначення важливості та істинності інформації та вироблення критеріїв її оцінки, використання інформації. З цією метою важливим є викладання навчальної дисципліни «інформаційне право» при підготовці фахівців не тільки за напрямом «право» але і для інших спеціальностей. Окрім того, з метою формування у фахівців високого рівня інформаційно-правової культури вбачається важливим забезпечення викладання таких освітніх компонентів як: «Медіа право», «Міжнародне інформаційне право», «Правове регулювання інформаційної безпеки», «Інформаційна культура».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 9.01.2007 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 12. Ст. 102.
2. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. URL: <http://rada.gov.ua> (дата звернення: 08.06.2022).
3. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Ун-т внутрішніх справ, 2000. С. 98.
4. Беляков К. І., Онопрієнко С. Г., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір. Монографія / за заг. ред. К. І. Белякова. К.: КВІЦ, 2018. 168 с.
5. Інформаційна безпека. Підручник / В. В. Остроухов, М. М. Присяжнюк, О. І. Фармагей, М. М. Чеховська та ін.; під ред. В. В. Остроухова К.: Видавництво Ліра-К, 2021. 412 с.
6. Крусян А. Р. Інформаційне суспільство в Україні: конституційно-правове забезпечення формування та розвитку. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ.конф. Одеса. «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 259–262.
7. Панченко О.А., Панченко Л.В. Інформаційна безпека та інформаційна культура в сучасному інформаційному суспільстві. *Правова інформатика*. 2015. № 2 (46). С. 32–38.
8. Тихомиров О. О., Мікуліна М. М., Іванов Ю. А. та ін. Теорія держави і права: навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки / за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. 332 с.

REFERENCES:

1. Pro osnovni zasady rozvytku informatsijnogo suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky: Zakon Ukrainy vid 9.01.2007r. *Vidomosti Vehovnoi Rady*. 2007. № 12. S. 102. [in Ukrainian]
2. Strategiya rozvytku informatsijnogo suspilstva v Ukrainy: shvaleno Rozporyadjennyam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.05.2013r. URL: <http://rada.gov.ua> (data zvernennya: 08.06.2022). [in Ukrainian]
3. Aristova I.V. Derjavna informatsijna polityka: organizatsijno-pravovi aspekty: monografiya/ za zagalnou red. O. M. Bandurky. Kharkiv. 2000. S. 98 [in Ukrainian]
4. Belyakov K.I., Onopriinko S.G., Shopina I.M. Informatsijna kul'tura v Ukraini: pravovyj vymir. Monografiya / za zagalnoyu red. K.I. Belyakova. K. 2018. 168 s. [in Ukrainian]
5. Informatsijna bezpeka. Pidruchnuk / V.V. Ostrouhov, M.M. Prysajnyuk, O.I. Farmagej, M.M. Chehovka ta in.; pid red. V.V. Ostrouhova K.: Lira-K, 2021. 412 s. [in Ukrainian]
6. Krusyan A.R. Infozmatsijne suspilstvo v Ukraini: constytutsijno-pravove zabezpechennya formuvannya ta rozvytku. Nauka ta suspilne jyttya Ukrainyv epohu globalnyh vyklykiv ludstva u tsyfrovu eru: u 2t. mater. Mijnar. Nauk.-prakt.konf. Odesa. "Gel'vetyka", 2021. T.1. S. 259–262. [in Ukrainian]
7. Panchenko O.A., Panchenko L.V., Informatsijna bezpeka ta informatsijna kul'tura v suchsnomu informatsijnomu suspilstvi. *Pravova informatyka*. 2015. № 2 (46). S. 32–38. [in Ukrainian]
8. Tyhomirov O.O., Mikulina M.M., Ivanov U. A. ta in. Teoriya derjavy i prava: navch. posib. dlya pidgot. Fahivtsiv z inform. Bezpeky / za zag. red. L.M. Strelbitskoi. Kyiv: Nats. Akad. SBU, 2016. 332 s. [in Ukrainian]

УДК 343.36.126

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-8

Харь Інна Олексіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка відділу аспірантури та докторантури
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-7676-8273

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 253 КК УКРАЇНИ

У статті досліджено теоретичні та практичні проблеми суб'єкта кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля. Звертається увага на те, що проблема суб'єкта цього кримінального правопорушення до чого часу не знайшла свого належного дослідження. У роботі акцентується увага на важливому значенні для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності розуміння суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України (далі – ст. 253КК). Авторкою подано критичному аналізу існуючі численні точки зору стосовно суб'єкта кримінального правопорушення проектування та експлуатація споруд без систем захисту довкілля, пропонуються власні підходи до належного з'ясування суб'єктів цього діяння, які є більш зрозумілими для теорії кримінального права та правозастосовної діяльності.

Науковицею з'ясовано істотну теоретичну основу в дослідженні суб'єкта цього кримінального правопорушення, зокрема кримінальної відповідальності, осудності, співвідношення понять «суб'єкт кримінального правопорушення» і «особистість злочинця». Методологічною основою дослідження цієї проблеми є поглиблене вивчення самого злочинного діяння та вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність у цій сфері.

На підставі проведеного дослідження кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля запропоновано визначення суб'єктів діяння, передбаченого ст. 253 КК стосовно наступних форм прояву цього діяння: 1) суб'єкт кримінального правопорушення розробки і здачі проектів, іншої аналогічної документації замовнику без систем захисту довкілля; 2) суб'єкт введення (прийому) в експлуатацію споруд систем захисту довкілля.

Ключові слова: суб'єкт кримінального правопорушення; класифікація суб'єктів; вік кримінальної відповідальності; суб'єкти кримінального правопорушення стосовно форм прояву цього діяння.

Khar Inna. Theoretical and practical problems of the subject of the criminal offense provided for Art. 253 of CC of Ukraine

The article examines the theoretical and practical problems of the subject of a criminal offense design or operation of buildings without environmental protection systems. Attention is drawn to the fact that the problem of the subject of this criminal offense has not yet found its proper study. The paper emphasizes the importance for the theory of criminal law and law enforcement understanding of the subject of a criminal offense under Art. 253 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – Article 253 of the Criminal Code). The author critically analyzes the existing numerous views on the subject of the criminal offense of designing and operating buildings without environmental protection systems, offers her approaches to the proper clarification of the subjects of this act, which are more understandable to the theory of criminal law and law enforcement.

The scientist clarified the essential theoretical basis in the study of the subject of this criminal offense, in particular criminal responsibility, sanity, the relationship between the concepts of "subject of criminal offense" and "identity of the offender". The methodological basis for the study of this problem is an in-depth study of the crime itself and the improvement of legislation on criminal liability in this area.

On the basis of the conducted research of a criminal offense of designing or operation of constructions without systems of protection of environment the definition of subjects of the action provided by Art. 253 of the Criminal Code in relation to the following forms of manifestation of this act: 1) the subject of a criminal offense of development and delivery of projects, other similar documentation to the customer without environmental protection systems; 2) the subject of commissioning (acceptance) of environmental protection systems.

Key words: subject of criminal offense; classification of subjects; age of criminal responsibility; subjects of criminal offense in relation to the forms of manifestation of this act.

Основний текст статті. Методологічною основою дослідження цієї проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах розвитку нашої держави, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою

більш ефективної боротьби зі злочинністю, в тому числі і проти довкілля. Нам уявляється, що заслуговує підтримки позиція В. Г. Павлова, що «поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», хоча і близькі, але не збігаються.

Крім того, вони мають різний за змістом обсяг – поняття «суб'єкта злочину» (у нашому випадку суб'єкт кримінального правопорушення) вужче, ніж поняття «особистість злочинця» [1, с. 23]. Слід погодитися з твердженням, що поняття «суб'єкт злочину» ґрунтується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законі, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій» [1, с. 23]. Ми сприймаємо позицію, що суб'єкт кримінального правопорушення – це «кримінально-правовий термін, який швидше визначає юридичну характеристику особи, що вчинила злочин, і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця»» [1, с. 23]. У той же час поняття «особистість злочинця» як більш об'ємне поняття, розкривається через соціальну суть особи, а також через складний комплекс ознак, властивостей, зав'язків, відносин, моральний і духовний світ, що характеризують її, взятих у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими фактами, що лежить в основі злочинної поведінки» [1, с. 23].

Слід звернути увагу на те, що в юридичних джерелах стосовно суб'єкта кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля висловлені різні погляди: 1) В. С. Плугатир, О. В. Кришевич заявляють, що суб'єкт цього діяння спеціальний, а саме: службова чи спеціально уповноважена особа, на яку покладено обов'язок розробити і здати замовникові відповідну документацію або прийняти (ввести) в експлуатацію споруду з інженерними системами захисту довкілля (наприклад голова і члени відповідної державної приймальної комісії, архітектор, керівник проектного інституту, керівник і головний інженер підприємства-замовника)» [2, с. 575]; 2) О. О. Дудоров, В. М. Комарницький, Д. В. Каменський переконують, що суб'єкт цього кримінального правопорушення – спеціальний, зокрема це службова особа або спеціально уповноважена особа, на яку покладено обов'язок розробити і здати замовникові відповідну документацію або прийняти (ввести) в експлуатацію споруду з інженерними системами захисту довкілля (наприклад, голова і члени відповідної державної приймальної комісії, архітектор, керівник проектного інституту, головний інженер підприємства – замовника) [3, с. 363-364]; 4) І. В. Самощенко стверджує, що суб'єкт цього кримінального правопорушення – службова особа або спеціально уповноважена особа – архітектор, розробник або здавальник проекту чи іншої аналогічної документації замовнику, а також особи, які

беруть участь у введенні (прийомі) в експлуатацію споруд (голова, член прийомної комісії, керівник підприємства тощо) [4, с. 458]; 5) автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України за ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка запевняють, що суб'єктом цього діяння визнається фізична осудна, повнолітня особа, яка має ознаки спеціального суб'єкта – службова чи спеціально уповноважена особа, (наприклад, суб'єктами архітектурної діяльності є архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, у капітальному ремонті будинків і споруд, благоустроїв ландшафтних та садово-паркових об'єктів, у науково-дослідній і викладацькій роботі, замовники проектів та будівництва об'єктів архітектури, підрядники на виконання проектних і будівельних робіт, виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування) [5, с. 451]; 6) В. А. Клименко вбачає, що «суб'єктом розробки і здачі проектів, іншої аналогічної документації замовникові... може бути службова особа чи спеціально уповноважена особа. До таких осіб належать: а) архітектор – особа, яка має кваліфікаційний сертифікат. Він може бути автором проекту, керівником групи спеціалістів, що розроблюють проект, або членом такої групи. Без підпису такої особи та її особистої печатки проект не є дійсним; б) керівник проектного бюро, відділу, інституту тощо, якщо він затверджує проект (ставить свій підпис та особисту печатку); в) особа, якій було доручено здати проект (член колективу розробки проекту, інший працівник проектної установи за дорученням керівника установи тощо); г) працівник органу містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; д) представник відповідального підприємства, установи чи організації, якого уповноважено надати технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури; е) особа, яка виконує або керує розробкою робочої документації для будівництва. Суб'єктом введення (прийому) споруди в експлуатацію може бути особа, яка прийняла об'єкт або дала команду ввести його в експлуатацію (голова та члени приймальної комісії, керівник підприємств, головний інженер або головний технолог, керівник структурного підрозділу підприємства, у користуванні якого перебуває збудована споруда, власник споруди, автор проекту або уповноважена ним особа, яка бере участь у прийманні в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта

архітектури та підписує відповідний акт, тощо)» [6, с. 318]; 7) М. І. Хавронюк наголошує, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є службова чи спеціально уповноважена особа [7, с. 279]; 8) М. М. Панько суб'єктом цього кримінального правопорушення називає службову особу в обов'язок якої входить розробка, здача проектів, іншої аналогічної документації, введення (прийом) в експлуатацію підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту оточуючого природного середовища [8, с. 538]; 9) Д. І. Крупко наполягає на тому, що суб'єктом діяння, передбаченого ст. 253 КК, є особи, відповідальні за дотримання правил екологічної безпеки [9, с. 423]; 10) С. Б. Гавриш запевняє, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є службова або спеціально уповноважена особа – розробник або здавальник проекту чи іншої аналогічної документації замовнику» [10, с. 269]; 11) В. К. Матвійчук запевняє, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є службова чи спеціально уповноважена особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 18 років [11, с. 203-204].

Детальний аналіз зазначених вище поглядів на суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК, свідчить, що такі автори публікацій, як В. С. Плугатир, О. В. Кришевич, О. О. Дудоров, В. М. Комарницький, Д. В. Каменський, І. В. Самощенко, автори Коментаря за ред. М. О. Потебенька та В. Г. Гончаренка, а також В. А. Клименко, С. Б. Гавриш, В. К. Матвійчук, М. І. Хавронюк називають суб'єктом цього кримінального правопорушення службову чи спеціально уповноважену особу. Проте таке розуміння і пояснення суб'єкта кримінального правопорушення проектування чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля з теоретичного і практичного підходу не може бути сприйнятим. У той же час такі науковці, як В. С. Плугатир, О. В. Кришевич, О. О. Дудоров, В. М. Комарницький, Д. В. Каменський більш вдало, на наш погляд, доповнили визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК, такими уточненнями «...це особа, на яку покладено обов'язок розробити і здати замовникові відповідну документацію або прийняти (ввести) в експлуатацію споруди з інженерними системами захисту довкілля (наприклад, голова і члени відповідної державної приймальної комісії, архітектор, керівник проектного інституту, керівник і головний інженер підприємства-замовника)» [11, с. 575; 3, с. 363-364].

Нам уявляється, що М. М. Панько надто зву-жує, всупереч приписам ст. 253 КК коло суб'єктів

цього кримінального правопорушення лише службовими особами, в обов'язок яких входить розробка, здача проектів, іншої аналогічної документації, введення (прийом) в експлуатацію підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту оточуючого природного середовища [8, с. 538]. Крім того, цей шановний науковець залишив поза увагою суб'єкта у формі прояву прийому (введення) в експлуатацію споруд тощо, де узагальнено описується заборона, яку М. М. Панько переносить на обов'язок, а саме «...розробка, здача проектів, іншої аналогічної документації, введення (прийом) в експлуатацію підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту оточуючого природного середовища» [8, с. 538]. Певним чином обмежує коло суб'єктів цього діяння професор С. Б. Гавриш. Викликає сумнів судження Д. І. Крупка стосовно суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК, де він стверджує, що ним є «особи, відповідальні за дотримання правил екологічної безпеки» [9, с. 423], оскільки у зазначеній нами статті йдеться лише про розробку і здачу проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, а не взагалі про необмежене коло правил екологічної безпеки. Більш виваженим є визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК, що запропоновано авторами Науково-практичного коментаря за ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка, а також В. А. Клименком. До позитивних моментів, що стосуються суб'єкта цього кримінального правопорушення, першої групи авторів слід віднести наступне: «1) що це фізична осудна, повнолітня особа; 2) що суб'єктами архітектурної діяльності є архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, у капітальному ремонті будинків і споруд, благоустрої ландшафтних та садово-паркових об'єктів, у науково-дослідній і викладацькій роботі; замовник проектів та будівництва об'єктів архітектури; підрядники на виконання проектних і будівельних робіт; виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження, у сфері містобудування. До цікавих напрацювань іншого автора (В. А. Клименка) можна віднести: «1) виділення семи груп службових чи спеціально уповноважених осіб; 2) деталізація та

перерахування цих суб'єктів, яка має описання у визначенні суб'єкта кримінального правопорушення цього автора: а) архітектор – особа, яка має кваліфікаційний сертифікат; б) керівник проектного бюро, відділу, інституту тощо, якщо він затверджує проект (ставить свій підпис та особисту печатку); в) особа, якій доручено здати проект (член колективу розробки проекту, інший працівник проектної установи); г) працівник органу містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; д) представник відповідного підприємства, установи чи організації, якого уповноважено надати технічні умови, щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури; ж) особа, яка виконує або керує розробкою робочої документації для будівництва; з) суб'єкт введення (прийому) споруди в експлуатацію може бути особа, яка прийняла об'єкт або дала команду ввести його в експлуатацію (голова та члени прийомної комісії, керівник підприємства, головний інженер, або головний технолог, керівник структурного підрозділу підприємства, у користуванні якого перебуває збудована споруда, власник споруди, автор проекту або уповноважена ним особа, яка бере участь у прийманні в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта архітектури та підписує відповідний акт тощо» [6, с. 318-319].

У юридичній літературі спеціально уповноважена особа, у тому числі й передбачена ст. 253 КК, визначається по різному, наприклад: 1) це може бути архітектор, керівник проектного бюро, відділу, інституту тощо; особа якій доручено було здати проект; працівник органу містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; представник відповідного підприємства, установи чи організації, якого уповноважено надати технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури; особа, яка виконує або керує розробкою робочої документації для будівництва [12, с. 21-24]; 2) це архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, у капітальному ремонті будинків і споруд, благоустроїв ландшафтних та садово-паркових об'єктів, у науково-дослідній і викладацькій роботі, замовники проектів будівництва об'єктів архітектури, підрядники на виконання проектів і будівельних робіт, виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування [5, с. 451]; 3) це службові особи, до обов'язків яких входить розробка, здача про-

єктів, іншої аналогічної документації, введення (прийняття) в експлуатацію підприємств, споруд, об'єктів без систем захисту довкілля [8, с. 538].

Нам уявляється, що перша та друга точки зору є більш прийнятними, але за винятком приписів щодо суб'єкта, які слугують ототожненню службової та спеціально уповноваженої особи. У той же час третя точка зору не дає відповіді стосовно суб'єкта діяння, передбаченого ст. 253 КК, як спеціально уповноваженої особи. Для вирішення цього питання необхідно звернутися до примітки в ст. 96-3 КК та статей 364, 364-1 КК. Так, у примітці 1 ст. 96-3 КК зазначається, що «Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти службових осіб юридичної особи, а також інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи» [13]. Законодавець розділяє службову та спеціально уповноважену особу в ст. 253 КК. Крім того в стст. 364, 364-1 КК, зокрема, у п. 1 та 2 примітки до ст. 364 КК зазначається, що «службовими особами у стст. 364, 368, 368-5, 369 цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальними повноваженнями здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноваженням органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноваженнями органом чи повноваженою особою підприємства, установи, організації, судом або законом» [13]. Для цілей стст. 364, 368, 368-2, 369 цього Кодексу до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких відповідно державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства [13]. Крім того, «службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також

іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді й посадові особи міжнародних судів» [13]. Натомість за ст. 364-1 КК суб'єктом кримінального правопорушення є службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми [13].

Ми переконані, що з'ясувати належним чином суб'єкта кримінального правопорушення можливо лише стосовно форм прояву цього діяння. Першою формою прояву цього діяння – є розробка і здача документації для будівництва об'єктів архітектури, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків. Відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України від 20.05.1999 р. № 687-XIV: «Про архітектурну діяльність», зазначається, що «суб'єктами архітектурної діяльності є: архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків і споруд, благоустрою, ландшафтних та садово-паркових об'єктів, науково-дослідній і викладацькій роботі, замовники проектів та будівництва об'єктів архітектури, підрядники на виконання проектних і будівельних робіт, виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування» [14]. Згідно з абз. 11 ч. 1 ст. 1 цього ж закону слідує, що «замовник – фізична або юридична особа, яка має у власності або у користуванні земельну ділянку, подала у встановленому законодавством порядку заяву (клопотання) щодо її забудови для здійснення будівництва або зміни (у тому числі шляхом знесення) об'єкта містобудування» [14]. У абз. 13 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону «архітектор (інженер), що має кваліфікаційний сертифікат, – фахівець, який за результатами атестації отримав такий сертифікат, що надає йому повноваження ведення особистої діяльності у сфері архітектурної діяльності, і який несе відповідальність

за результати своєї роботи» [14]. У відповідності до ч. 1 ст. 7 цього Закону «проект об'єкта архітектури розробляється під керівництвом або з обов'язковою участю головного архітектора проекту та/або головного інженера проекту, які мають відповідний кваліфікаційний сертифікат» [14]. Слід зазначити, що за з ч. 2 ст. 7 «проект об'єкта архітектури завіряється підписом і скріплюється особистою печаткою головного архітектора проекту та/або головного інженера проекту, які мають кваліфікаційний сертифікат» [14]. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 8 робоча документація для будівництва або авторський нагляд за її розробкою виконується за участю архітектора – автора затвердженого проекту відповідно до укладеного договору на розроблення проекту цього об'єкта архітектури [14]. У відповідності з ч. 10 ст. 10 цього ж Закону «Державний архітектурно-будівельний нагляд здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, через головних інспекторів будівельного нагляду» [14]. У відповідності з ч. 2 ст. 11 технічний нагляд забезпечується замовником та здійснюється особами, які мають відповідний кваліфікаційний сертифікат [14]. Крім того, згідно з ч. 3 ст. 11 авторський нагляд здійснюється «автором проекту об'єкта архітектури, іншими розробниками затвердженого проекту або уповноваженими ними особами. Авторський нагляд здійснюється відповідно до законодавства та договору із замовником» [14]. Згідно з ч. 1 ст. 14 цього Закону «Керівники органів містобудування та архітектури ... є головними архітекторами відповідних адміністративно-територіальних одиниць» [14]. Згідно з ч. 5 ст. 14 «Головні архітектори та інші посадові особи спеціально уповноважених органів містобудування та архітектури як автори чи співавтори беруть участь у розробленні містобудівної документації відповідної території...» [14]. Згідно ст. 22 цього Закону «архітектор під час проектування і будівництва об'єктів архітектури має право: залучати на договірній основі до розроблення проекту інших фахівців, здійснювати керівництво цими роботами або брати участь у виконанні робочої документації» [14]. У відповідності із ст. 23 цього Закону «замовники на проектування і будівництво об'єктів архітектури мають право: затверджувати проект, якщо він не суперечить законодавству, містобудівним умовам та обмеженням забудови земельної ділянки» [14]. Ст. 24 цього Закону свідчить, що «підрядники на проектування і будівництво об'єкта архітектури мають право: вико-

нувати робочу документацію для будівництва об'єкта архітектури відповідно до затвердженого проекту за безпосередньою участю або під авторським наглядом архітектора – автора проекту чи уповноваженої ним особи за його письмовою згодою» [14]. Ст. 26 приписує, що «архітектор, інші проектувальники, які здійснюють роботи по створенню об'єктів архітектури, зобов'язані: додержуватися норм і правил, вимог вихідних даних на проектування; проектна організація, яка розробляла проектну документацію, а також головний архітектор та головний інженер проекту несуть відповідальність за відповідність проектної документації вихідним даним на проектування, вимогам норм і правил» [14].

Закон України від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» в ч. 1 ст. 2 міститься положення, що «суб'єкти містобудування, які здійснюють проектування об'єктів, експертизу проектів будівництва, несуть відповідальність за передачу замовнику проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті будівництва, розробленої з порушенням вимог законодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, будівельних норм, державних стандартів і правил ... , а також за заниження класу наслідків (відповідальності) об'єкта будівництва» [15]. Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, державної житлової політики в сфері будівництва, архітектури, містобудування, житлово-комунального господарства, а також забезпечує формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду є Міністерство розвитку громад та територій України [16].

На підставі аналізу положень зазначених нормативно-правових актів та існуючих поглядів у першій формі прояву цього кримінального правопорушення дається можливість виокремити наступні відомості, що стосуються таких суб'єктів. До суб'єктів діяння, передбаченого ст. 253 КК у першій формі прояву кримінального правопорушення відносяться: службові особи – головний архітектор проекту та/або головний інженер проекту, які мають кваліфікаційний сертифікат; керівник проектного бюро, відділу, інституту, якщо вони затверджують проект (завіряє його підписом та особистою печаткою; архітектор – автор проекту, під керівництвом якого здійснюється проектна та робоча документація (без підпису такої особи та її особистої печатки проект чи проектна

документація буде недійсною); підрядник на проектування; працівник органу містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; спеціально уповноважена особа на здачу проекту, іншої аналогічної документації замовнику. Результати опитування прокурорів, слідчих, суддів, захисників особи в містах: Києві, Львові, Ужгороді, Харкові, Дніпрі, Запоріжжі підтвердили наше твердження стосовно суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК та відповіли на питання, хто є суб'єктом кримінального правопорушення розробки і здачі проектів, іншої аналогічної документації замовнику без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля. Відповіді стосовно суб'єкта у першій формі прояву були наступні: 80 осіб (26,67%) зазначили, що це архітектор – особа, яка має кваліфікаційний сертифікат; 80 осіб (26,67%) стверджували, що це керівник проектного бюро, відділу, інституту тощо, якщо він затверджує проект (ставить свій підпис та особисту печатку); 80 осіб (26,67%) пояснили, що це особа, якій доручено здати проект (член колективу розробки проекту, інший працівник проектної установи); 10 осіб (3,33%) заявили, що це працівник органу містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання.

Наше дослідження призвело до висновку, що суб'єктом у другій формі прояву – введення (прийому) споруди в експлуатацію може бути: голова та члени приймальної комісії, керівник підприємства, головний інженер, головний технолог, головний архітектор. Проведене нами опитування встановило: 1) викладачі та студенти старших курсів юридичного профілю у відповідях розпорядилися наступним чином: 200 осіб (50 %) заявили, що це могли бути архітектори; 100 осіб (25%) – керівник проектного бюро, інституту, 40 осіб (10%) – член колективу розробки проекту; 60 осіб (15%) уповноважена особа підприємства, установи. Натомість працівники правоохоронних органів, суду відповіли наступним чином: 120 осіб (40 %) назвали архітекторів; 100 осіб (33,33 %) – керівники проектного бюро, інституту; 80 осіб (26,67%) – член колективу розробки проектів).

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати наступне визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК: 1) стосовно розробки і здачі замовнику документації для будівництва об'єкта архітектури або іншої аналогічної документації: фізична осудна, службова, повнолітня особа – це головний архітектор або головний інженер такої документації, яка розробляється під їх керівництвом або за їх обов'язковою участю;

архітектор, який залучив на договірній основі інших фахівців, на договірній основі до розробки, означеної документації та здійснює керівництво цими роботами, керівники: проектного бюро, відділу, інституту, якщо вони керують або затверджують названу документацію своїм підписом і печаткою; особа, що здійснює керівництво розробкою і задачею робочої документації; фізична осудна, спеціально уповноважена, повнолітня особа, якій було доручено здати зазначену вище документацію замовнику (член колективу розробників таких предметів, а також таким може бути працівник проектної установи, організації) керівник: працівник органу

містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; особа, яка виконує або розробляє робочу документацію; 2) суб'єктом введення (прийому) в експлуатацію об'єкта архітектури може бути: фізична осудна, службова чи спеціально уповноважена повнолітня особа, яка прийняла такий об'єкт в експлуатацію або дала вказівку на введення його в експлуатацію (голова, члени приймальної комісії, керівник підприємства, установи, організації, керівник структурного підприємства, установи, організації; власник об'єкта архітектури, або уповноважена на таку дію керівником особа, головний інженер, головний технолог.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Павлов В. Г. Суб'єкт преступлення. СПб : Юридический центр Пресс, 2001. 318 с.
2. Плугатир В. С., Кришевич О. В. Злочини проти довкілля. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. С. 530-578.
3. Дудоров О. О., Комарницький В. М., Каменський Д. В. Злочини проти довкілля. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. [2-ге вид.]. Київ : «ВД» «Декор», 2013. С. 355-393.
4. Самошенко І. В. Коментар до статей 251-254 КК України. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. [5-те вид., допов.] Харків : Право, 2013. С. 453-460.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-х ч. – Ч. 2 / Під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. Київ : Форум, 2001. 944 с.
6. Клименко В. А. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] (Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.). Вид. 2-ге, переробл. та доповн. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. С. 301-353.
7. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.
8. Панько М. М. Преступления против окружающей среды. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2001. С. 496-540.
9. Крупко Д. И. Преступления против окружающей среды. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : [учебник] ; под. ред. Е. Л. Стрельцова. Харьков : ООО «Одиссей», 2002. С. 403-425.
10. Гавриш С. Б. Злочини проти довкілля. Кримінальне право України : Особлива частина : [підручник] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 266-284.
11. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : [монографія]. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.
12. Смолицкий Г. Р. Практика Верховного Суда СССР по делам о служебных злоупотреблениях. Соц. Законность. 1946. №. 6. С. 21-24.
13. Кримінальний кодекс України: Кодекс, Закон від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України від 29.06.2001. 2001 р., № 25, стаття 131 (в редакції на 25.11.2021 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20 травня 1999 р. № 687-XIV. Офіційний вісник України від 02.07.1999. 1999 р., № 24, стор. 27, стаття 1089, код акта 7949/1999 (в редакції на 24.07.2021 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
15. Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: Закон України від 14 жовтня 1994 р. № 208/94-ВР. Відомості Верховної Ради України від 15.11.1994. 1994 р., № 46, стаття 411 (в редакції на 01.12.2020 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-вр#Text>
16. Положення про Міністерство розвитку громад і територій України: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2014 р. № 197. Офіційний вісник України від 04.07.2014. 2014 р., № 51, стор. 42, стаття 1345, код акта 72965/2014 (в редакції 10.06.2021 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-п#Text>

REFERENCES:

1. Pavlov V. H. Sub"ekt prestuplenyya. SPb : Yurydycheskyy tsentr Press, 2001. 318 s.
2. Pluhatyr V. S., Kryshevych O. V. Zlochyyny proty dovkilllya. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy / D. S. Azarov, V. K. Hryshchuk, A. V. Savchenko [ta in.] ; za zah. red. O. M. Dzhuzyhi, A. V. Savchenka, V. V. Cherneya. Kyiv : Yurinkom Inter, 2016. S. 530-578.

3. Dudorov O. O., Komarnyts'kyi V. M., Kamens'kyi D. V. Zlochyny proty dovkillya. Kryminal'ne pravo (Osoblyva chastyna) : [pidruchnyk] ; za red. O. O. Dudorova, YE. O. Pys'mens'koho. [2-he vyd.]. Kyiv : «VD» «Dekor», 2013. S. 355-393.
4. Samoshchenko I. V. Komentar do statey 251-254 KK Ukrainy. Kryminal'-nyy kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyy komentar : u 2 t. T. 2 : Osoblyva chastyna / YU. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tyutyuhin ta in. ; za zah. red. V. YA. Tatsiya, V. P. Pshonky, V. I. Borysova, V. I. Tyutyuhina. [5-te vyd., dopov.] Kharkiv : Pravo, 2013. S. 453-460.
5. Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminal'noho kodeksu Ukrainy: U 2-kh ch. – CH. 2 / Pid zah. red. Poteben'ka M. O., Honcharenka V. H. Kyiv : Forum, 2001. 944 s.
6. Klymenko V. A. Zlochyny proty dovkillya. Kryminal'ne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: [pidruchnyk] (Yu. V. Aleksandrov, O. O. Dudorov, V. A. Klymenko ta in.). Vyd. 2-he, pererobl. ta dopovn. ; za red. M. I. Mel'nyka, V. A. Klymenka. Kyiv : Atika, 2008. S. 301-353.
7. Khavronyuk M. I. Dovidnyk z Osoblyvoyi chastyny Kryminal'noho kodeksu Ukrainy. Kyiv : Istyna, 2004. 504 s.
8. Pan'ko M. M. Prestuplenyya protyv okruzhayushchey sredy. Uholovnyy kodeks Ukrainy. Kommentaryy / Pod red. Yu. A. Karmazyna y E. L. Strel'tsova. Khar'kov : OOO «Odyssey», 2001. S. 496-540.
9. Krupko D. Y. Prestuplenyya protyv okruzhayushchey sredy. Uholovnoe pravo Ukrainy. Obshchaya y Osobennaya chasty : [uchebnyk] ; pod. red. E. L. Strel'tsova. Khar'kov : OOO «Odyssey», 2002. S. 403-425.
10. Havrysh S. B. Zlochyny proty dovkillya. Kryminal'ne pravo Ukrainy : Osoblyva chastyna : [pidruchnyk] / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tyutyuhin ta in.; za red. prof. V. YA. Tatsiya, V. I. Borysova, V. I. Tyutyuhina. 5-te vyd., pererobl. i do-pov. Kharkiv : Pravo, 2015. S. 266-284.
11. Matviychuk V. K. Teoretychni ta prykladni problemy kryminal'no-pravovoyi okhorony navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha : [monohrafiya]. Kyiv : Natsional'na akademiya upravlinnya, 2011. 368 c.
12. Smolyts'kyi H. R. Praktyka Verkhovnoho Suda SSSR po delam o sluzheb-nykh zloupotreblennyakh. Sots. Zakonnost'. 1946. №. 6. S. 21-24.
13. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy: Kodeks, Zakon vid 05 kvitnya 2001r. № 2341-III. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 29.06.2001. 2001 r., № 25, stattya 131(v redaktsiyi na 25.11.2021 r.) [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Pro arkhitekturu diyal'nist': Zakon Ukrainy vid 20 travnya 1999 r. № 687-XIV. Ofitsiyiny visnyk Ukrainy vid vid 02.07.1999. 1999 r., № 24, stor. 27, stattya 1089, kod akta 7949/1999 (v redaktsiyi na 24.07.2021 r.). [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>
15. Pro vidpovidal'nist' za pravoporushennya u sferi mistobudivnoyi diyal'nosti: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnya 1994 r. № 208/94-VR. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 15.11.1994. 1994 r., № 46, stattya 411 (v redaktsiyi na 01.12.2020 r.) [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/94-vr#Text>
16. Polozhennya pro Ministerstvo rozvytku hromad i terytoriy Ukrainy: Zatv. postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 kvitnya 2014 r № 197. Ofi-tsiynny visnyk Ukrainy vid 04.07.2014. 2014 r., № 51, stor. 42, stattya 1345, kod akta 72965/2014 (v redaktsiyi 10.06.2021 r.) [Elektronnyy resurs]. Rezhym dos-tupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/197-2014-p#Text>

УДК 347.65

DOI 10.32782/chasopyskiivp/2022-2-9

Шишка Роман Богданович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-0532-1909

СТАДІЇ РОЗВИТКУ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ

У статті йдеться про новий погляд на розвиток зобов'язання з відшкодування завданої шкоди та сучасні тенденції зміни властивості таких зобов'язань. Автор виходить з концепту деліктного зобов'язання як різновиду останніх та поступового переростання його у претензію до деліквента, яка може бути забезпечена діяльністю публічних утворень держави та діяльністю окремих— громадських формувань відповідно до їх правового статусу, а також зверненням з позовом до порушника чи відповідальних за нього осіб і застосування державного примусу.

Перехід таких правовідносин від однієї стадії до іншої супроводжується процедурними (заявлення вимоги, звернення до відповідного юрисдикційного органу) чи процесуальними діями, при зверненні з позовом в суд, з відповідними обтяженнями для деліквента та самого потерпілого чи його представників. Відповідно посилюється тиск на порушника та є загроза затягування належного виконання зобов'язання.

Вибір стадій належить потерпілому чи його представникам. Запропоновано виділити стадії: належного виконання зобов'язання із відшкодування такої шкоди як і іншого зобов'язання, за якої порушник добровільно відшкодовує їх; претензійна, якщо порушником є юридична особа чи орган; субсидіарного впливу на якій потерпілий може задіяти державні інституції, рішення яких залежить від відшкодування шкоди як обставини, що пом'якшує вину порушника; судова коли потерпілий звертається з позовом до порушника чи відповідальної за нього особи і на підставі винесеного рішення суду і подальшому відкривається виконавче провадження.

Ключові слова: відшкодування шкоди, делікт, деліквент, зобов'язання стадії.

Shyshka Roman. Stages of development of obligations to compensate for damaged damages

The article discusses a new perspective on the development of damages obligations and current trends in the nature of such obligations. The author proceeds from the concept of tort as a kind of the latter and its gradual transformation into a claim to the delinquent, which can be provided by the activities of public entities of the state and the activities of individual public entities in accordance with their legal status, as well as persons and the use of state coercion.

The transition of such legal relations from one stage to another is accompanied by procedural (claim, appeal to the relevant jurisdiction) or procedural actions, when filing a lawsuit, with appropriate burdens for the offender and the victim or his representatives. Accordingly, the pressure on the violator increases and there is a risk of delaying the proper performance of the obligation.

The choice of stages belongs to the victim or his representatives. It is proposed to distinguish the stages of: proper fulfillment of the obligation to compensate for such damage as well as other obligations under which the violator voluntarily compensates them; claim, if the violator is a legal entity or body; subsidiary influence on which the victim can involve state institutions, the decision of which depends on compensation for damage as a circumstance that mitigates the guilt of the offender; judicial when the victim files a lawsuit against the violator or the person responsible for him and on the basis of the court decision and further enforcement proceedings are opened.

Key words: indemnification, tort, delinquent, stage liability.

Попри незвичність постановки проблематики, одним з цікавих, на наш погляд, в матеріально-правовому, процедурному та процесуальному аспекті є питання щодо стадій розвитку зобов'язання з відшкодування завданої шкоди (деліктного зобов'язання). Спонукає до того потреба вдосконалення механізму охорони та захисту прав людини та інших учасників цивільних відносин на парадигмі застосування тонкого механізму за рахунок деталізації їх здійснення. Справа в атавізмі широкого тлумачення категорії «відповідальність», як всіх негативних наслід-

ків порушення зобов'язання та ігнорування того моменту, коли вони переходять у державний примус за рішенням суду, як основну ознаку правової відповідальності. Саме такий поступовий перехід зобов'язання з відшкодування завданої шкоди у примус, а потім і у деліктну відповідальність слід вважати стадіями його розвитку.

Зазвичай стадії пов'язують з процесуальними діями на тому чи іншому етапі провадження у справі, зокрема й цивільній. Стадії і цивільному процесі визначені як поступальний рух розгляду справи, що складається з ряду стадій. Стадією

процесу є послідовність процесуальних дій, спрямованих на здійснення однієї найближчої процесуальної мети. Такий підхід може бути застосований і до деліктного зобов'язання.

На відміну від процесуальних аспектів для стадій в приватному праві є процедурні дії, прихильниками яких був В.М. Горшенев та його учні. Юридичні процедури як структуровані правовими відносинами системи актів поведінки, яким притаманні нормативні та/або індивідуальні моделі їх розвитку і слугують здійсненню основного, головного для неї правового відношення.

На цій парадигмі розвиваються й цивільні правовідносини, де, за їх ускладнення, йдеться також про послідовні дії їх учасників: передумови їх виникнення, можливості зміни та припинення, застосування видів забезпечення їх виконання, відповідні тому підстави, можливе тлумачення та розвитку суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників цих правовідносин, порушення прав та охоронюваних інтересів, засоби і способи їх запобігання і мінімізації, а за необхідності й залучення до захисту прав органів і тому числі й суду. Так чи інакше, в сучасному світі спонтанно в цивільні та інші відносини не вступають, а поінформовано та виважено. Тому передусім отримання інформації про учасника правовідносин, предмет, умови, можливі ускладнення, притягнення до суду тощо.

В правознавчій літературі ідея більш тонкого механізму регулювання суспільних відносин (Т.С. Ківалова, В.Д. Приймак О.О. Отрадна, Є.О. Харитонов, та інші), в тому числі за рахунок введення стадій для матеріально-правових норм, не нова. Проте не дійшло до розробки цілісного концепту та наповнення стадій.

Мета статті – обґрунтувати ідею виділення стадій розвитку матеріально-правових відносин та визначити їх зміст стосовно зобов'язань з відшкодування завданої шкоди та переростання таких зобов'язань у примус і правову відповідальність.

Об'єктом є правовідносини з відшкодування завданої шкоди, а предметом – положення чинного законодавства, практика його застосування, наукова доктрина.

Здебільше правовідносини з відшкодування завданої шкоди виникають спонтанно внаслідок їх завдання (п. 3 ч. 2 ст. 11 ЦК України [3]). Більшість з них є ненавмисними. Проте, це не означає, що таке зобов'язання не проходить певні стадії і не має логіки свого розвитку. Принаймні, виважені дії з фіксації самого порушення та його наслідків, заявлення претензії до порушника,

встановлення всіх можливих обставин, зокрема про страхування об'єкта завдання шкоди, слугує безконфліктному отриманню потерпілим відшкодування.

Так Моторне страхове бюро України на період військового стану прийняло рішення, що військовослужбовці та військові частини не будуть сплачувати збиток, що завданий ДТП навіть при відсутності «автоцивілки». Кошти на це спрямують із фонду захисту потерпілих МТСБ України [5]. Таке рішення, по суті, означає перетворення деліктного зобов'язання у зобов'язання з обов'язкового страхування, що само по собі є новелою страхового права. Очевидно, що такі окремі відповідальності за завдану шкоду відомі професіоналам, але поінформованість про них чи їх знання слугує обранню перспективного для отримання відшкодування алгоритму дій потерпілого чи/та його представників.

Оскільки завдання шкоди само по собі є протиправним, то про попередні дії з запобігання їй виникненню не йдеться і лише коли є ознаки навмисного, то особа, якій загрожували тим, вправі задіяти можливі засоби та способи протидії. Відповідно йдеться й про концепти виникнення правопорушень: біологічно-психологічний, що пов'язує їх з природними, біологічними та психологічними факторами, особливостями певних осіб, зокрема, схильністю до їх вчинення і соціальний (соціологічний), що детермінує вказує на соціально-економічні чинники буття людей, що спричиняють виникнення правопорушень у суспільному житті.

Так зобов'язання з відшкодування завданої шкоди передбачає презумпції на основі імперативних зобов'язувань, а не диспозитивності. У ст. 1166 ЦК України за якою майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Тож встановлено загальні правила відшкодування завданої особі недоговірної шкоди, які отримали назву «загальний (генеральний) делікт» та застосовуються до будь-яких випадків завдання шкоди. Звернемо увагу на імператив цих приписів, за яких особа, яка завдала шкоди (деліквент) зобов'язана її відшкодувати.

По суті, тут виписано першу стадію (належного виконання) розвитку такого зобов'язання коли деліквент – особа, яка завдала шкоди її

вправі відшкодувати самостійно, або на вимогу потерпілого. Окрім того, порушник може компенсувати потерпілому ті незручності, які виникли з завданням шкоди та конфліктом. Таке виконання відповідає верховенству права та вигідне з огляду на швидке (негайне) чи гарантоване послідує забезпечення суб'єктивних прав потерпілого, суспільства: не треба залучати до того державні та недержавні інституції для спонукання до того порушника.

Очевидно, що таке зобов'язання, як і всяке інше, може бути виконане особою, що завдала шкоди чи іншою особою, за загальними правилами виконання зобов'язань добровільно. Інші особи відповідають за шкоду завдану їхніми підопічними чи за правилами виконання зобов'язань: потерпілому слід в її відшкодувати, а хто і на якій підставі це вчинить за порушника для нього особливого значення не має.

За неможливості виконання воно може бути переведене і договірне зобов'язання (договір про відшкодування завданої шкоди) за яким деліквент, зобов'язується в визначений сторонами строк відшкодувати завдану шкоду та надати компенсацію відповідно до встановлених правил виконання грошових зобов'язань, а потерпілий вправі їх вимагати. Так з розв'язанням агресії проти України посилилась інфляція і знецінення окремих матеріальних цінностей

Зрозуміло, що при значних обсягах шкоди, деліквенту потрібен певний час для мобілізації його статків та переведення у ту форму, здебільше грошову, яка забезпечує вимоги потерпілого. Водночас, за того потерпілий ще більше потерпає: при завданні шкоди транспортному засобу не може його використовувати за призначенням і може втрачати прибуток, тратитися зі своїх коштів на його відновлення, тощо. Тож це і надалі забезпечує можливість вимагати відшкодувати і упущену вигоду за правилами ст. 22 ЦК України.

При тому, чим більше деліквент, чи зобов'язана відшкодувати за нього завдану шкоду особою чи орган буде затягувати таке відшкодування, тим більше воно зростатиме і впритул до можливого подальшого розгляду справи в суді потерпілий може його змінювати. До речі, справедливою з огляду на верховенство права є така вимога і на стадії виконавчого провадження.

Друга стадія – претензійна – звернення з письмовою заявою (претензією) до деліквента, зокрема юридичної особи про відшкодування завданої шкоди. Це спричинено вимогами платіжної дисципліни за якої юридична особа, навіть при визнанні завданої шкоди, не вправі пере-

рахувати зі свого рахунку кошти без достатніх на то підстав. Законом України «Про платіжні послуги» передбачено, що платник у платіжній інструкції повинен вказати підставу для платежу. Відповідно для того потрібна заява потерпілого чи його представника. Раніше це називалося претензійний порядок врегулювання.

При завданні шкоди фізичною особою письмове звернення потерпілого слугує доказом намагання врегулювати свої вимоги найбільш оптимальним, з огляду на затратність, засобом. Якщо така вимога направлена на електронну адресу, то її скрін є достатнім доказом такого звернення.

На цій стадії можлива зміна розміру заявлених вимог при збільшенні розміру завданої шкоди, зокрема завданої здоров'ю потерпілого. Воно може погіршуватися, вимагати збільшення витрат на лікування, профілактику, протезування тощо.

Третя стадія субсидіарного впливу, коли задіяні адміністративно-правові та інші засоби спонукання деліквента до виконання його обов'язку: звернення до державного органу про порушення публічного переслідування порушника, звернення до органу громадського, наприклад товариства із захисту прав споживачів, суду честі, . Це може статися за заявою деліквента чи в силу вимог чинного законодавства, де пром'ягчуючими вину порушника обставинами вказано відшкодування завданої шкоди, а особа у якій перебуває в провадженні відповідна адміністративна чи кримінальна справа зобов'язана встановити шкоду, що завдана відповідними порушеннями. Тим порушник стимулюється до належного виконання деліктного зобов'язання перед потерпілим.

Її значення полягає у тому, що рішення прийняті по справі є преюдиційними для заявлення можливого позову і ті обстави, які були з'ясовані та встановлені у відповідному рішенні у подальшому при розгляді цивільної справи не встановлюються. Йдеться про обставини, які були з'ясовані у адміністративному чи кримінальному судочинстві.

Водночас є недоліки: затратність, залежність від рішень попередніх інстанцій, тривалість.

Четверта стадія – судова і полягає у заявленні позову та вчинення відповідного провадження, винесенні рішення та його виконанні. Це потребує затрат від позивача та відповідача, витрат на виконання судового рішення.

До затрат позивача віднесемо: витрати на консультаційні послуги юриста та складання позову та додатків до нього, пошук доказів та їх надання; судові витрати, які у п. 1 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з роз-

гляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» [2], визначені як передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у випадках їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи.

Відповідно ч. 1 ст. 133 Цивільного процесуального кодексу України [4], судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. За ч. 2. ст. 133 ЦПК України, до витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати: 1) на професійну правничу допомогу; 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи; 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів; 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Не слід забувати про судовий збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених ст. 1 Закону України «Про судовий збір» [1]). Платники судового збору, об'єкти справляння судового збору та розміри ставок судового збору визначені ст. 2, 3, 4 Закону України «Про судовий збір». Судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксо-

ваному розмірі (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про судовий збір»).

Станом на 01.01.2022 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб становив 2481 гривень (Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік»).

Також законом чітко визначено питання щодо: а) порядку сплати судового збору (ст. 6 Закону України «Про судовий збір»). Реквізити для сплати судового збору, формування квитанції або онлайн оплати можна знайти на сайті «Судова влада України»; а також порядок та підстави повернення судового збору, відстрочення та розстрочення, зменшення розміру судового збору та звільнення від сплати судового збору.

Висновки. З огляду на засаду справедливості, вбачається, що всі витрати на захист порушеного права по мірі переходу до кожної наступної стадії варто покладати на порушника, що слід закріпити як презумпцію. Принаймні, у порушника чи відповідальних за нього осіб була можливість вибору і виконання зобов'язання належним чином, якою він не скористався та штучно збільшив навантаження на юрисдикційні органи.

Така модель стадій розвитку зобов'язання з відшкодування завданої шкоди враховує матеріально-правові та процедурні і процесуальні аспекти забезпечення їх виконання, є виправданою і може слугувати як концепт для її відображення в позитивному праві. Вона корелюється з провадженнями у адміністративному та кримінальному праві, концептом приватно-публічного звинувачення і, на наш погляд, надає новий поштовх для розвитку деліктних зобов'язань. Вона може бути використана і для електронного правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI (Редакція станом на 24.05.2022) : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
2. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 року № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
3. Цивільний кодекс України : Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV (Редакція станом на 27.05.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
4. Цивільний процесуальний кодекс України Текст документа від 07.05.2022: ...<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)
5. Військовослужбовців звільнили від компенсації збитку при ДТП. URL: <https://enovosty.com/news/news-auto/full/3005-v-ukraine-prinyali-vazhnoe-reshenie-po-kompensacii-ushherba-pri-dtp> (Дата звернення – 31.05.2022 р.)

ЗМІСТ

Букач В. В. КОНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ.....	3
Матвійчук В. К. СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОЕКТУВАННЯ ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЯ СПОРУД БЕЗ СИСТЕМ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ.....	12
Микитчик О. В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ В СТАНІ СП'ЯНІННЯ.....	18
Мудрицька К. О. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИКО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «ОБҐРУНТОВАНІСТЬ» ТА «ВМОТИВОВАНІСТЬ» СУДОВОГО РІШЕННЯ.....	25
Панова Н. С., Бондаренко С. Ю. ЧИННИКИ, ЩО ФОРМУЮТЬ ОСОБИСТІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ДЕЛІНКВЕНТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ, ЧИЯ ПОВЕДІНКА ХАРАКТЕРИЗУЄТЬСЯ ПОРУШЕННЯМ ЮРИДИЧНОЇ НОРМИ: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ ВИМІР.....	30
Рибачек В. К. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ЗАБОРОНА ЗЛОЧИНУ ЕКОЦИДУ.....	35
Француз-Яковець Т. А. ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА	41
Харь І. О. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 253 КК УКРАЇНИ.....	46
Шишка Р. Б. СТАДІЇ РОЗВИТКУ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ.....	54

CONTENTS

Bukach Volodymyr

CONSTITUTIONAL MECHANISM FOR ENSURING THE REALIZATION OF POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE	3
---	---

Matviichuk Valerii

THE SUBJECTIVE SIDE OF THE CRIMINAL OFFENSE OF DESIGNING OR OPERATING BUILDINGS WITHOUT ENVIRONMENTAL PROTECTION SYSTEMS: THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS.....	12
---	----

Mykytchyk Oleksandr

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATING THE RULES OF ROAD TRAFFIC SAFETY OR DRIVING THE VEHICLE BEING INTOXICATED.....	18
--	----

Mudrytska Kateryna

PROBLEMAL ASPECTS OF THEORETICAL – PROCEDURAL DISTINCTION OF THE CONCEPTS OF “REASONABILITY” AND “MOTIVATION” OF A JUDICIAL DECISION.....	25
---	----

Panova Natalia, Bondarenko Stepan

THE FACTORS THAT SHAPE THE PERSONALITY OF ADMINISTRATIVE OFFENDERS AS SUBJECTS WHOSE BEHAVIOUR IS CHARACTERISED BY A BREACH OF THE LEGAL NORM: A PSYCHOLOGICAL AND LEGAL DIMENSION.....	30
---	----

Rybachek Valentyn

INTERNATIONAL LEGAL PROHIBITION OF THE CRIME OF ECOCIDE.....	35
--	----

Frantsuz-Yakovets Tetiana

INFORMATION AND LEGAL CULTURE AS A NECESSARY ELEMENT OF THE FORMATION OF A MODERN INFORMATION SOCIETY.....	41
---	----

Khar Inna

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF THE SUBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR ART. 253 OF CC OF UKRAINE.....	46
--	----

Shyshka Roman

STAGES OF DEVELOPMENT OF OBLIGATIONS TO COMPENSATE FOR DAMAGED DAMAGES.....	54
--	----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права

Випуск 2

Здано до набору 16.05.2022 р. Підписано до друку 20.05.2022 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 6,98. Зам. № 0722/276. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.